

Nova interpretacija sadržaja slike Lazzara Bastianija u samostanu sv. Frane u Zadru

U sakristiji samostanske crkve sv. Frane u Zadru sliku mletačkoga ranorenesansnog slikara Lazzara Bastianija koja se časti pod imenom Gospe od Milosti (*Ara Coeli*). U gornjem je dijelu slike Bogorodica s Djetetom koja sjedi u mandorli od anđela, s polumjesecom pod nogama, a Bog Otac joj stavlja krunu na glavu. Dva anđela drže krajeve njezina raširena plašta ispred kojeg su s njene desne strane smješteni sveci, a s lijeve svete. U sredini bregovitog pejzaža prikazana je crkva postavljena na uzvišenju, do koje vodi rampa koja završava stubištem. U donjem dijelu slike, ispred svetišta, s lijeve strane prikazana je skupina klečećih muškaraca, s desne klečećih žena te po sredini skupina djece. Među muškom je skupinom dominantan lik pape Siksta IV. (1471-1484). U tekstu se nastoji protumačiti povijesni kontekst u kojem je slika nastala, identificirati povijesne ličnosti i svetišta koja slika prikazuje te djelomice rasvijetliti teološki kontekst ovoga likovnog djela.*

Mjesto čuvanja i kratak opis slike

U sakristiji franjevačke crkve sv. Frane u Zadru čuva se slika venecijanskoga ranorenesansnog slikara Lazzara Bastianija (oko *1430. †1512) koja se časti pod imenom Gospe od Milosti (*Ara Coeli*).¹ U gornjem dijelu slike prikazana je Bogorodica s Djetetom kako sjedi u mandorli od anđela, s polumjesecom pod nogama, a Bog Otac joj stavlja krunu na glavu. Pod njenim nogama je natpis HEC EST ARACELI. Dva anđela drže krajeve njena raširenog plašta ispred kojeg su s lijeve strane smješteni sveci, a s desne strane svete. Bogorodica i sveci lebde

* Istraživanja u okviru kojih je nastalo izlaganje na skupu „Colloquia Mediaevalia Croatica V: Napuljski obzori hrvatskoga kasnog srednjovjekovlja“ i početna verzija ovog teksta sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektima: 6827 Likovna umjetnost i komunikacija moći u razdoblju ranoga novoga vijeka (1450- 1800): povijesne hrvatske regije na razmeđu Srednje Europe i Mediterana (suradnica Ivana Prijatelj Pavičić, voditelj projekta Milan Pelc) i 6547 Izvori, pomagala i studije za hrvatsku povijest od srednjeg vijeka do kraja dugog 19. stoljeća (suradnik Ivan Jurković, voditelj projekta Damir Karbić).

¹ Dimenzije: 335,5 x 254 cm. Ulje na drvu. Okvir: pozlaćeno i rezbareno lipovo drvo. Restauracija: sliku je obnavljao Eduard Gerisch oko 1905, drugi put je restaurirana oko 1930, treći put od 1980. (?) do 1983, a četvrti put od 1988. do 1996, kada je postavljena na zapadni zid sakristije. O restauracijama vidi TOMIĆ 2006: 206. Zahvaljujemo fra Leopoldu Mičiću i fra Gabrijelu Škiboli koji su nam ustupili digitalnu fotografiju Bastianijeve slike.

nad bregovitim pejžažom. U sredini pejžaža prikazana je crkva postavljena na uzvišenju, a do crkve vodi rampa koja završava stubištem. Ispred svetišta, u prednjem dijelu kompozicije, prikazana je s lijeve strane skupina klečećih muškaraca, s desne strane klečećih žena te po sredini skupina djece.²

Opisana kompozicija zauzima ovalno polje koje je uokvireno pravokutnim pozlaćenim drvorezbarenim okvirom. U pravokutnom polju zabatnog dijela na vrhu slike naslikana je golubica okružena s dvije crvene glavice kerubina. Na donjem rubu okvira stoji natpis ALTARE PRIVILEGIATVM PRO DEFVNCTIS, dodan nakon što je 1579. papa Grgur XIII. bulom odlučio dodijeliti oprost onima koji uplate misu na oltaru.³ Na trokutastim poljima koji ispunjavaju četiri kuta slike prikazani su simboli evanđelista. Simbol evanđelista Luke, krilati vol drži natpis s Gabrijelovim anđeoskim pozdravom AVE GRATIA PLENA DOMINUS TECUM (Luka 1,28). Anđeo (simbol sv. Mateja) drži svitak s citatom: QUI IN EA NATV(M) EST DE SPIRITV SANCTO ES(T) (Matej, 1,20). Uz orla, simbol sv. Ivana, povezan je natpis VERBV(M) CARO FACTV(M) EST ET HABITAVIT IN NOBIS (Ivan, 1,14), a uz lava (simbol sv. Marka) citat iz Otkrivenja, VICIT LEO DE TRIBV IVDA RADIX DAVID (Otkrivenje, 5,5).

Historiografija o atribuciji i sadržaju slike

Duga je povijest istraživanja ove slike. Još se uvijek vodi rasprava oko precizne datacije, interpretacije njezine simbolike, a posebice oko identifikacije portreta povijesnih ličnosti koje su na njoj prikazane.

² O slici postoji golema literatura: POIRET 1844: 99; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1858: 140; FABIANICH 1864: 42-43; LAGO 1869: 294; BIANCHI 1877: 361, 364-365; FABIANICH 1882: 102-106; SABALICH 1906: 37; BENEVENIA 1909; SABALICH 1913; VENTURI 1915: 383; DUDAN 1922: 238-239 i 390, fig. 239; PRAGA 1928; CECHELLI 1932: 131; PRAGA 1935: 305 i 315; BENVENUTI 1944: 60-61; FISKOVIĆ 1959: 50-51; PETRICIOLI 1980; VELNIĆ 1980: 50, 51, 53, 63; RAUKAR, PETRICIOLI, ŠVELEC, PERIČIĆ 1987: 70-71, 154-155; PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 10-46; MATANIĆ 1997; PRIJATELJ PAVIČIĆ 1998: 68-78; PETRICIOLI 2005: 149; TOMIĆ 2006.; TOMIĆ 2010: 121, 125; TOMIĆ 2011-2012.

³ Posebnim ukazom, dopuštanjem pape ili biskupa, oproсни oltar (*altare privilegiatum*) definira se kao povlašten. Na njemu se, dok se služi misa za pokojnike, ali i za živuće vjernike, ovisno o karakteru ukaza, mogu izmoliti / dobiti potpuni oprosti od grijeha. Oprost se dobiva po Crkvi koja se snagom vlasti „vezivanja i odrešivanja“, koju je primila od Isusa Krista, zauzima za svakog kršćanina da od „Oca milosrda“ dobije oprost od vremenitih kazna za grijeh. Takvi oltari mogu ukazom dobiti trajnu oproсну funkciju ili privremenu, oproсне mise mogu se služiti temeljem ukaza svakodnevno ili na određene blagdane u liturgijskoj godini i slično. Iako se u većem dijelu stručne literature početak postojanja privilegiranih, opročnih oltara vezuje uz pontifikat pape Grgura XIII. (1572-1585), spominju se privilegiji izdani za pojedine oltare u vrijeme pape Julija III. (1. ožujka 1551), a neki autori upozoravaju i na privilegije koji su izdavani već u vrijeme pape Paškvala I. (817) u Rimu. Odlukom pape Inocenta XI. od 24. svibnja 1688. mise koje se slave na takvim oltarima u određene dane sastoje se od Rekvijema – mise za mrtve (*missa pro defunctis*). O načinu funkcioniranja opročnih oltara vidi: MORONI 1840: 280; MALECHA 2019.

U stručnoj javnosti prvi je na sliku skrenuo pažnju slikar Vincenzo Poiret, koji ju je držao prikazom Vergine della Misericordia i pripisao Vittoreu Carpacciu. Njegovu su atribuciju prihvatili Ivan Kukuljević Sakcinski⁴ i Donato Fabianich.⁵ Slika se u stručnoj literaturi vezuje uz oltar u crkvi sv. Frane u Zadru koji se u dokumentima od 1476. do 1529. spominje pod imenom Gospe od Milosti (*altare beatissime Virginis Marie Gratiarum*), a između 1586. i 1672. kao oltar *Ara Coeli* ili *altare privilegiato*.⁶ Prema istraživanjima Giusepea Prage *altare Beatissime Virginis Marie Gratiarum* prvi se put spominje u dokumentu od 5. listopada 1476.⁷ Praga povezuje narudžbu Bastianijeve slike uz dva dokumenta, jedan iz 1479. koji se odnosi na izradu slike (*anchone faciende*) na oltaru u kapeli s. *Marie de Gratia*, te drugi iz 1487, vezan uz ukrašavanje kapele *S. Marie de Gratia*. Pretpostavio je tada da je slika Gospe od Milosti možda nastala kao protukužni zavjet građana, nakon čega ju je 1935. godine datirao oko 1480. godine.⁸ Ovu je njegovu dataciju prihvatila i Ivana Prijatelj Pavičić pišući o toj slici 1994. i 1998. godine.⁹

No, pišući o slici 2009, ona je prenijela mišljenje o dataciji koje je 2006. iznio akademik Radoslav Tomić.¹⁰ Na temelju sačuvane arhivske građe Tomić iznosi dva hipotetična prijedloga: ili da Bastianijeva slika nije bila dovršena 1487. (što je mislio Ivo Petricioli kada je pisao o slici 1980. godine),¹¹ ili da je tek tada naručena, odnosno da je završena neposredno nakon 1487. godine. Stoga Tomić u knjizi o slikarstvu Zadarske nadbiskupije sliku datira oko 1487. godine. Mišljenja je da je slika bila naručena priložima većega broja Zadrana, podjednako plemića i građana. Na zaključak da je Bastianijeva slika zavjetnog karaktera upućuju zazivi kojima završavaju lauretanske litanije ispisani na svitcima koje drže papa (SANCTA DEI GIENITRIX VIRGO ORA PRO NOBIS) i kraljica koja stoji njemu nasuprot (VIRGO MATER CHRISTI I(N)TERCEDE PRO NOBIS).¹²

Slika se još u 20. stoljeću nalazila u kapeli za koju se drži da ju je oko 1480. započeo graditi zadarski plemić Ivan Detrico (Giovanni Detrico ili Tetrico), sin Grgurov, koji je dugo godina bio *cavaliere e sopracomito* u službi Serenissime.¹³ U grobnici pred oltarom stoljećima su pokapani članovi ove obitelji. Ovu rene-

⁴ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1858; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1873.

⁵ POIRET 1844; FABIANICH apud BIANCHI 1877: 364.

⁶ BENEVENIA 1909: 125-135; TOMIĆ 2006: 212.

⁷ PRAGA 1928: 7-8.

⁸ PRAGA 1935: 305 i 315.

⁹ PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 7, 10, 77; PRIJATELJ PAVIČIĆ 1998: 74.

¹⁰ PRIJATELJ PAVIČIĆ 2009: 482-483.

¹¹ PETRICIOLI 1980: 120.

¹² TOMIĆ 2006: 209.

¹³ FABIANICH 1882: 166; PRAGA 1935: 306-307; VELNIĆ 1980: 52; RADAUŠ, VRANDEČIĆ 1993.

sansnu kapelu u izvorima nazivaju Detrico, ali i kapelom sv. Križa. Naime, ona je bila prigradena sa sjeverne strane crkve. Podijeljena je u tri traveja koja su širokim polukružnim lukovima rastvorena prema crkvi. Giuseppe Praga navodi da je kapela sv. Križa dovršena oko 1488,¹⁴ dok Fabianich piše da je to bilo oko 1510,¹⁵ što se poklapa sa istraživanjima I. Petriciolija.¹⁶ Prema sačuvanim opisima koji donose Fabianich, Bianchi i Benevenia u kapeli Detrico nalazila su se u 16. st. tri oltara (koje izvori nazivaju i kapelama): u središnjem dijelu oltar sv. Ivana Krstitelja, a s objiju strana dva oltara, jedan posvećen Bogorodici od Milosti (lijevo), a drugi Bezgrešno začetoj. U kapeli se *Sancte Marie de Gratia* 1529. pokopana je supruga Pasina Pasinija, Giusepina Maineri, a u oporuci spominje grobnicu u kojoj želi biti sahranjena i u kojoj su već bili pokopani njezini sinovi.¹⁷ Tijekom 16. i 17. st. (dokumenti 1529-1672, u vrijeme nakon Lepantske bitke, te nakon Kandijskog rata) na ovom oltaru plaćaju mise predstavnici zadarskoga plemstva i građanstva te venecijanske vojne elite (*Croati e Albanesi a cavallo*) koja je tada živjela u Zadru, koji u kapeli bivaju i ukopani.¹⁸

Prema istraživanjima Giuseppea Prage oltar Gospe od Milosti prvi put se spominje u crkvi sv. Frane 1476. godine. U oporuci *ser Simon filius condam ser Zacharie de Venetis olim officialis ad cameram S. Marci in Jadra* želi se pokopati *ad ecclesiam sancti Francisci de Jadra secus januam sitam iuxta altare beatissime Virginis Marie gratiarum*. U oporuci pak Jerolima de Begna pok. Nikole (*ser Girolamo fu ser Niccoló de Begna*) 14. rujna 1479. ostavlja pet lira crkvi sv. Frane kao pripomoć za izradu slike na oltaru u kapeli Gospe od Milosti. Nakon toga Draga, udovica majstora Nikole zlatara, 8. lipnja 1487. odlučuje prodati oslikanu škrinju, a prihod će namijeniti ukrašavanju navedene kapele. Radoslav Tomić temeljem posljednjeg podatka ukazuje na mogućnost da slika u tom trenutku još nije bila dovršena. Stoga postavlja pitanje precizne ubikacije kapele Gospe od Milosti i navedenog oltara koji je, sudeći i prema natpisu na drvenom okviru slike, bio povlašten. Iznosi pretpostavku da je vjerojatno bio smješten u kapeli u sjevernom dijelu crkve, koja je konačan oblik dobila voljom zadarskog plemića Ivana Detrica.¹⁹

¹⁴ PRAGA 1928.

¹⁵ FABIANICH 1864: 9; FABIANICH 1882: 121-122. FABIANICH (1882: 166) donosi izvod iz testamenta Detricove supruge. Temeljem toga znamo da za života Ivan Detrico nije u cijelosti dovršio kapelu. Stoga je njegova supruga oporučno ostavila sredstva da se završi rad na kapeli: VELNIĆ 1980: 52.

¹⁶ RAUKAR, PETRICIOLI, ŠVELEC, PERIČIĆ 1987: 154-155.

¹⁷ TOMIĆ 2011-2012: 97.

¹⁸ FABIANICH 1864: 9; BIANCHI 1877: 364; FABIANICH 1882: 121-122; PRIJATELJ PAVIČIĆ 2019-2020: 89-91.

¹⁹ Citati, kronologija donacija i pretpostavka ubikacije oltara u: TOMIĆ 2011-2012: 93.

Ime Lazzara Bastianija kao mogućeg autora slike prvi je 1906. spomenuo Giuseppe Sabalich.²⁰ Praga 1928. piše da je slika Bastianijevo djelo, a 1935. iznosi pretpostavku da bi mogla biti rad Gentilea Bellinija. Sliku drže Bastianijevim radom Giuseppe Fiocco i Adolfo Venturi te Alessandro Dudan. Carlo Ceccheli otklanja takvo mišljenje i autora slike bilježi kao „anonimo veneto“ i ukazuje da slika najviše podsjeća na Giovannija Bellinija, tako da stilskom analizom Bastianijevo autorstvo prvi dokazuje Ivo Petricioli.²¹

Sl. 1. *Gospa od Milosti u sakristiji crkve sv. Frane franjevačkog samostana u Zadru*

²⁰ SABALICH 1906: 30-38; SABALICH 1913.

²¹ VENTURI 1915: 383; DUDAN 1922: 238; CECCHELI 1932: 131; PETRICIOLI 1980: 118-121; TOMIĆ 2006: 208-209.

Zbog specifične ikonografije Ivan Kukuljević Sakcinski držao je da slika predstavlja simboličan prikaz *Ecclesie militans* i *Ecclesie triumphans*,²² a njegov su stav prihvatili Sabalich i Dudan. Nadalje, Kukuljević je iznio hipotezu da je crkva na slici rimska franjevačka opservantska crkva Ara Coeli s rimskom okolicom, na koju se vratio Atanazije Matanić. Giuseppe Praga je pak držao da je na slici prikazana stara crkva sv. Frane u Zadru. Cvito Fisković bio je mišljenja da je na slici „slobodno zamišljena crkva“ smještena „sred izmišljenog krajolika“, što drži i Petricioli. Godine 1994. Ivana Prijatelj Pavičić iznijela je hipotezu da je na slici prikazano svetište Majke Božje Loretske. Za Tomića na slici je „krajolik iz zaleđa Venecije, kojega transponirana i svedena na konvencije, Bastiani prikazuje na sličan način i na drugim djelima“.²³ Držimo da treba ostaviti otvorenim pitanje je li crkva u pozadini konkretno svetište, ili metafora Crkve na zemlji o čemu detaljnije niže u poglavlju „Pitanje identifikacije svetišta na slici“.

Zbog prikaza Bogorodice koja plaštem štiti Praga ju je držao prikazom *Mater misericordiae*, Majke sviju. U 14. i 15. stoljeću ikonografski prikaz vizije Bogorodice s Djetetom na nebeskom prijestolju povezivao se s proročanstvom Tiburtinske Sibile (*Ara Coeli*), kao i sa štovanjem Bezgrešnog začeca i Marije kao Žene iz Apokalipse. Bulom *Cum praecelsa* 27. 2. 1477. konstituirana je svečanost Bezgrešnog začeca s misom i časoslovom *Officium Virginis Mariae* (objavljen 1480), koje su sastavili milanski franjevci, opservanti Leonardo Nogarola i Bernardino de Bustis. U tekstu bule iz 1477. spominje se Marija kao Kraljica neba, Slavna Djevica Majka Božja uzdignuta na nebeski tron, kao jutarnja zvijezda (kao u tada popularnoj molitvi *Ave Sanctissima Maria*), što su marijanski motivi utkani u Bogorodičin prikaz na zadarskoj slici. Papa Siksto IV. prvi je papa koji je službeno častio Mariju kao Majku Milosti.²⁴

Oslobođenje Otranta 1481. – povod nastanka slike

Nakon neuspjele opsade Roda,²⁵ dio osmanske flote pod zapovjedništvom Gedika Ahmed paše otplovio je i usidrio se 28. srpnja 1480. u blizini apuljskoga grada Otranta. Stanovnici okolice utekli su se pod okrilje zidina grada, međutim osmanska je vojska nakon petnaestodnevne opsade uspjela probiti obranu te je sustavno osvajala kuću po kuću pljačkajući i paleći osvojene gradske četvrti.

²² KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1858: 140; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1873: 429.

²³ PRAGA 1928; FISKOVIĆ 1959: 50-51; PETRICIOLI 1980: 118-120; PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 31-38; MATANIĆ 1997; TOMIĆ 2006: 212.

²⁴ PRIJATELJ PAVIČIĆ 2009: 480, 482-483.

²⁵ Opis opsade, koji je kao svjedok i njezin sudionik, napisao vicekancelar reda ivanovaca Guillaume Caoursin, u više je navrata djelomice ili u cijelosti tiskan odmah nakon opsade. O tim primjercima detaljnije u: VANN 2001. Detaljnije o opsadi Roda s popisom izvora i obimnom literaturom: DeVRIES, SMITH 2011.

Branitelji su se potom povukli u gradski kaštel, a velik broj civila, osobito žena i djece, sklonio se u katedralu sa svećenicima i nadbiskupom Stefanom Pendinellijem Agricolijem. Na koncu je odlučujućim jurišom 11. kolovoza Gedik Ahmed paša osvojio i kaštel te je dao, kako predaja kaže, pogubiti osamsto zarobljenika na čelu sa zapovjednikom obrane, grofom Francescom Largom.²⁶

Čim je ovladao Otrantom, Gedik Ahmed paša bezuspješno je nasrnuo na Vieste, grad na obodu poluotoka Gargano, a do listopada i na obalne gradove Brindisi i Taranto te na Lecce u unutrašnjosti pokušavajući ostvariti kontrolu nad poluotokom Salentom. Pad Otranta i masakr nad braniteljima šokirao je ne samo napuljskog kralja Ferrantea I. i papu Siksta IV, već i sve talijanske, ali i ostale kršćanske vladare u susjedstvu.

Ferrante je odmah poslao sina Alfonsa, vojvodu od Kalabrije, u Apuliju i s njime prokušane vojskovođe plemenita roda kojima je bio zadatak osigurati obranu strateški važnih gradova u blizini Otranta.²⁷ Istovremeno je pokrenuo diplomatsku aktivnost prema svim važnijim središtima vjerske i svjetovne vlasti, osobito prema onima kojima su na čelu bili moćnici s kojima je bio dinastički povezan. Naime, Ferrante je godinama strpljivo stvarao mrežu saveznika voljnih da ratuju protiv Osmanlija udajući svoje i kćeri sestre mu Eleonore za vladare i aristokrate jadranskog bazena. Tako su se u ratne operacije oslobađanja Otranta, ali i otvaranja ratišta na graničnomu osmanskom ozemlju, aktivno uključili ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin,²⁸ vojvoda Barija Ludovico Maria Sforza,²⁹ vojvoda Alfonso Todeschini Piccolomini,³⁰ herceg Vlatko Kosača,³¹ epirski despot

²⁶ Tijekom opsade navodno je izginulo oko 12.000 ljudi, a preko 5.000 ljudi je odvedeno u roblje. U recentnim studijama, međutim, povjesničari su predaje o masovnom pokolju i mučeništvu zarobljenika podvrgli detaljnim propitkivanjima i analizama. Naime, najraniji, a time i najpoznatiji izvori opisuju pogubljenje osamsto branitelja, ali ne tvrde da je Gedik Ahmed paša bio spreman pomilovati ih pod uvjetom da prijeđu na islam. Predaja o odbijanju konverzije i svjesnom žrtvovanju branitelja za kršćansku vjeru pojavila se, po svemu sudeći, tek tijekom pontifikata pape Julija II, dakle tek tri desetljeća nakon tog događaja: usp. CASSETTA, ER-COLINO 2002: 259-260; BISAHA 2004: 154; HOUBEN (ur.) 2008; RICCIARDI 2009.

²⁷ Ogleđan primjer studije koja objašnjava ulogu tvrđave Corigliano u Otrantskoj krizi s korisnim opisom Ferranteove reakcije i slanja vojnih snaga u pomoć apuljskim gradovima: D'URSO 2011: 186.

²⁸ Vidi niže osnovni i tekst uz bilj. 31, 33 i 72-75.

²⁹ Ludovico Maria Sforza (il Moro), brat Hipolite Marije, supruge Ferranteova sina Alfonsa, već početkom listopada 1480. sa žaljenjem je primio od svojega povjerenika iz Barija vijest o mučeničkoj smrti otrantskog nadbiskupa Stefana: VALLONE 1991: 304. Kao vojvoda Barija i regent Milanskog vojvodstva uspješno je obranio Bari te je slao i vojnu pomoć tijekom oslobađanja Otranta. Godine 1491. oženio je najmlađu kćer Ercolea d'Este Ferrarskog i Eleonore Aragonske, Ferranteove kćeri. Milanskim je vojvodom Ludovico Maria postao u listopadu 1494: FRIGENI 1980; SCARPELLO 2010: 67.

³⁰ Vojvode od Amalfija bile su dužne pridružiti kraljevoj floti svoju triremu s pedeset ljudi te poslati svoj banderij pod zapovjedništvo Ferranteova sina Alfonsa. Sa svojim banderijem pod Otranto

Leonardo III. Tocco³² i grof Bernardin Frankapan Modruški i Ozaljski.³³ Šaljući vojnu i novčanu pomoć uvelike su pridonijeli uspjehu oslobađanja Otranta kralj Ferdinand II. Katolički i vojvoda (*duca*) Ercole d'Este Ferrarski.

Papa Siksto IV. žurno je podsjetio Europu na svoj poziv iz 1471. na križarski rat. Kao i Ferrante, on je s pravom očekivao da se među prvima odazovu ugledne obitelji s kojima je bio dinastički vezan te oni crkveni velikodostojnici s kojima je blisko surađivao. Nekoliko talijanskih sinjorija i gradskih država se odazvalo, ali ne i Mletačka Republika koja je nakon dugogodišnjeg rata (1463-1479) potpisala vrlo nepovoljan mir s Osmanlijama.³⁴ Teški i dugotrajni pregovori s francuskim

je 1481. otišao Alfonso, sin Antonija Todeschinija Piccolominija i Marije Marzano, kćeri Ferranteove sestre Eleonore: CAMERA 1881: 60-62. O vojvodama od Amalfija, Todeschinijima Piccolominijima, i njihovu odnosu prema Aragoncima Napuljskim detaljnije u: PUGLIA 2005.

³¹ Vlatkova druga supruga (1474) bila je Margherita Marzano Aragonska, kći Ferranteove sestre Eleonore i Giovannija Francesca Marina Marzana. Unatoč velikim Vlatkovim očekivanjima brak nije donio izdašnu Ferranteovu pomoć u ratu s Osmanlijama na prostorima Hercegovine i Bosne. Ipak, napuljska ratna mornarica Vlatku je u posljednji čas pritekla u pomoć 1475. te je razbila osmansku posadu (Herceg) Novog. Dok je kralj Matijaš Korvin tijekom Otrantske krize vojno djelovanje usmjerio prema Bosni, Vlatko je bezuspješno pokušavao preoteti izgubljene gradove u Hercegovini vezujući tako osmanske snage na svom terenu. No, već godinu dana nakon oslobođenja Otranta, Vlatko je bio prisiljen Osmanlijama predati svoje posljednje uporište i s obitelji otići, ispostavilo se, u trajno progonstvo. O njemu i njegovim nasljednicima s detaljnom literaturom i izvorima: ČORALIĆ 2017.

³² Drugi put Leonardo se oženio (1477) Francescom Marzano Aragonskom, kćerju Ferranteove sestre Eleonore. On je unatoč tom braku i savezu s Napuljskim Kraljevstvom 1479. izgubio posljednja uporišta svoje baštine u grčkim zemljama te se pred Osmanlijama preko Taranta povukao u Napulj. Sljedeće godine, nakon pada Otranta, još je uvijek svojoj supruzi dugovao dio uzmirazja, te pozamašnu svotu od 12.000 zlatnika kralju Ferranteu koje je ovaj od Leonarda tražio kako bi što prije skupio sredstva za oslobađanje Otranta. Stoga je Leonardo zatražio i dobio pomoć od pape Siksta IV. uz uvjet da mu sin bude u papinoj službi: ZEČEVIĆ 2014: 137-146 i 185.

³³ Bernardin, sin Stjepana Frankapana i Ižote (Isotta) d'Este Ferrarske, oženio se (1476) za Lujzu (Luisa), kćer Ferranteove sestre Eleonore i Ivana Franje Marina Marzana. Bernardin nije osobno vodio svoj banderij na proljeće 1481. pod Otranto, ali je biskup Juraj Divnić upozorio papu Aleksandra VI. da su u Krbavskoj bitki (1493) izginuli oni koji su pomogavši kralja Ferrantea I. „oslobodili iz turskih ruku Apuliju“, dakle, brojna gospoda, plemići i grofovi tih krajeva, „a došli su i knezovi Frankopani, s njima vojnici pokrajina Krbave, Modruša i Like, sve izabrani momci, sjajni vitezovi“ (DIVNIĆ 1995: 19 i 23). Prema ovoj se tvrdnji može zaključiti da je dio vojske koju je poslao kralj Matijaš Korvin pod zapovjedništvom Blaža Madžara Podmanickog pod Otranto činio i kontigent poslan s matičnog dominija Bernardina i oca mu Stjepana. O Bernardinovim obiteljskim i svojtanskim vezama usp. rodoslovne tablice u: FRANKAPAN MODRUŠKI 2010: 130-135; JURKOVIĆ 2017: 80 i 83.

³⁴ Opravdavajući se Sikstu IV, Mlečani su s pravom isticali da su netom potpisali vrlo skup i nepovoljan mir s Osmanlijama, ali i da su dotada usamljeni, bez podrške susjeda i ostalih kršćanskih država, ratovali protiv tih neprijatelja kršćanstva: SETTON 1976: 364-380; LUKŠIĆ 2010: 94-240. Ipak, tijekom trajanja Otrantske krize iskoristili su priliku da vojnom intervencijom ostvare trajnu kontrolu nad otokom Krkom. O krčkoj epizodi s detaljnim popisom literature: SRDOČ-KONESTRA, POTOČNJAK (ur.) 2018.

kraljem Lujom XI, koje je kao posrednik vodio papin nećak, kardinal Giuliano della Rovere, nisu na koncu dolaskom kraljeva poslanstva u Rim početkom ožujka 1481. završili očekivanom pomoći. No, zahvaljujući novčanim sredstvima i vojnim snagama koje su osigurali Siksto IV. i Ferrante I. te Milano, Firenca, Genova, Ferrara, Mantova, Siena, Bologna, Lucca, Monferrato i Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo, kršćanske su snage s kopnene strane pod vodstvom kalabrijskog vojvode Alfonsa, i s morske pod vodstvom kardinala Paola Fregosa opkolile Otranto 1. svibnja 1481. i započele s opsadom. Sultan Mehmed Osvajač (*1432, sultan 1444. i 1451-1481), upravo u jeku priprema za novi pohod na Italiju, iznenada je umro 3. svibnja, što je Osmanlije zabavljene pitanjem sukcesije na tronu spriječilo da pošalju pojačanje svojim snagama u Otrantu. Nakon pregovora tijekom kolovoza Osmanlije su 10. rujna 1481. predale i napustile devastiran Otranto.³⁵ Europa je slavila, talijanske države su odahnule, a učinkoviti saveznici Siksto IV. i Ferrante I. već su se sljedeće godine razišli i zaratili na suprotnim stranama u Ratu za Ferraru (1482-1484).

Pokušaj identifikacije osoba portretiranih u muškoj klečećoj skupini

Među muškim likovima već je 1932. Cecchelli prepoznao Papu Siksta IV.³⁶ Godine 1994. Ivana Prijatelj Pavičić slijedeći Cecchelijevu identifikaciju pape Siksta IV. pokušala je prepoznati pojedine povijesne likove na slici. Tada je vladara odjevenog u kraljevski ogrtač s krznom od hermelina i s krunom na bujnoj svijetloj kosi prepoznala kao ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina. Držala je da se među ostalim muškim likovima mogu prepoznati španjolski vladar Ferdinand II. Katolički, dužd Pietro Mocenigo (*1406. †1476, dužd od 1474)³⁷ i milanski vojvoda Ludovico Sforza il Moro (*1452. †1508, regent od 1480, vojvoda od 1494). U liku kardinala pored pape prepoznala je Giuliana della Rovera,³⁸ a u jednom od

³⁵ U novije vrijeme objavljen je niz studija i zbornika o Otrantskoj krizi koja se tumači na temelju dokumenata obju zaraćenih strana: usp. SETTON 1976: 364-380; MORO 2002; GIAKOUKIS 2002; HOUBEN (ur.) 2008; SCARPELLO 2010; PALMA 2013; BIANCHI 2016. i u tim djelima detaljnu literaturu.

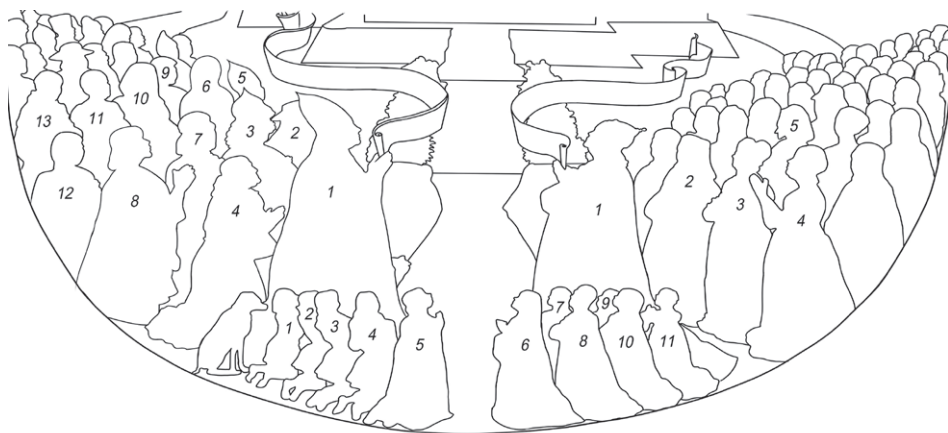
³⁶ Poznati su brojni portreti ovoga pape, poput onoga na freski Melozza da Forlija, na kojoj se pored pape nalaze njegovi najbliži suradnici, pa tako i njegov bibliotekar Platina (klečeći lik), u Vatikanskoj palači u Rimu (PINELLI 1987: 426, 428-429, sl. 602), ili Tizianovog portret Siksta IV. iz Galerije Uffizi u Firenci, datiranog 1545/1546: PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 26; HOWE 2005: 60-71.

³⁷ Premda je u vrijeme Otrantske krize duždom bio njegov brat Giovanni Mocenigo (*1409. – †1485, dužd od 1478). O Pietru Mocenigu u tri knjige pisao je trogirski patricij Koriolan Cipiko (*Petri Mocenici Imperatoris Gestorum Libri Tres*). Prijevod Cipikova djela na engleski jezik s detaljnom literaturom priredio je Kiril Petkov: CIPPICO 2016.

³⁸ Na spomenutoj vatikanskoj fresci Melozza da Forlija pored pape Siksta IV. i bibliotekara Platine naslikani su i njegovi nećaci Giovanni della Rovere (prvi stojeći lik slijeva), Girolamo Riario (drugi stojeći lik slijeva) i Raffaello Riario (lik u pozadini). Giuliano della Rovere stojeća je figura odmah slijeva pored pape: PINELLI 1987: 426, 428-429, sl. 602. Lik Giuliana della Rovera kao kardinala ovjekovječen je u profilu i na jednoj medalji.

likova s crvenom kapuljačom na glavi napuljskog kardinala Oliviera Carafu. Bila je tada mišljenja da je ova osebujna slika s galerijom uglednih povijesnih likova *ex-voto* koji odražava povijesnu situaciju kada je prostor između Save, Jadranskog mora i zapadnog Balkana bio osobito ugrožen osmanskim osvajanjima.

S obzirom na portretirane osobe držimo da je riječ o protuosmanskom savezu Siksta IV. i Ferrantea I. u vrijeme oslobađanja Otranta. Valja spomenuti da se u samostanu sv. Frane u Zadru čuva bula pape Siksta IV. od 4. prosinca 1480. vezana uz pripreme za križarsku vojnu.³⁹ Temeljem zajedničkih istraživanja izradili smo skicu Bastijanijeve pale s novim prijedlozima identifikacije portreta.

Sl. 2. Skica klečećeg mnoštva (izradila Iva Jurković)

³⁹ VEŽIĆ 1980: 172. Riječ je o pergameni br. 156 (Rim, 4. prosinca 1480). Pavaša Vežić piše: „Bula Pape Siksta IV. o križarskoj vojni na Turke i o pripremama za vojnu. Bulu je proveo franjevac Angelo de Clavasio, generalni vikar Reda.“

Lik br. 1 (Siksto IV)

Lik pape pripada Sikstu IV. (Francesco della Rovere, *1414. †1484, papa od 1471) s čime se slaže većina stručnjaka koji su nakon Cecchellija pisali o ovoj slici.⁴⁰ Postoje mnogi likovni prikazi ovoga pape koji ga na istovjetan način portretiraju, pa nema gotovo nikakvih poteškoća u prepoznavanju njegova lika i na ovoj slici. Navodimo samo par primjera koji su opisani i objašnjeni u relevantnoj znanstvenoj literaturi.

Pored već spomenute freske Melozza da Forlija,⁴¹ djelo Giovannija Mazzonea, *Della Rovere triptih* (ulje na dasci, 178 x 189 cm, nastalo 1489) prikazuje, također u profilu, Siksta IV. sa sv. Franjom, ali i nećaka mu kardinala Giuliana sa sv. Antunom Padovanskim. Triptih je upravo Giuliano prvotno naručio za Sikstinsku kapelu u katedrali Uznesenja B. D. Marije u Savoni, a danas se čuva u Musée du Petit Palais (Avignon).⁴² Portreti Siksta IV. nalaze se i u rimskom Hospitalu Sv. Duha u Sassiji (*Ospedale di Santo Spirito in Sassia*), koji je on dao obnoviti i potom tijekom sedamdesetih godina 15. st. naručio ciklus od 46 fresaka u Sikstinskom prolazu Hospitla (*Corsia Sistina*) na kojima je i sam oslikan.⁴³ Njegov se portret nalazio i na fresci koja je baš u vrijeme Giuliana kao pape Julija II. prekrivena Michelangelovim freskama u Sikstinskoj kapeli. Riječ je o fresci Uznesenja Marijina (*Assunzione di Maria*) Pietra Perugina koju je ovaj započeo raditi 1480, a dovršio najkasnije do kolovoza 1483. godine. U donjem lijevom uglu freske bio je klečeći Siksto IV. među apostolima. Sačuvan je crtež (272 x 210 mm) metalnom olovkom (srebrenkom?) te freske koji se čuva u Grafičkoj zbirci Albertini (*Graphische Sammlung Albertina*) u Beču.⁴⁴ Ovom prilikom spominjemo i sliku Gospe od Ružarija (*Madonna del Rosario e donatori*, 175 x 249 cm) Saturnina Gattija na kojoj se u sličnoj kompoziciji kakvu ima slika Uznesenja Marijina (*Assunzione di Maria*) Pietra Perugina i naša zadarska slika Lazzara Bastianija nalazi papa. Naime, papa se na toj slici nalazi dolje lijevo u klečećoj molitvi s tijarom položenom na pod pred njim, a u desnom donjem dijelu slike, sučelice papi, nalazi se portret kraljice čija se Dvostruka kruna (!) također nalazi na podu pred njom. Slika je dovršena 1511, a danas se nalazi u Museo Nazionale dell'Abruzzo.⁴⁵ No, o ovoj slici, kao jednom od indikatora za nastanak naše zadarske slike detaljnije niže, u poglavlju „Pitanja datacije i donatora“.

U svakom slučaju, Siksto IV. je lik od kojega su u historiografiji kretali svi kasniji pokušaji prepoznavanja ostalih likova klečećih mnoštava na zadarskoj

⁴⁰ PRIJATELJ PAVIČIĆ 2009: 480, 482-483.

⁴¹ Usp. gore bilj. 36 i 38.

⁴² BOTTARO, DAGNINO, ROTONDI TERMINIELLO (ur.) 1985: 446; ZURLA 2015: 244.

⁴³ Detaljnije u: CAPPELLETTI, TAGLIARINI (ur.) 2002.

⁴⁴ WILDE 1958; ETTLINGER 1965.

⁴⁵ TORLONTANO 1987: 445, 633-634.

slici Lazzara Bastianija.⁴⁶ Slijedeći takvo polazište Bastianijeva bi slika, prema našim trenutnim saznanjima, morala sadržavati prvenstveno portrete osoba koje su u vrijeme bitke za Otranto bile snažno vezane uz papin, kao i uz obiteljski i politički krug vladara koji se spominju u poglavlju ovoga rada pod naslovom „Lik br. 3 (Ferrante I),“

Lik br. 2 (Giuliano della Rovere)

Jedina osoba na slici s kardinalskim šeširom nalazi se s lijeve strane pape i lik je koji je okrenut *en face* prema promatračima slike i „gleda“ ih izravno, „oči u oči“. Ove dvije činjenice navode stručnjake na zaključak da je riječ o donatoru, ili barem onoj osobi koja je novčanim prilogom najzaslužnija za narudžbu slike. Naime, među klečećim muškim mnoštvom nalazi se više osoba koje su također bili kardinali, ali nisu prikazane na takav način, već u habitima crkvenih redova kojima su pripadali. Izdvajanjem upravo toga crkvenog velikodostojanstvenika kardinalskim šeširom istaknuta je i njegova posebna uloga vezana upravo uz tu sliku. Ta je uloga dodatno naglašena *en face* portretom, „prokazujući“, tako promatračima slike naručitelja, odnosno donatora slike.

S obzirom, pak, da je taj lik smješten između glava dvojice „glavnih protagonista“ klečećega muškog mnoštva, pape i kralja, nije neutemeljena pretpostavka da taj lik kardinala predstavlja Giuliana della Rovera (*1443. †1513, kardinal od 1471, potom papa Julije II. od 1503).⁴⁷ On je bio u krugu Sikstovih nećaka uzdignutih na najviše položaje u hijerarhiji Crkve, neupitno njegov najbliži suradnik, pa je tako tijekom Otrantske krize obavljao najpovjerljivije diplomatske poslove Siksta IV, osobito u Francuskoj, Burgundiji i Liguriji. Uostalom, on se kao zaštitnik umjetnosti i veliki mecena mnogih renesansnih umjetnika redovito javlja kao naručitelj djela na kojima je često portretiran uz svojega strica, papu Siksta IV.⁴⁸ Stoga i vezemo Giuliana della Rovera s ovom slikom o čemu detaljnije niže u poglavlju „Pitanja datacije i donatora“.

Lik br. 3 (Ferrante I)

Mišljenja smo da bi kralj prikazan s Dvostrukom aragonskom krunom na glavi i ovratnikom od hermelina bio Ferrante I. Aragonski (*1423. †1494, napuljski kralj od 1458). Dvostruka kruna izravno je označavala vlast Aragonaca nad Sicilijom. Riječ je o većoj, u bazi postavljenoj kruni, i manjoj smještenoj ponad nje,

⁴⁶ Ponajbolje recentno djelo o Sikstu IV. i della Roverama je zbornik radova: VERSTEGEN (ur.) 2007.

⁴⁷ PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 26.

⁴⁸ Usp. primjerice: HOWE 2005; VERSTEGEN (ur.) 2007: 8 i na naslovnici; FRAPICCINI 2014. Vidi također gore bilj. 36, 38 i 41.

a nastala je krajem 14. stoljeća.⁴⁹ Veća je kruna prema tradiciji pripadala Martinu I. (*1356. †1410, kralj od 1396), a manja je bila kruna kraljice udovice Jolande / Violante Bar (o. *1365. †1431), druge supruge Martinova starijeg brata, Ivana I. Lovca / Juan I el Cazador (*1350. †1396, kralj od 1387).⁵⁰ Nakon Jolandine smrti prodan je 11. srpnja 1443. za 20.000 zlatnih florena njezin miraz, koji se sastojao od gradova Borja i Magallon u Aragonu, Alfonsu V. Aragonskom (*1396. †1458, kralj od 1416, kao Alfonso I. napuljski kralj od 1442).⁵¹ Dvostruku krunu potom je baštinio Alfonsov sin Ferrante I, koji je gotovo kao šezdesetogodišnjak vladao Napuljskim Kraljevstvom u vrijeme Otrantske krize. Upravo je na takav način i portretiran na našoj slici: kao vremešni kralj s Dvostrukom aragonskom krunom na glavi. Tu su krunu oslikali također Pinturicchio (Bernardino di Benedetto di Biagio) i Satturino Gatti, o čemu detaljnije niže u poglavlju „Pitanja datacije i donatora“.

Bastiani je Ferranteu I, kao što je već i rečeno, naslikao ovratnik od hermelina, što jest znak kraljeva dostojanstva, ali i aluzija na viteški red Hermelina, koji je ustanovio 1465. upravo Ferrante.⁵² Izgled lanca Reda najbolje se vidi na Ferranteovu brončanom poprsju s tamnom patinom i tragovima pozlate (visine 42 cm), koje je nastalo između 1489. i 1495, a pripisano je Guidu Mazzoniju (danas u Museo Nazionale di Capodimonte u Napulju). Poprilično širok lanac Reda činile su po vrstama četiri zlatne aplikacije (kombinacija aplikacije otvorene knjige, hrpice dijamanata, vaze iznikla bilja i plamenog prijestolja) unutar pleternih karika s hermelinom kao privjeskom.⁵³ Takav lanac / okovratnik nose samo dvije muške

⁴⁹ Dvostruka aragonska kruna i zlatno prijestolje kralja Sicilije i Aragona, Martina I, čuvaju se u Muzeju katedrale u Barceloni. Fotografija krune dostupna je na: <http://www.royaltombs.dk/aragonia.html> (posjet 16. 11. 2019).

⁵⁰ Dvostruka kruna vrlo često se spominje u izvorima o čemu je pisao: PUT 1910: 12-21. Kako nije znao za fizičko postojanje Dvostruke krune, već je čitav rad temeljio na pisanim izvorima, zaključio je (pokazalo se ispravno): „Izraz Dvostruka kruna, ali još više *Corona Doble*, podrazumijeva kombinaciju dvije krune. Čini se da je to učinjeno na jedan od dva načina. Krune su bile, ili prikazane superponirane, više ili manje kao na papirnoj ‘tjari’ u srednjoj fazi njezine evolucije tijekom pontifikata Bonifacija VIII. (1294-1303); ili su bile smještene u bazu“; PUT 1910: 21.

⁵¹ Usp. PUT 1910: 20.

⁵² Red Hermelina nastao je nakon pobune baruna i izdaje Marina Marzana, supruga Ferranteove sestre Eleonore. Hermelin je simbolički predstavljao blagost, čistoću i nevinost, ali i stvorenje koje će radije umrijeti nego biti omalovaženo. Zbog toga je Ferrante i izabrao tu bijelu kunu kao glavni amblem Reda te je Marzana doživotno zatvorio, jer navodno nije htio uprljati ruke krvlju svoga šurjaka. Hermelin je tumačen i kao znak vjernosti, a za patrona Reda Ferrante je uzeo arhandela Mihaela s motom *Iusta tuenda* naglašavajući tako svoju pravednost u vladanju: usp. BOULTON 2000: 397-426; CLARK 2018: 158-207.

⁵³ Na desnom rubu Ferranteove kape tog poprsja prikao je broš, koji ne predstavlja arhandela Mihaela (kako tvrdi: CLARK 2018: 184), zaštitnika reda Hermelina, već sv. Jurja, zaštitnika reda Podvezice kojem je od 1463. Ferrante pripadao. Crteži i fotografija s lancem reda Hermelina u: BOULTON 2000: 405, sl. 14.2-14.5; CLARK 2018: 186, sl. 41.

osobe na ovoj slici i obje su bile u vrijeme Otrantske krize žive i pokazale se vjernim saveznicima i časnim vitezovima reda Hermelina.⁵⁴

Pored tog poprsja poznato je više Ferranteovih portreta. Pretpostavlja se da njegov lik prikazuje i bojano mramorno poprsje iz Louvra u Parizu, najvjerojatnije djelo lombardijskog kipara Pietra da Milana, kao i mramorna poprsja u Napulju, jedno u izvornoj niši palače Scorciatis, a drugo u Museo Nazionale di Capodimonte.⁵⁵ No, za ovu bi nam prigodu možda mogla biti od pomoći druga u ciklusu od dvadeset fresaka o životu sv. Benedikta (*Le Storie della vita di san Benedetto*) Antonija Solarija lo Zingara u klosturu (*Chiostro del Platano*) samostana sv. Severina i Sossija (*Chiesa dei Santi Severino e Sossio*) u Napulju. Ako je točna pretpostavka da je na toj fresci umjetnik iskoristio priliku da u sceni odlaska sv. Benedikta u Affile, osam kilometara južno od Subiaca (*Arrivo di Benedetto e della nutrice Cirilla ad Efide*), oslika Ferrantea kako u društvu trojice sinova iz prvog braka, unuka i kardinala Rodriga Borgiae (kasnijega pape Aleksandra VI) dočekuje u Napulju 11. rujna 1477. svoju drugu suprugu Ivanu Aragonsku⁵⁶ – postoji za nas privlačna hipoteza da su na toj slici portreti, ne samo Ferrantea i kraljice Ivane, već i najstarijega mu sina Alfonsa sa suprugom Hipolitom Marijom Sforza i njihovim sinom Ferranteom, te mlađega mu sina Giovannija, vrlo usporedivi s likovima koji im odgovaraju na Bastianijevoj slici.⁵⁷

⁵⁴ Kada su Osmanlije zauzeli Otranto, red Hermelina na čelu s Ferranteom nije mogao računati na pomoć vrlo moćnih i pouzdanih članova, jer su dotada već preminuli. Pezarski vojvoda Alessandro Sforza bio je pouzdan saveznik napuljskih Aragonaca još u vrijeme Ferranteova oca Alfonsa. Alessandrov kći Battista bila je udana (1460) za Federica da Montefeltra od Urbina, a sin Costanzo (*1446. – †1483) oženjen za Kamilu Marzano Aragonsku, Ferranteovu nećakinja. Alessandro je iznenada umro 1473, vjerojatno od moždanog udara. Burgundski vojvoda Karlo I. Smjeli primljen je u Red 1474, ali je poginuo 1477. pod Nancyjem u 44. godini života. Milanski vojvoda Galeazzo Maria Sforza primljen je u Red 1476, nakon što ga je Ercole d'Este krajem 1475. nagovarao da prihvati ponudu. Godine 1476. na blagdan Stjepana Prvomučenika (26. prosinca) Sforza je ubijen u uroti ne napunivši 33 godine. Jedini je Federico da Montefeltro, vojvoda od Urbina, kao član Reda od 1474., „izostao“ u operacijama oko Otranta. Naime, Siksto IV. predlagao je da on bude glavni vojskovođa/kondotijer u akciji oslobađanja Otranta nakon pogibije Giulija Antonija Acquavive (veljača 1481), ali to mjesto bilo je pridržano za Ferranteova sina Alfonsa od Kalabrije. No, Montefeltro je bio glavni kondotijer Sikstove i Ferranteove vojske u ratu s Firencom (Pazzi urota), a potom i u Ratu za Ferraru kao kondotijer vojske Ercolea d'Estea i Ferrantea. Tijekom toga rata, u 61. godini života, pao je kao žrtva manje epidemije nepoznate bolesti. Usp. CLOUGH 1992; BOULTON 2000: 411-416 i 425; DOVER 2005; CLARK 2018: 170-172.

⁵⁵ PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 21, 22; KRUF 2006: 41 i 116-117, sl. 29, 195, 196 i 197.

⁵⁶ Siksto IV. dozvolio je Ferranteu da oženi svoju rođakinju Ivanu (kći strica mu Ivana II. Velikoga / Juan II. el Grande). Njih je kardinal Rodrigo Borgia kao Sikstov legat svečano vjenčao 14. rujna 1477. i okrunio u Napulju; REUMONT 1876: 296-297; DORIA 2001.

⁵⁷ O slikaru Solariju i napuljskim freskama iz života sv. Benedikta vidi: LUCCO 1988: 842-843; COLTRINARI 2000: 139-147; RICCIARDI 2016: 973-981. Najrecentniji detaljan popis literature o tom fresko-ciklusu vidi u: SAVY 2017: 109-113, potom popis pripadajuće literature tog

Kako smo uvjereni da je zbog svega navedenog identifikacija kralja Ferrantea i pape Siksta IV. točna, tako smo uvjereni i da Bastianijeva slika zaista sadržava portrete klečećih osoba koje su za Otrantske krize bile snažno vezane uz njihove obiteljske i političke krugove.

Lik br. 4 (Angelo Carletti de Clavasio)

Bulu o pripremama za križarski pohod od 4. prosinca 1480. pape Siksta IV, koja se čuva u zadarskom samostanu sv. Frane, proveo je franjevac opservant Angelo Carletti de Clavasio (o. *1411. †1495), tadašnji generalni vikar Reda, koji je možda uvijekvečen na slici. Naime, da bi što prije okupio potrebne križare, Siksto je imenovavši svojim nuncijem Angela Carlettija Bulom dao vrlo široke ovlasti: pune oproste grijeha (bezuvjetne indulgencije) onima koji će se osobno odazvati i krenuti u rat, potvrde brakova koji su se smatrali iz bilo kojeg razloga ništavnima, osobito brakove bliskih srodnika i slično. Bulom od 8. travnja 1481. (*Cogimur iubente*) Siksto IV. uputio je konačan poziv na rat protiv Osmanlija, a Carletti je, premda tada već sedamdesetogodišnjak, putujući i obilazeći talijanske i susjedne zemlje velikom gorljivošću dao značajan doprinos pokretu vojne kršćanske akcije koja je u rujnu 1481. završila oslobođenjem Otranta. Štoviše, vjerujući u mogućnost nastavka protuosmanskih ratnih operacija na albanskom i grčkom tlu, Siksto ga je Bulom od 4. prosinca 1481. (*Domini et Salvatoris*) iznova potvrdio svojim nuncijem i apostolskim povjerenikom. No, što zbog epidemije kuge koja je bila u jeku upravo na tim prostorima, što zbog odustajanja glavnih protagonista od te akcije, Carletti se zahvalio na povjerenju odbijajući ikakvu nagradu. Zamolio je tek, i dobio od Siksta, manje beneficije za trećoredce i potvrdu da ga oslobađa svih crkvenih službi i časti. No, njega je kapitul opservanata na La Verni 1484. izabrao za generalnog vikara Reda te je on u toj funkciji konačno prelomio pitanje organizacije franjevac opservanata na srednjovjekovnim hrvatskim prostorima (Hrvatska, Dalmacija, Bosna i Dubrovnik) dozvolivši da se na teritoriju Dubrovačke Republike ustanovi posebna vikarija. Pored te odluke potvrdio je i važno imenovanje kojim je fra Gašparu Longinu naložio da nakon iznenadne smrti netom odabranoga generalnog komisara fra Alberta iz Pordenona sazove kapitul Provincije sv. Jeronima u Zadru i izvrši dispoziciju.⁵⁸

zbornika (161-191) i slikovni prilog na kraju tog zbornika (s. pag.; „I. Antonio Solario, *Arrivo di Benedetto e della nutrice Cirilla ad Efide*, 1495-1500, Napoli, Abbazia dei Santi Severino e Sossio, Chiostro del Platano“). Hipotezu o portretima manjega broja članova Ferranteove obitelji na spomenutoj Solarijevoj fresci predložila je Maïke Vogt-Luerssen neznajući za Bastianijevu sliku: VOGT-LUERSEN 1999.

⁵⁸ Antonio Carletti pristupio je franjevcima uzevši redovničko ime Angelo u Gospinu Svetištu na Brdu (*Il santuario della Madonna del Monte*) u Genovi, gdje se i upoznao s Francescom della Roverom. Gotovo sve poslove oko uređenja i reforme franjevačkog reda Siksto IV. povjeravao je njemu, osobito u kriznim situacijama poput one nakon pada Otranta (WALKER 1980). O njegovu djelovanju na prostorima hrvatskih srednjovjekovnih zemalja vidi: ŠKUNCA 1999: 95, 100, 134 i 177. Angelo Carletti od 1753. blaženik je Katoličke Crkve: PEZZELLA 1977.

Pored Carlettija kao drugi kandidat za franjevca naslikanog na tom mjestu mogao bi biti general franjevačkog opservantskoga reda Francesco Nanni Sansone (*1414. †1499, od 1475. general). Od 1461. kada je Francesco Nanni Sansone postao privremenim upraviteljem Studija sv. Franje u Sieni razvijalo se sve jače prijateljstvo s Francescom della Roverom, tadašnjim generalnim prokuratorom franjevačkog reda, koje nije bilo narušeno do Sikstove smrti. I Nanni je zagovarao križarsku vojnu, ali nije poput Angela Carlettija bio operativac na terenu, pa smo ipak skloniji pretpostavci da lik na zadarskoj slici predstavlja bl. Carlettija. Uostalom, on je za razliku od Nannija, ostvario izravne kontakte s opservantima Provincije sv. Jeronima u Zadru, i njegov je portret, iako s početka 18. st, sličniji zadarskom od Nannijeva portreta.⁵⁹

Lik br. 5 (Girolamo Basso della Rovere)

Siksto IV. dodijelio je 1472. svom nećaku Girolamu Bassu della Roveru (*1434. †1507, od 1477. kardinal), biskupiju Albenga, a 1476. biskupiju Recanati, koju je tom prilikom opet ujedinio s biskupijom Loreto. Postavši kardinalom Girolamo je nosio prvotnu titulu po rimskoj crkvi sv. Balbine, a potom po crkvi sv. Krševana (*Basilica di San Crisogono*, 1479-1492).⁶⁰ U biskupijama Recanati i Loreto s naklonošću je podržavao rad hrvatskih bratovština kojima je uostalom patron bio njegov imenjak, crkveni otac sv. Jeronim. Tako je „naciji Schiavona“ odobrio izgradnju hospicija (*ospedale*) zajedno s bratovštinskom kapelom u loretskoj bazilici, koja je dovršena 17. svibnja 1497. kada je kapela Djevice Marije i sv. Jeronima u lijevom brodu bazilike bila posvećena. On je kao „izabrani zaštitnik“ Svete Kuće u Loretu osigurao sredstva za proširenje loretske bazilike te je i njezinu Kapelu riznice (*Cappella del Tesoro / Sagrestia di San Marco*) dao oslikati freskama povjerivši taj posao Melozzu da Forliju.⁶¹ Nije, međutim, brinuo kao nadležni biskup samo o uređenju i širenju svetišta. Obavljajući dužnost zaštitnika Svete Kuće izdvojio je znatna sredstva i nametnuo dodatne daće i obveze vjernicima u svojim dijecezama kako bi uspio kvalitetno, učinkovito i brzo utvrditi novim zidinama mjesto i luku Loreto i tako u slučaju osmanskog napada nakon pada Otranta omogućiti obranu svetišta.⁶²

Najpoznatiji mu je portret nastao postumno. Umro je u mjestu Città di Castello kraj grada Gubbio i na vijest o smrti njegov je rođak, papa Julije II, naredio da

⁵⁹ Francesco Sansone rođen je kao Giovanni di Meo, pa mu otuda i nadimak Nanni (BALDISSIN MOLLI 2017). O portretima (na koricama knjiga) s detaljnim biografijama Angela Carlettija i Francesca Sansonea vidi: MARETINI 1753; BALDISSIN MOLLI 2000.

⁶⁰ DE CARO 1970.

⁶¹ O angažmanu Melozza da Forlija u Rimu u vrijeme Siksta IV. vidi gore bilj. 36, 38, 41 i 49.

⁶² COLTRINARI 2016: 50. Detaljnije o toj bratovštini: COLTRINARI 2017. O širenju kulta Gospe Loretske s prostora Marki u Apuliju: LATERZA 2013.

mu se tijelo preveze u Rim i pokopa u crkvi Santa Maria del Popolo, u obiteljskoj kapeli obitelji della Rovere. Julije je naručio i veliki nadgrobni spomenik koji je 1509. dovršio Andrea Sansovino. Na tom je spomeniku Sansovino prikazao Girolama u poluležećem stavu, odjevenog u biskupsko ruho, s mitrom na glavi. Naime, upravo se na takav način, s mitrom, javlja lik označen brojem 5 na skici Bastianijeve slike.⁶³ Girolamo Basso della Rovere se dakle svojom djelatnošću i brigom za hrvatske bratovštine u povjerenim mu biskupijama, osobito onima vezanim uz hodočasničko svetište Djevice Marije Loretske, „nametnuo“ kao jedan od najizglednijih kandidata ne samo za portretiranu osobu na Bastianijevoj slici (pod br. 5) već i za njezina donatora / naručitelja, o čemu detaljnije niže u poglavlju „Pitanja datacije i donatora“.

Lik br. 6 (Oliviero Carafa)

Kardinal Oliviero Carafa (*1430. †1511) obavljao je niz crkvenih dužnosti i časti te diplomatskih i vojnih zadaća. Bio je nadbiskup Napulja (od 1458), kardinal-svećenik (od 1467), zapovjednik papinske flote u ratu s Osmanlijama za Smirnu / Izmir (1472), predstavnik interesa Siksta IV. na dvoru Ferrantea I. (od 1471), zaštitnik dominikanaca (od 1473), kardinal-biskup od Albana (od 1476), kardinal-biskup od Sabine (1483-1503) koji kao izraziti predstavnik Ferranteovih interesa nije na konklavama (1484) izabran za papu. Nakon netom sretno prebrođene Otrantske krize tijekom koje je bio vrlo aktivan u prikupljanju pomoći za oslobođenje grada,⁶⁴ on je primjerice po izbijanju Rata za Ferraru kao posrednik odigrao vrlo osjetljivu, štovite ključnu ulogu u dogovorima mira između kralja Ferrantea i Siksta krajem 1482, na čemu mu se Senat grada Rima javnim proglasom i zahvalio.⁶⁵

Ovjekovječen je na oltarnoj fresci Navještenja firentinskog slikara Filippina Lippija u kapeli Carafa u crkvi Santa Maria Sopra Minerva u Rimu 1489. godine.⁶⁶ On je portretiran profilno u klečećem položaju kako ga zaštitnički „predstavlja“ Djevici Mariji s njene lijeve strane stojeći lik sv. Tome Akvinskoga. Pretpostavlja

⁶³ PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 37-39; LANGER 2019. Vrlo realističan portret Girolama Bassa i posve nalik onom Sansovina u Santa Mariji del Popolo nastao je također postumno. Julije II. naručitelj je Rafaelove freske poznate pod nazivom *Diskusija o sakramentu* (500 x 770 cm, 1509/1510) u *Stanza della Segnatura*, jednoj od ondašnjih dvorana Papinske palače, danas poznatijoj kao *Stanze di Raffaello* u Vatikanu. Girolamo je portretiran kao sv. Bonaventura (sa šeširom i u opravi kardinala) u društvu dvojice otaca Crkve, sv. Ambrozija i sv. Augustina, sv. Tome Akvinskog i pape Inocenta III. s tijarom na glavi (portret pape Julija II. s bradom), odnosno dominantnoga stojećeg lika pape Siksta IV. u profilu (portret Francesca della Rovera, Girolamova ujaka koji ga je kao papa uzdigao u red kardinala); THOENES 2007: 38, 39 i 43.

⁶⁴ PAONE 1968.

⁶⁵ Detaljnije o uključenosti gotovo svih kardinala pape Siksta IV. u razne aktivnosti tijekom Rata za Ferraru s primarnim, sekundarnim izvorima i literaturom: FLETCHER 2017.

⁶⁶ PINELLI 1987: 433, 434, sl. 613.

se da je kipar Tommaso Malvito sa svojim učenicima autor Carafina portreta, odnosno njegova spomenika u *Cappella di Succorpo di San Gennaro* u napuljskoj katedrali.⁶⁷ Na Bastianijevoj slici Oliviero Carafa najvjerojatnije je lik između pretpostavljenoga Girolama Bassa della Rovera (br. 5) i mlađega muškarca u tamnoj redovničkoj odori dominikanca (br. 9), a iza leđa kralja Ferrantea (br. 3). Kako je bio zaštitnikom dominikanskog reda kojem je pripadao, a istovremeno i jedan od najbližih Ferranteovih suradnika i k tomu na mjestu kardinala-biskupa od Sabine 1483. naslijedio Giuliana della Rovera, da bi ga 1503. na tom mjestu naslijedio Girolamo Basso della Rovere, vjerujemo da lik pod br. 6 predstavlja upravo njega.

Lik br. 7 (Ferdinand II. Katolički)

Mladoliki vladar s desne Ferranteove strane u plavoj haljini s crvenom kapom na glavi najvjerojatnije je Ferdinand (Fernando) II. Katolički (*1452. †1516, aragonski kralj od 1479. i napuljski kralj od 1504). Njemu je oko vrata naslikan zlatni lanac, koji bi mogao predstavljati lanac Ferranteova reda Hermelina.⁶⁸ Naime, u vrijeme Otrantske krize, od petorice preostala su samo dvojica neovisnih vladara koji su bili vitezovima toga Reda.⁶⁹ Upravo je Ferdinand Katolički bio jedan od te dvojice. Uostalom, on je bio brat Ferranteove supruge Ivane, ali i Ferranteov vrlo blizak rođak, pa je kao vitez reda Hermelina, ali i kao vladar zainteresiran za rat protiv „nevjernika“, zajedno sa suprugom Izabelom Kastiljanskom Ferranteu poslao izdašnu novčanu i pomoć u ratnim galijama prilikom oslobađanja Otranta. Štoviše, on je te godine započeo i dugotrajan rat s nasridskom Granadom, koji je završio konačnom rekonkvistom Iberskog poluotoka početkom 1492. godine.⁷⁰ Odnosi, pak, Ferdinanda i supruge mu Izabele s vodećom figurom muškoga klečecég mnoštva Bastianijeve slike, papom Sikstom IV, bili su uoči, tijekom i netom po završetku Otrantske krize vrlo bliski, ali i sve napetiji zbog ovlasti koje im je dao u radu inkvizicije na prostoru Kastilje. I pored tih napetosti, Ferdinand je s Izabelom bio i ostao Sikstovom uzdanicom u borbi s islamskom opasnošću na Mediteranu.⁷¹

Drugi kandidat za lik pod br. 7 Bastianijeve slike bio bi već spomenuti ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin (Mátyás Hunyadi Corvin, *1443. †1490, kralj od

⁶⁷ NORMAN 1986: 344,351; ABBATE 1992: 37-42, 48-66, sl. 58 i 59; PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 27; ASCHER 2000: 126-127; HAMEL 2014: 22-27.

⁶⁸ Za Ferdinandove portrete s redom Hermelina vidi: MORTE GARCÍA 2014: 289 (fig. 2d), 305 (fig. 6a, 6b, 6c), 343 (fig. 18a).

⁶⁹ Do 1480. su već umrli pezarski vojvoda Alessandro Sforza, burgundski vojvoda Karlo I. Smjeli i milanski vojvoda Galeazzo Maria Sforza: vidi gore bilj. 54.

⁷⁰ EDWARDS 2001; ZELDES 2007: 210.

⁷¹ Siksto je 1478. pristao podijeliti im bulom (*Exigit Sincerae Devotionis Affectus*) ekskluzivno ovlaštenje za imenovanje dvojice do trojice inkvizitora u Kastilji. No, indikativno je da je taj bračni par imenovao (27. rujna 1480) prvu dvojicu inkvizitora tek na vijest o padu Otranta, a prvo *auto-da-fé* („čin vjere“) održano je u Sevilli 6. veljače 1481. kada je javno spaljeno šestero

1458). On je oženio (1476) Ferranteovu kćer Beatricu i tijekom zimskih mjeseci 1480. osobno je vodio vojne operacije na teritoriju osmanske Bosne, a u proljeće je 1481. iz Zagreba poslao vojnu pomoć na čelu s Blažom Madžarom Podmanickim pod Otranto.⁷² No, kolikogod se činilo da je riječ o Korvinu, Bastianijev lik naslikan je ipak kao mlađi muškarac, a ne kao muškarac na pragu četrdesete godine života i k tomu, kao lik koji nosi zlatni lanac, a Korvin nije bio vitezom reda Hermelina.⁷³

Na nekolicini portreta ta dvojica vladara po fizionomijskim crtama i frizuri međusobno nalikuju, što je očito odraz idealizacije njihovih crta lica i renesansne mode u prikazima onodobnih vladara.⁷⁴ Unatoč tomu prvenstvo dajemo Ferdinandu Katoličkom, jer argumentu konvergencije pored navedenih može poslužiti i konstatacija da su na Bastianijevoj slici tom vladaru osim supruge pridružena i djeca, o čemu detaljnije niže u poglavljima o pokušajima identifikacije osoba portretiranih u ženskoj i dječjoj klečećoj skupini.⁷⁵ Stoga kao usporedive portrete Ferdinanda Katoličkog predložimo onaj na slici Katoličkih kraljeva (*Retrato de los Reyes Católicos, don Fernando y doña Isabel*), dakle vjenčanog portreta Ferdinanda i Izabele nastalog oko 1469. nepoznata slikara,⁷⁶ potom na slici Gospe od Milosti s katoličkim kraljevima (*La Virgen de la Misericordia con los Reyes*

ljudi, na što je Siksto burno reagirao. Proglasio je 2. kolovoza 1482. novu bulu (*Ad Perpetuam Rei memoriam*), kategorički zabranivši širenje inkvizicije s Kastilje na Aragon i upozorivši Ferdinanda i Izabelu na posve neprimjeren način rada te inkvizicije. Pokušavajući održati kontrolu nad njom pristao je 1483. potvrditi Izabelina ispovjednika, vrlo bogobojažnog i stalozenog dominikanca Tomása de Torquemadu, kao generalnog inkvizitora. Do smrti opominjao je svećenstvo i javnost da se „nove kršćane“ (bivše Židove i muslimane) ne smije maltretirati, jer se tako daju „mnogima pogubni primjeri i izazivaju skandali“, što je pogodovalo razvoju crne legende (*la leyenda negra*) o tzv. Španjolskoj inkviziciji. O novim interpretacijama odnosa Siksta IV. s Ferdinandom i Izabelom glede nastanka i potom razvoja inkvizicije pod njihovom i kontrolom njihovih nasljednika: PETERS 1988: 85-89 i 122-154; KAMEN 1989: 48-50.

⁷² KLAJIĆ 1974: 146-158. Ta se vojska na putu za Otranto zadržala u Anconi dvadeset i četiri dana kako bi se osvježila nakon mukotrpnog plova iz Senja (LEONI 1832: 241). Vidi također minijaturu rukopisa *Cronaca della Napoli Aragonese, Fasciculus temporum* koji se čuva u Pierpont Morgan Library (MS M.801, New York, fol. 81v) na kojoj je prikazana scena oslobađanja Otranta u kojoj su po sredini na putu prikazana dva topa na kolima, a uz prvi top kolona vojnika pod oružjem. U ravni tog prikaza na desnoj margini piše *La gente del s(ignor) re de ongoria*.

⁷³ Popis je vitezova reda Hermelina objavljen u više navrata: BOULTON 2000: 414-416; RIESENBERGER 2016: 44-44, bilj. 93. i u tim djelima starija literatura.

⁷⁴ Poznato je mnoštvo sačuvanih Korvinovih portreta o kojim je detaljno pisala PRIJATELJ PAVIČIĆ 2009.

⁷⁵ Matijaš Korvin s Beatricom Aragonskom nije imao djece.

⁷⁶ Danas u augustinskom samostanu Gospe od Milosti (*Monasterio MM. Agustinas Nuestra Señora de Gracia*), na lokalitetu Madrigal de las Altas Torres u gradu Ávila, koji je zapravo bio kraljevskom palačom u kojoj se Izabela rodila. Slika je izložena u četvrtoj kraljevskoj sobi/dvorani samostana, vidi na mrežnim stranicama *Isabel la Católica. Casa natal*. 2019. <https://www.isbellacatolicacasanatal.com/monasterio> (posjet 5. 11. 2019).

Católicos y su familia) koja svojim ogrtačem štiti Ferdinanda s ostalim članovima obitelji, a sliku je oko 1486. dovršio Diego de la Cruz,⁷⁷ te na slici Djevice s katoličkim kraljevima (*La Virgen de los Reyes Católicos*) anonimnog slikara nastaloj oko 1497. godine.⁷⁸ Osim ovih i niz drugih Ferdinandovih portreta, osobito onih na minijaturama raznih kodeksa nastalih u vrijeme njegova vladanja, mogu se usporediti s portretom na Bastianijevoj slici pod br. 7.

Lik br. 8 (Alfonso, vojvoda od Kalabrije)

Lik u zelenoj haljini (talij. *gavardina*, kratka haljina španjolskog porijekla) s crvenim plaštem, uz desnu stranu Ferdinanda Katoličkog, mogao bi biti Ferranteov sin, prijestolonasljednik i vojvoda od Kalabrije Alfonso Aragonski (*1448. †18. prosinca 1495, kralj od 25. siječnja 1494. do 22. veljače 1495). Nakon nesretne pogibije Giulija Antonija Acquavive⁷⁹ preuzeo je zapovjedništvo nad vojskama koje su oslobađale Otranto, o čemu svjedoče gotovo sve tadašnje kronike, ljetopisi i historije, pa se tako i u kodeksu zvanom *Cronaca della Napoli Aragonese* nalaze minijature oslobađanja Otranta te minijatura koja prikazuje Alfonsov trijumfalan ulazak u Napulj.⁸⁰ Istu tu scenu s vrlo vjernim Alfonsovim portretom, baš iz 1481, nalazimo na medalji koju je izradio kipar Andrea Guacialotti.⁸¹ Riječ je o prigodnom obilježavanju oslobođenja Otranta u kojem su glavne role odigrali

⁷⁷ Riječ je o Ferdinandu, Izabeli, troje im najstarije djece i kardinalu Pedru Gonzálezu de Mendozu pod ogrtačem desne Gospine ruke, a pod ogrtačem njezine lijeve ruke o skupini časnih sestara. To se ulje na drvu (127 x 149 cm) nalazi u samostanu sestara u Burgosu (*Monasterio de las Huelgas*): CRUZ 2016.

⁷⁸ Poslužila i kao naslovnica knjige: EDWARDS 2001. Slika je veličine 123 x 112 cm, a danas se nalazi u madridskom Museo Nacional del Prado: CHECA 1983: 70, sl. 46; BERTANI i dr. (ur.) 2006: 194-207.

⁷⁹ Vojvoda od Atrija i Terama, Giulio Antonio Acquaviva, kao iskusni kondotijer vodio je i savjetovao Alfonsa, pa ga je za stečene zasluge Ferrante primio u red Hermelina 1479. s privilegijem da svom obiteljskom doda i ime d' Aragona, a u svoj grb i grb kraljevske kuće. Na vijest o padu Otranta i podsadi Brindizija otišao je u Apuliju s Alfonsom. Tijekom te vojne kampanje u veljači 1481. uletio je u zasjedu kraj Serrana i poginuo u 56. godini života. Osmanlije su mu odrubili glavu i poslali je sultanu u Carigrad kao ratni trofej; nikad nije vraćena premda je za nju nuđena bogata otkupnina. Acquaviva nije dakle dočekao oslobođenje Otranta: MORO 1975; IURLARO 1996.

⁸⁰ Naslikan je kao jahač na bijelom konju u oklopu, preko kojega je plavi haljetak sa zelenim rukavima. Na glavi drži nisku plavu kapu. Nad njim je natpis: *Lo s. duca de calabria...* Usp. *Cronaca della Napoli Aragonese...*, fol. 97r.

⁸¹ Riječ je o brončanoj medalji promjera 6,1 cm i težine 108,41 grama. Dvije Alfonsove medalje čuvaju se u National Gallery of Art (Washington, D. C., pod signaturama: Ailsa Mellon Bruce Fund 1988.30.4.a; Samuel H. Kress Collection 1957.14.1326.a). Na reversu medalje prikazan je trijumfalni ulazak Alfonsa u Napulj nakon oslobođenja Otranta sa sljedećim natpisima: na gornjem rubu medalje NEAPOLIS. VICTRIX, horizontalno uokvireno na dnu OBITALIAM AC FI/DEM RESTITVTAM / MCCCCLXXXI, horizontalno ispod OPVS AND. G. PRATENS.

Alfonso i papa Siksto IV. pa ne čudi da je Andrea Guacialotti istovremeno izradio medalju i za Siksta.⁸²

Radi usporedbe profilnog portreta klečećeg muškarca pod br. 8 na Bastianijevoj slici koristimo, kao što smo i najavili, i ciklus fresaka o životu sv. Benedikta (*Le Storie della vita di san Benedetto*) Antonija Solarija lo Zingara. Na drugoj je freski Solario iskoristio priliku da u sceni odlaska sv. Benedikta i odgajateljice mu Cirille u Affile (*Arrivo di Benedetto e della nutrice Cirilla ad Efide*) oslika Alfonsa, u društvu Ferrantea (sv. Benedikt) i Ivane Aragonske (sv. Cirilla), s crvenom plitkom kapom na glavi i suprugu mu Hipolitu Mariju Sforza iza Ivaninih leđa. No, istovjetan lik, s istom crvenom kapom, Solario lo Zingaro naslikao je i po sredini treće freske tog ciklusa (*Miracolo del crivello*), tako da je taj lik okrenut *en face* prema promatračima slike, sa smeđim ogrtačem i laganog iskoraka lijevom nogom, što jest indicija da je posrijedi donator, odnosno naručitelj fresko-ciklusa.⁸³ Kakogod, svi navedeni Alfonsovi portreti usporedivi su s prikazom lika pod. br. 8 na Bastianijevoj slici u Zadru.

Lik br. 9 (Raffaele Riario Sansoni)

Mladoliki buljooki čovjek u dominikanskom habitu (lik pod br. 9) – kraj pretpostavljenoga kardinala Oliviera Carafe (pod br. 6 naše skice), zaštitnika dominikanaca – mogao bi prema portretnim karakteristikama biti Raffaele Riario Sansoni, (*1461. †1521, od 1477. kardinal). On je bio sin nećakinje pape Siksta IV. i već je sa šesnaest godina uzdignut u red kardinala, a za prezbitera je zaređen tri godine kasnije. Nakon povratka iz Ugarske, gdje je bio tijekom kolovoza 1480. u svojstvu Sikstova legata, razdoblje Otrantske krize proveo je kao upravitelj Ankonitanske Marke (studeni 1480-studeni 1481) na dvoru rođaka Federica da Montefeltra u Urbinu. Vrhunac njegove karijere dogodio se kada je 1483. dobio u vječnu komendu crkvu S. Lorenzo in Damaso i, nadalje, položaj kamerlenga, koji je uključivao kontrolu nad urbanim sustavom Rima i papinskim financijama.⁸⁴

Terakotno (s tragovima boja visine 52 cm) i mramorno poprsje (visine 57,2 cm), koja je najvjerojatnije izradio Andrea Bregno (o. 1478), uvelike potvrđuju našu

⁸² Medalja s također vjernim portretom Siksta IV, istog je promjera (6,1 cm), ali je nešto lakša (78,56 grama) od Alfonsove. Na reversu medalje je prikaz postojanosti zarobljavanja Osmanlija sa sljedećim natpisima: na rubu medalje PARCERE SVBIECTIS ET DEBELLARE SVPERBOS, horizontalno po sredini SIXTE POTES, horizontalno na dnu CONSTANTIA, horizontalno u gornjem dijelu MCCCCLXXXI. Medalja se također čuva u National Gallery of Art u istoj zbirci pod signaturom: Samuel H. Kress Collection 1957.14.803.a.

⁸³ Kritika je stoga podijeljena o vremenskom okviru nastanka tog fresko-ciklusa. Neki stručnjaci smatraju da je nastao prije, a neki poslije boravka Solarija lo Zingara u Markama (1502-1506). Zbog pojave Alfonsova lika na spomenutim freskama, ali i na fresci br. 9 (*Il santo accoglie san Mauro e san Placido fanciulli*) skloni smo prihvatiti mišljenja stručnjaka koji taj dio fresko-ciklusa datiraju okvirno u 1495. godinu; usp. gore tekst poglavlja „Lik br. 3 (Ferrante I)“ i bilj. 57.

⁸⁴ CAMAIONI 2016.

pretpostavku da je lik pod br. 9 upravo lik kardinala Raffaela Riarija Sansonija.⁸⁵ Njegova karakteristična fizionomija lica s jako izbočenim očima javlja se i na ostalim portretima,⁸⁶ a ova poprsja koristimo za analizu jer su vremenski najbliža događajima tijekom Otrantske krize koje Bastianijeva slika evocira.

Lik br. 10 (Marco Barbo)

Tko je golobradi muškarac s crvenom kapuljačom u kome je Prijatelj Pavičić (1994) bila prepoznala kardinala Oliviera Carafu? Crveni *cappuccio*, franc. *chaperon* nije nužno oznaka kardinala, nosili su ga plemići i predstavnici reda ivanovaca, primjerice veliki meštar toga Reda Pierre d'Aubusson (*1423. †1503, meštar od 1476).⁸⁷ On je zahvaljujući naslovnici pojedinih izdanja Guillaumea Caoursina, koja opisuju opsadu Roda (*Obsidionis Rhodiae urbis descriptio*), te minijaturi rukopisa (*Lat. Ms 6067*, fol. 3v) iz Nacionalne knjižnice u Parizu, u modernoj historiografiji redovito percipiran kao bradati muškarac u poodmakloj životnoj dobi.⁸⁸ No, on je u istim tim tiskanim izdanjima Caoursinovih djela na nizu drvoreza redovito ilustriran kao golobradi veliki meštar, upravo onako kako je predstavljen na portretima koji se čuvaju u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču.⁸⁹ Ipak, on je s ovratnikom od hermelina i crvenim kardinalskim šeširom,

⁸⁵ Terakotno poprsje čuva se u *Staatliche Museen* u Berlinu, a mramorno u *Isabella Stewart Gardner Museum* u Bostonu. U katalogu Isabella Stewart Gardner Museuma iz 1977. mramorni portret bio je pripisan nepoznatom rimskom kiparu i datiran u rano 16. stoljeće. Mramorni portret potječe iz zbirke Davida Nathana. Terakotno poprsje iz *Staatliche Museen* u Berlinu (koje se drži ranijim od mramornog) nekoć je bilo pripisano kiparu Benedettu da Maianu. O oba poprsja vidi VERMEULE, CAHN, HADLEY: 120-121 (kataloška jedinica br. 149).

⁸⁶ Spomenut ćemo dvije medalje s njegovim likom, Lipsiusovu brončanu medalju datiranu u 1478. godinu i medalju s likom Raffaela Riarija Sansonija u profilu, koju je izradio Adriano Fiorentino. O njima vidi VERMEULE, CAHN, HADLEY: 120.

⁸⁷ On je osobno predvodio obranu Roda tijekom osmanske opsade koju je početkom svibnja 1480. pokrenuo sultan Mehmed II. Osvajač i koja je krajem tog mjeseca započela pod zapovjedništvom Mesih paše. Dok je d'Aubusson odolijevao valovima nasrtaja vojske od oko 70.000 Osmanlija, i bio višekratno ranjavan, krajem srpnja dio flote pod zapovjedništvom Gedika Ahmeda paše odjedrio je i neočekivano podsjeo Otranto. Veličanstvenu d'Aubussonovu obranu Roda u kolovozu zasjenio je u kršćanskoj Europi gubitak Otranta. Bijesan zbog neuspjeha, Sultan je tijekom proljeća 1481. započeo pripreme za novu opsadu Roda i slanje pomoći svojoj vojsci u Otranto, ali je u jeku tih priprema 1. svibnja iznenada umro. Na vijest o njegovoj smrti i ratu koji je izbio između pristalica dvojice pretendena u upražnjeno osmansko prijestolje (braće Bajazita i Džema), d'Aubusson je s olakšanjem preusmjerio dio svojih snaga na Rodu i pomoćnih postrojbi pripremljenih na Apeninskom i Iberskom poluotoku za novu obranu Roda, prema Otrantu; osnovnu literaturu o opsadi Roda i Otranta vidi gore bilj. 25-27.

⁸⁸ Usp. primjerice: VELLA 2012: 278 (fig. 37 i 38).

⁸⁹ Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv und Grafiksammlung, signatura: PORT_00062289_01 (dostupno na: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/5278168.jpg>) i PORT_00062291_02; dostupno na: <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/5278186.jpg> (posjet 3. 12. 2019). Uostalom, i Giuliano della Rovere (Julije II) pojavljuje se s bradom i brkovima tek pred kraj života i svojega pontifikata.

ili s crvenom kapuljačom, slikovno prikazivan tek od trenutka kada je postao kardinalom (1489). Na Bastianijevoj je slici dakle netko tko jest bio visoko pozicioniran u redu ivanovaca, a tko je u vrijeme Otrantske krize bio i kardinal. Slikovnu paralelu prikaza takve osobe s obzirom na opravu (crvena kapuljača s ovratnikom od hermelina i svjetliji habit) moguće je naći u Pinturicchijevoj fresci „Enea Silvio, biskup Siene, upoznaje Eleonoru Portugalsku s carem Fridrikom III.“ u Biblioteci Piccolomini u sijenskoj katedrali. Na njoj je u gornjem desnom kutu uglednik reda ivanovaca oslikan kao jahač na bijelom konju s crvenom kapuljačom.⁹⁰ Preostaje dakle uzeti u obzir jedinoga takvog kandidata, a on je ujedno bio i poveznica Zadra s krugovima bliskih suradnika pape Siksta IV. i kralja Ferrantea I.

Marco Barbo (*1420 †1491, kardinal od 1467, akvilejski patrijarh od 1471), rodnom iz ugledne mletačke patricijske obitelji, bio je rimski prior sv. Bazilija reda ivanovaca i kardinal zaštitnik tog Reda. Nakon izbora Siksta IV, ovaj ga početkom 1472. kao svog legata šalje k caru Fridriku III. ne bi li uspio ne samo pomiriti cara, ugarsko-hrvatskoga kralja Matijaša Korvina i poljskog kralja Kazimira IV, već ih i ujediniti u slanju vojne pomoći za rat protiv Osmanlija. Unatoč svojemu diplomatskom umijeću Barbo je uspio tek uglaviti sporazum između Matijaša Korvina i Kazimira po pitanju sukcesije češke krune. Premda nije postigao željeni uspjeh, časno se vratio u Rim te je Kardinalskom zboru sredinom studenog 1474. podnio opsežno izvješće. Nakon toga 1478. imenovan je na mjesto kamerlenga Kardinalskog zbora, a na vijest o padu Otranta, Siksto IV. ga je hitno poslao u Anconu da procijeni obrambenu sposobnost obalnog dijela Papinske države na Jadranu tijekom kolovoza i rujna 1480. godine. I u Ratu za Ferraru bio je Sikstov posrednik tijekom 1483. i 1484. u pokušajima uglavljanja mira između Venecije i Ferrare. Premda Mlečanin, nije bio oduševljen ratom u kojem je Venecija pod svaku cijenu pokušavala zauzeti teritorije Ercolea d'Estea, jer je bila riječ o teritorijima pod nadležnošću pape.⁹¹

Marco Barbo također je imao poznanike i prijatelje, ali i komende i beneficije u gradovima mletačke Dalmacije i Kvarnera. Naime, on je za nadbiskupa zadarskog Maffea Vallaressa (1450-1496) dobio kanonikat (od 1475) te je u komendi imao benediktinski samostan sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu kraj Tkona (od 1485). U komendi je imao i benediktinske samostane sv. Petra u Osoru (1452-1454) za biskupa Simonea de Vallea (1445-1459), sv. Ivana Krstitelja u Trogiru (od

⁹⁰ ACIDINI LUCHINAT 2004: 224-225.

⁹¹ Nakon Sikstove smrti bio je vrlo ozbiljan kandidat na konklavama, ali je Giuliano della Rovere, kada već sam nije imao izgleda, a bojeći se mletačkog utjecaja, uspio u namjeri da za papu bude izabran Giovanni Battista Cibo – Inocent VIII. O opisanim aktivnostima Marca Barba detaljnije u: GUALDO 1964; KING 1986: 327-328; FLETCHER 1991: 201-206; TACCHELLA 2002.

⁹² PASCHINI 1959; GRANIĆ 1990; FLETCHER 1991: 185.

1468) za biskupa Giacoma Truglonija (1452-1483) te sv. Lovre u Hramariću na brežuljku Lovreški otoka Lošinja kraj Osora (od 1475) za biskupa Marca Nigrisa (1474-1485).⁹² Prije svega valja ipak istaknuti njegovo prijateljstvo sa zadarskim nadbiskupom Maffeom Vallaressom, koje je bilo trajno i posvjedočeno nizom pisama sačuvanima ne samo u Maffeovoj već i u Marcovoj rukopisnoj ostavštini.⁹³ Iako je uživao prihode komenda niza, ne samo hrvatskih, već i talijanskih i njemačkih samostana, raznih beneficija i papinskih potpora, umro je siromašan. Izvršiteljima oporuke imenovao je svoje prijatelje kardinale Oliviera Carafu, Jana de Balua i Francesca Todeschinija Piccolominija, a ovi su se uvidom u nju i njegovu blagajnu papi potužili da mu sa svega nekoliko preostalih denara ne mogu organizirati ni pogreb. Najveći dio svojega imutka još za života razdijelio je ubogima i potrebitima.⁹⁴

Portret Marca Barba na njegovoj grobnici nažalost je izostao. Ostala je tek ploča s natpisom.⁹⁵ Premda je pokopan u Bazilici Sv. Marka Evandeliste na *Campidogliu* u Rimu i premda je s kardinalima rodom iz Venecije uvelike kreirao vjerski i politički život Rima i Crkve, iza njega nisu ostali slikovni izvori koji bi podsjećali na njegov pokroviteljski doprinos kulturi toga grada, kao što su to primjerice učinili della Rovere slikom Melozza da Forlija. Ipak, ako postoji mletački ekvivalent Melozzovu prikazu moćnih della Rovera,⁹⁶ a koji prikazuje utjecajan krug Mlečana u Rimu, možda ga se može naći u – Veneciji. Pretpostavlja se da se u ciklusu slika Vittorea Carpaccia o svetoj Uršuli, točnije na slici hodočasnika koji dolaze pred rimske zidine s Anđeoskom tvrđavom u pozadini i njihova susreta s papom (*Incontro dei pellegrini con papa Ciriaco*), koja se danas čuva u Gallerie Dell' Accademia u Veneciji,⁹⁷ nalaze portreti pape Inocenta VIII. (kao pape Siricija / Cirjaka) i njegovih kardinala, među kojima je prepoznat Ermolao Barbaro⁹⁸. Lik iza Inocentovih leđa, koji predstavlja starijeg kardinala s hermelinskim ovratnikom i crvenom kapom na glavi, crtama lica potpuno odgovara portretu Marca Barba u Dijeceanskom muzeju u Udinama,⁹⁹ a i liku pod br. 10 Bastianijeve slike. Vjerujemo, dakle, da je zbog

⁹³ Veći dio korespondencije Marca Barba objavio je PASCHINI (prir.) 1948. Na korespondenciju Maffea Vallaressa (*Maffei Vallaressi archiepiscopi Hyadrensis epistolae et orationes (Regestum litterarum)*), u: Biblioteca Apostolica Vaticana, signatura: Codices Barberiniani Latini 1809 – ranija signatura: XXIX 153) upozorili su i tek je djelomice objavili: JELIĆ 1898; KING 1986: 327-328 i 441-443; LUKŠIĆ 2000.

⁹⁴ GUALDO 1964; ZIPPEL 1922: 201; FLETCHER 1991: 212-213.

⁹⁵ CICOGLA 1827: 255-259; ZIPPEL 1922; ZURAW 2016.

⁹⁶ Vidi gore bilj. 36, 38 i 41.

⁹⁷ Točnije u dvorani 21 (Sala di Sant'Orsola), a slika je veličine 307 x 281 cm.

⁹⁸ BRANCA, WEISS 1963; FLETCHER 1991: 337.

⁹⁹ Slika je objavljena u: GULLINO 2016. Stella Ruth Fletcher pretpostavila je da Marca Barba na Carpacciovoj slici predstavlja bradati kardinal koji predvodi kolonu kardinala, međutim nije znala za ovaj portret u Udinama; usp. FLETCHER 1991: 338.

svega navedenoga identifikacija kardinala Marca Barba kao lika pod ovim brojem naše skice vrlo izgledna, premda se kao mogućeg kandidata ne smije izgubiti iz vida ni Pierrea d'Aubussona, pa čak ni brata Girolama Bassa della Rovera.¹⁰⁰ Kao važan argument u prilog pretpostavci da bi lik pod br. 10 naše skice zaista mogao biti Marco Barbo može svakako poslužiti i činjenica da je jedino taj lik u cijelosti okrenut *en face* prema promatračima slike i „gleda“ ih ravno „oči u oči“, za razliku od kardinala pod br. 3 (Giuliano della Rovere), koji to čini u poluprofilu. Konačno, važno je naglasiti i činjenicu da je Marco Barbo, za razliku od Pierra d'Aubussona i Francesca Bassa della Rovera, održavao izravne kontakte sa zadarskim krugom ljudi preko nadbiskupa i prijatelja Maffea Vallaressa, što bi također upućivalo na Barba kao aktera u narudžbi Bastianijeve Gospe od Milosti.

Lik br. 11 (Ercole I. d'Este Ferrarski)

Gologlavi sredovječni lik kratke kose u plavoj odjeći pod br. 11 naše skice oko vrata nosi zlatni lanac, koji bi mogao predstavljati lanac Ferranteova reda Hermelina. Naime, pored Ferdinanda Katoličkog 1481. jedini preostali živući vitez tog Reda, a koji je bio i neovisan vladar, jest vojvoda Ercole d'Este Ferrarski (*1471. †1505, vojvoda od 1471).¹⁰¹ On je nakon ženidbe s Ferranteovom kćeri Eleonorom (1473) prihvatio članstvo, a već ujesen 1475. prenio je milanskom vojvodi (*duca*) Galeazzu Sforzi želju punca Ferrantea da mu dodijeli red Hermelina, što je ovaj sljedeće godine i prihvatio.¹⁰² Ercole d'Este njegovao je dobre odnose s Ferranteom u kriznim situacijama tijekom osamdesetih godina 15. st. zahvaljujući ponajviše svojoj supruzi Eleonori. Pomagao je Ferrantea i novčano i vojno prilikom oslobađanja Otranta (1480-1481), a ovaj mu je bio glavni saveznik u ratu s Mlečanima za Ferraru (1482.1484).¹⁰³ Valja upozoriti da je upravo nakon tog rata Ercole d'Este

¹⁰⁰ Francesco Basso della Rovere (*1438. †1489, od 1455. vitez reda Sv. Ivana) bio je prior Pize, potom prior Lombardije i na koncu admiral pomorske flote ivanovaca (usp. VERZELLINO 1885: 393). Pored ovih šturih vijesti o njemu, postoji i natpis na kojem je spomenut uz braću koja su podigla nadgrobni spomenik ocu Giovanniju u kapeli Basso della Rovere u Santa Mariji del Popolo (MUSSOLIN 2013: 246). Njegove portrete struka još nije prepoznala, pa ga stoga s likom pod br. 10 Bastianijeve slike ne možemo identificirati, iako je bio visoko rangiran unutar reda ivanovaca i unatoč tome što bi se kao član obitelji della Rovere mogao „očekivati“ na toj slici.

¹⁰¹ U recentnoj historiografiji još uvijek dolazi do određenih nesuglasica u interpretacijama pisanih opisa Ercolea d'Estea kao nositelja oprave viteških redova (on je naime bio član red Hermelina od 1474, reda Zlatnog runa od 1475. i reda Podvezice od 1480): usp. BOULTON 2000: 415; TUOHY 2002: 394-395; CLARK 2018: 170, bilj. 55.

¹⁰² Galeazzo Sforza ustručavao se prihvatiti ponudu, jer je kako je isticao važno „prvo pažljivo ispitati obveze“ koje članstvo podrazumijeva, premda je Ercole tvrdio da ponudu treba tumačiti kao čast i „demonstraciju ljubavi“ kralja Ferrantea; CLARK 2018: 171.

¹⁰³ TUOHY 2002; PALMA 2013. O ratu s Venecijom, fortifikaciji Ferrare, odnosno o vojnoj pomoći vojvode od Kalabrije Alfonsa i vojvode Federica da Montefeltra Ercoleu d'Esteu te o njegovim kasnijim odnosima s Venecijom detaljnije u: CLOUGH 1992; DEAN 1993; MALLETT 1993; FLETCHER 2017; GUARNIERI (ur.) 2018.

u znak vjernosti i zahvalnosti zbog okončanja Rata za Ferraru hodočastio tijekom rujna 1484. u Loreto i potom u crkvu sv. Nikole u Bariju, a na povratku u marijansko svetište na otočju Tremiti.¹⁰⁴ Već je tijekom siječnja i veljače 1485. bio u Veneciji, gdje su njega i pratnju mu od 600 ljudi svečano dočekali dužd Giovanni Mocenigo i Roberto da San Severino, a tri godine kasnije s dvanaestogodišnjim sinom Alfonsom u vrijeme poklada, dakle tijekom veljače, opet je boravio u Veneciji.¹⁰⁵ Štoviše, ovaj drugi dolazak, po svemu sudeći, slikom je ovjekovječio Lazzaro Bastiani, o čemu detaljnije niže u poglavlju „Pitanja datacije i donatora“. Ta Bastianijeva slika, međutim, ne može se upotrijebiti u pokušajima portretne usporedbe, pa se okrećemo portretima koji prikazuju Ercolea d'Estea kao sredovječnog čovjeka, poput onog sa Savellijeve medalje (na kojoj je portretiran u društvu supruge, Eleonore) iz 1473. i portreta pripisanog dvorskom slikaru Giovanniju di Nicolò di Luteriju (poznatijem po nadimku Dosso Dossi).¹⁰⁶ Potonja je slika doduše nastala postumno (1524/1528), ali prema predlošku starijega Ercolova portreta, koji je pak izradio Ercole de' Roberti Ferrarese. Na toj je slici Ercole d'Este u crnom oklopu s crnom kapom na glavi na kojoj se ističe zlatni broš s prikazom sv. Mihaela, zapravo amblemom reda Hermelina.¹⁰⁷ Dakle, s obzirom na zlatni lanac, ali i na fizionomiju lika pod br. 11 na Bastianijevoj slici te naročito s obzirom na njegov smještaj u skupini klečećih muškaraca – iza člana reda Hermelina, kralja Ferdinanda Katoličkog (br. 7), iznad napuljskog prijestolonasljednika Alfonsa (br. 8), a pored zaštitnika ivanovaca Marca Barba (br. 10) – nećemo pogriješiti, ako ga identificiramo s jedinim preostalim vladarom-vitezom reda Hermelina, Ercolom d'Este Ferrarskim. Slijede dvojica redovnika, obojica u vrlo bliskoj vezi s upravo opisanom skupinom oko Ercolea d'Estea.

¹⁰⁴ GARDNER 1968: 209; TUOHY 2002: 153, bilj. 31.

¹⁰⁵ Prvi put sudjelovao je u velikom turniru koji je bio organiziran povodom proslave završetka Rata za Ferraru (MALIPIERO 1843: 296-297; GARDNER 1968: 210-211), a drugi put poveo je sina na karnevalska slavlja: TUOHY 2002: 149.

¹⁰⁶ Rodom iz Mantove, Sperandio Savelli bio je zlatar u Ferrari i radio je i za dvorove Gonzaga u Mantovi. Ova je medalja promjera 11,29 cm i težine 367,5 grama najvjerojatnije nastala prilikom vjenčanja Ercolea i Eleonore (1473), a primjerak dostupan preko mrežnih stranica nalazi se u: National Gallery of Art (Washington, D.C, pod signaturom: Samuel H. Kress Collection 1957.14.709). Savelli je napravio i medalju promjera 9,2 cm, težine 245,46 grama na kojoj je samo Ercole d'Este (1471) i čuva se u Harvard Art Museums (Cambridge, MA, Fogg Museum pod signaturom: 1903.25). Portret Ercolea d'Estea (*Ritratto di Ercole I d'Este*) pripisan Dosso Dossiju izložen je u: Galleria estense, Palazzo dei Musei u Modeni.

¹⁰⁷ Arhangel Mihael bio je zaštitnik reda Hermelina. Za razliku od Ferranteova poprsja kipara Mazzonija na kojem je s desne strane Ferranteove kape broš sv. Jurja koji upozorava gledatelje da je Ferrante bio i članom reda Podvezice (vidi gore bilj. 53), ovaj portret Dosso Dossija prikazuje Ercolea kao viteza reda Hermelina, i to je nakon smrti Ferrantea II. i Federica I. posljednji portret s prikazom nekog od vitezova tog ugasloga Reda. O ovom, kao i o više portreta Ercolea d'Estea koji su usporedivi s Bastianijevim prikazom lika br. 11 na našoj slici detaljnije u: MANCA 1989.

Lik br. 12 (Giovanni Aragonski)

Giovanni Aragonski (*1456. †1485, kardinal od 1477) bio je Ferranteov sin s nizom nadarbina i funkcija u Katoličkoj Crkvi. Primjerice, već 1471. imenovan je u znamenitoj benediktinskoj opatiji Montecassino apostolskim protonotarom, potom 1475. opatom sv. Benedikta u Salernu, a od 1477. dobio je i vječnu upravu nad Tarantskom nadbiskupijom. Siksto ga je 1479. i 1483. imenovao svojim legatom u Ugarskoj iz koje se vraćao kadgod bi izbila kriza na Apeninskom poluotoku. Prvo se hitno vratio krajem kolovoza 1480. na vijest o padu Otranta, a isto tako u kolovozu 1484. na vijest o Sikstovoj smrti. Tijekom oba boravka na dvoru svojega šurjaka, Matijaša Korvina, iskazana mu je čast tako da je za prvog boravka dobio upravu (1480), a drugi put je bio i potvrđen na mjesto nadbiskupa Ostrogona (1483).¹⁰⁸ Nakon konklava na kojima je sudjelovao i izbora za papu Giovannija Battiste Cyba (Inocent VIII), Ferrante ga je imenovao podkraljem i upraviteljem Barija u kojem se po svemu sudeći u rujnu susreo s drugim šurjakom, hodočasnikom Ercolom d'Esteom. Čim su iskrsnuli problemi u odnosima Napulja i Sv. Stolice otac ga je poslao u Rim kako bi s Inocentom VIII. izgadio nesporazume. Dopotovao je iz Barija u Rim upravo u vrijeme velike epidemije kuge, razbolio se i 17. listopada 1485 umro.¹⁰⁹

Premda je poznat i u historiografiji redovito korišten barokni portret Giovannija Aragonskog nepoznata slikara, koji se čuva u nadbiskupskoj palači u Tarantu, ovom ćemo ga prilikom zanemariti.¹¹⁰ Naime, lik pod br. 12 Bastianijeve slike u Zadru ima svoj zrcalni oslik na već spominjanoj freski Solarija lo Zingara (*Arrivo di Benedetto e della nutrice Cirilla ad Efide*). Iako dakle u djelima povjesničara umjetnosti još uvijek traje diskusija koga predstavljaju likovi na fresci Solarija lo Zingara,¹¹¹ činjenica da je većinu istih likova portretirao Basti-

¹⁰⁸ Fiktivne dijaloge Giovannija s kraljem Matijašom Korvinom, sestrom Beatricom i bratom Francescom, koji su s obzirom na sadržaj tih dijaloga vođeni tijekom proljeća i početkom ljeta 1484, zabilježio je Antonio Bonfini. Boraveći dakle na Korvinovu dvoru u Budimu, Giovanni je tada ukratko opisao zbivanja oko Otranta, Rata za Ferraru, ali je i nagovijestio da je Siksto teško bolestan. Rukopis tog djela čuva se u Nacionalnoj knjižnici Széchényi (Országos Széchényi Könyvtár) u Budimpešti. Usp. mrežno izdanje prijevoda na mađarski jezik: BONFINIS 1943.

¹⁰⁹ U tom Bonfinijevu djelu Giovanni je naglasio vrline „biskupa Amalfija iz patricijske obitelji Cibo“ kao kandidata za sljedećeg papu opisavši ga „pobožnim, ljubaznim, poniznim, nježnim i odanim“ crkvenim poglavarom (usp. BONFINIS 1943.). Inocent VIII. je pak na vijest o Giovannijevoj smrti sa žalošću konstatirao da je umro muž velika autoriteta – *vir magnae auctoritatis* (MIRANDA 2018.). Biografske osnovne podatke s detaljnijim opisom Giovannijeve boravka na budimskom dvoru vidi u: FARBAKY 2017: 25-28.

¹¹⁰ Vremenska distanca od više stoljeća budi sumnju u autentičan preslik nekog od starijih predložaka, ako su uopće i postojali. Napominjemo samo da je navedeni barokni portret objavljen u: FARBAKY 2017: 28.

¹¹¹ Usp. gore tekstove poglavlja „Lik br. 3 (Ferrante I.)“, bilj. 57, i „Lik br. 8 (Alfonso II.)“ bilj. 83.

ani na slici u Zadru može poslužiti kao polazišna točka u procesu identifikacije tih likova i na Solarijevoj freski. Mišljenja smo dakle da lik br. 12 Bastianijeve slike predstavlja Giovannija Aragonskog, a on je na Solarijevoj fresci smješten iza Ferranteovih leđa, kao mladić s crvenom kapom odmah do nešto starijeg brata Federica (*1452. †1504) s crnom kapom na glavi. Crte su mu lica na oba djela identične, prikazan je kao mladić, što je on tada i bio, te je na Bastianijevoj slici portretiran u benediktinskom habitu, što također odgovara, a smješten je u oba slučaja u krugu članova obitelji, kod Bastianija iza leđa brata mu Alfonsa od Kalabrije (lik. br. 8).

Lik br. 13 (Bartolomeo della Rovere)

Franjevac smješten uz desni bok Ercolea d'Estea (lik br. 11), a iznad Giovannija Aragonskog (lik br. 12) najvjerojatnije je Bartolomeo della Rovere (*1447. †1494). On je bio brat Giuliana della Rovera. Početkom 1472. stric Siksto IV. potvrdio ga je za biskupa u južnotoskanskom gradu Massa Marittima i gradu Toskanskog arhipelaga Piombinu, a od 1474. i na mjestu biskupa Ferrare. Štoviše, od travnja 1480. bio je latinski patrijarh Jeruzalema.¹¹²

Upozorili bismo na Savellijevu medalju ferarskog biskupa Bartolomea della Rovera iz 1474, danas u Calouste Gulbenkian Museum u Lisabonu.¹¹³ Premda je ta medalja nama jedini poznati predložak za komparaciju, profilni portret Bartolomea na njoj odgovara crtama lica, frizuri i starosnoj dobi lika pod br. 13 Bastianijeve slike. Uostalom, Bartolomeo bi kao franjevac i biskup Ferrare i trebao biti oslikan na mjestu tik uz gospodara Ferrare, Ercolea d'Estea.¹¹⁴

Ostali likovi muškog mnoštva

Iza opisanih trinaest uglednika slijedi mnoštvo muških likova koje ne možemo ni približno identificirati. Među tim je muškim likovima, međutim, lik naizgled sličan portretu Leonarda Tocco. Taj lik u gornjem lijevom kutu muškog mnoštva ima kacigu s perušinom na glavi, a smješten je između bradatog muškarca sa šeširom, bradatoga gologlavog muškarca te muškarca s plavom i crvenom kapom. Epirski despot Leonardo III. Tocco (o. *1435. †1503) naslikan je nedugo nakon smrti (o. 1510) pa ne bi trebali dvoumiti je li na tom portretu njegov lik plod fikcije ili odražava stvarne crte lica. Na tom je portretu naslikan u oklopu, na glavi mu je također kaciga s perušinom, a na dnu slike natpis koji ga osim imenom

¹¹² BRUZZONE 2009; BECKER 2015: 29.

¹¹³ Fotografija aversa medalje dostupna na mrežnoj stranici: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sperandio,_medaglia_di_bartolomeo_della_rovere,_vescovo_di_ferrara,_1474,_01.jpg (1. 12. 2020)

¹¹⁴ Kao što smo istaknuli, Sperandio Savelli izradio je ne samo medalju Bartolomea della Rovera, već i medalju Ercolea i njegove supruge Eleonore Aragonske; usp. gore bilj. 106.

identificira i naslovom vojvode od Zakinta.¹¹⁵ Spomenuli smo da je sa šurjacima pomagao Ferranteu i Sikstu prilikom oslobađanja Otranta. Ako je zaista on lik na opisanom mjestu Bastianijeve slike, uvjetno predložimo gologlavoga bradatog te muškarce s plavom i crvenom kapom kao kandidate za hercega Vlatka Kosaču, grofa Bernardina Frankapana i vojvodu Alfonsa Todeschinija Piccolominija.¹¹⁶

Pitamo se jesu li negdje na toj slici portreti humanista i vojskovođe Diomeda Carafe (*1406. †1487), savjetnika napuljskog kralja,¹¹⁷ ili primjerice humanista Giovannija Pontana (*1426. †1503), diplomata, političkog i vojnog savjetnika na napuljskom dvoru,¹¹⁸ odnosno brojnih vitezova reda Hermelina, sudionika oslobađanja Otranta. Kandidata je odista previše za osamnaest preostalih muških likova smještenih iza leđa trinaest glavnih protagonista Bastianijeve slike.

Kompozicija Bastianijeve slike u Zadru između ostalog šalje poruku o sjedi-njenoj Nebeskoj i Zemaljskoj Crkvi. Muški je dio Zemaljske Crkve, bez obzira na brojne likove prikazan metodom redukcije. Naime, sve što je naručitelj imenovao prisutno je na slici, ali sažeto preko Ferranteovih i Sikstovih članova obitelji i njihovih bliskih suradnika. Tematski nužan prikaz Zemaljske Crkve ostvaren je redukcijom po načelu *pars pro toto*, pa je uz papu (Siksto IV) i kralja (Ferrante I) umjesto svih kršćanskih vladara prikazan jedan (Ferdinand Katolički), umjesto prijestolonasljednikâ, jedan (Alfonso II), umjesto vojvodâ opet jedan (Ercole d'Este), a kao svi pripadnici redova Crkve, umjesto sviju kardinala jedan (Giuliano della Rovere), umjesto biskupâ, jedan (Girolamo Basso della Rovere), umjesto ivanovaca njihov zaštitnik (Marco Barbo), umjesto benediktinaca, opet samo jedan (Giovanni Aragonski), umjesto franjevacâ, njih dvojica (Angelo Carletti de Clavasio i Bartolomeo della Rovere) i umjesto dominikanaca također dvojica (Oliviero Carafa i Raffaele Riario Sansoni) iza kojih slijede nama nepoznati portreti osoba koje su uživale povjerenje obitelji della Rovere i napuljskih Aragonaca. Načelo *pars pro toto* za potrebe likovne scenografije muškog dijela Zemaljske Crkve vidljivo je i u činjenici da je većina stvarnih osoba – preko kojih su prikazani svi ivanovci, franjevci, benediktinci i dominikanci – bila već u vrijeme Otrantske krize potvrđena kardinalima (primjerice Marco Barbo, Girolamo Basso della

¹¹⁵ U Sothebyju se 2009. na aukciji prodavao postumni portret vojvode od Zakinta, djelo talijanskog slikara Carla Sellita. Dostupno na: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/lot.112.lotnum.html/2009/the-greek-sale-109662> (1 . 12. 2020)

¹¹⁶ Usp. gore osnovni tekst i s njim bilj. 30-33.

¹¹⁷ Njegov portret vidi na minijaturi Cole Rapicana, „Diomede Carafa nudi svoje djelo Beatrici“ u knjizi *De institutione vivendi*, Ca. 1476, u Biblioteca Palatina u Parmi (Ms. Parm.= r. 654, 19).

¹¹⁸ Sačuvano je brončano poprsje ostarjeloga golobradog Giovannija Pontana, djelo kipara Adriana Fiorentina u Museo di Architettura e Scultura ligure di Sant'Agostino u Genovi (Inv. MS A 36 89). Adriano Fiorentino autor je i brončane medalje s Pontanovim likom iz Museo Nazionale del Bargello u Firenci (Inv. Medaglie n. 6061). O spomenutim portretima Giovannija Pontana vidi De VITIS 2010: 119-120, 685, fig. 62, 63.

Rovere, Oliviero Carafa, Giovanni Aragonski, Raffaele Riario Sansoni) ili (nad)biskupima, a da kao takvi nisu portretirani. Na sličan je način Bastiani oslikao i klečeće žensko te dječje mnoštvo dajući tako cjelokupan prikaz – Zemaljske Crkve.

Pokušaj identifikacije osoba portretiranih u ženskoj klečećoj skupini

Godine 1994. Ivana Prijatelj Pavičić slijedeći Cecchelijevu identifikaciju pape Siksta IV. pokušala je prepoznati i pojedine ženske likove na slici. Tada je kraljicu nasuprot papi identificirala kao mletačku plemkinju i ciparsku kraljicu Katarinu (Caterina) Cornaro (*1454. †1510, kraljica od 1474. do 1489). Držala je da se među likovima mogu prepoznati Korvinova supruga Beatrica Aragonska (*1457. †1508) te možda bosanska kraljica Katarina Kosača (*1425. †1478).¹¹⁹ Kraljica Katarina Cornaro nije međutim uživala Sikstovu zaštitu. On je podupirao zakonitu kraljicu Šarlotu / Karlotu (Charlotte) od Cipra (*1444. †1487, kraljica od 1458. do 1464) koja se pokušavala i uz njegovu pomoć vratiti na prijestolje u Cipar, ali je na koncu kao njegova štićenica umrla u rimskoj palači na trgu Scossacavalli. Kraljica Katarina Kosača, također Sikstova štićenica, bila je pak od 1469. smještena u kući kraj crkve sv. Marka, crkve koja je još od pontifikata pape Pavla II. (1464-1471) bila središte papinstva i političkog života Rima.¹²⁰ Unatoč takvu odnosu Siksta prema ovim kraljicama, na Bastianijevoj slici one nisu portretirane.

No, prije nego pokušamo identificirati likove ženskog mnoštva valja upozoriti da su fizionomije različitih vladarica na mnogim portretima, nažalost, slične, jer su stilizirane, odnosno crte njihova lica su generalizirane, kako je tada bilo uobičajeno za ženske renesansne portrete.¹²¹ Obje su naše pretpostavljene kraljice s Bastianijeve slike na ostalim portretima često prikazivane u odjeći tada tipičnih boja ženske vladarske nošnje (zlatna, plava, crvena). Nije dakle moguće prema odjeći obaviti njihovu identifikaciju na zadarskoj slici, a niti prema pokrivalima za glavu, s kojima se, osim s krunama, prikazuju na portretima. Za povijest onodobne mode zanimljivi su bijeli velovi i pokrivala za glavu koje su nosile vojvotkinje i vladarice. Obje su kraljice s Bastianijeve slike na ostalim portretima ponekad slikane kao plavuše, a ponekad kao crнке. Na zadarskoj slici veći dio naslikanih žena ima plavu kosu.¹²²

¹¹⁹ PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 18, 19.

¹²⁰ MILLER 1921: 502-507 i 508-511. O Katarini i njezinu boravku u Rimu s uglavnom domaćom literaturom u bilj. 174-192; REGAN 2010. Usp. također: ŠPOLJARIĆ 2019: 94-95, bilj. 48.

¹²¹ MANN-SYSON 1998: 11-12.

¹²² Naime, i muškarci i žene posezali su za bojanjem kose kako bi bili u skladu s tadašnjim modnim zahtjevima. Muškarci bi primjerice potamnjivali kosu i bradu raznim smjesama, a kako bi udovoljili idealu kovrčave kose posezali su i za vrućom peglom. Žene su kosu posvjetljivale izbjeljivačem, šafranom ili ljuskom od luka, a na jugu Europe, kažu istraživači ove teme, posvjetljivale su je dnevnim izlaganjem suncu.

Za ovu prigodu ukazali bismo na odjeću nekoliko plemkinja, vojvotkinja koje bi mogle biti prikazane na Bastianijevoj slici. Dvije od njih nose bijele rukavice (likovi br. 3 i 4). Neke imaju veo preko glave, neke imaju renesansno oglavlje, bijelo ili u boji. Tako žena u zelenoj haljini ima crvenu kapu (lik br. 5), a žena u ružičastoj haljini pokrivalo podijeljeno u dvije polukružne polutke (lik br. 4). Kako bi dodale volumen frizuri ili šeširu, žene su na glavi nosile tanke punjene jastučice (*Bourrelet*), koje bi pričvrstile vezicama ili pribadačama. Tijekom 15. stoljeća skrivanje kose pod velom ili šeširom smatralo se lijepim.¹²³

Lik br. 1 (Ivana Aragonska)

Kad je riječ o ženskim likovima na slici mišljenja smo da bi nasuprot Siksta IV. na slici mogla biti prikazana tadašnja napuljska kraljica Ivana (Giovanna di Trastámara) Aragonska (*1455. †1517, kraljica od 1476. do 1494), druga supruga Ferrantea I. i njegova rođakinja (kći njegova strica Ivana / Juana II. Aragonca). Što se tiče odjeće, slikar ističe njezin nadrukav (talijanski *sopramanica*) izrađen od vrste brokatiranog baršuna sa znatnim udjelom zlatnih niti (*drappo d'oro*, odnosno *tela d'oro*). Riječ je o baršunu s uzorkom tzv. *carda* (artičoka u cvatu središnji je motiv uzorka obogaćenog savijenim vrpčama) na satenskoj podlozi, vjerojatno talijanskog podrijetla. Takav je baršun bio u modi između 1480. i 1500. godine.¹²⁴ Na glavi joj je kruna s plavom podstavom i takva je oblika da sugerira kako joj je kralj s Dvostrukom krunom na glavi u muškom mnoštvu (lik br. 3) par. Riječ je dakle o Ferranteovoj supruzi u vrijeme Otrantske krize, Ivani Aragonskoj.

Sačuvani su brojni Ivanini portreti.¹²⁵ Zadržat ćemo se na dva već spomenuta. Prvi je sačuvan na drugoj freski ciklusa Solarija lo Zingara (*Arrivo di Benedetto e della nutrice Cirilla ad Efide*) u klastiru napuljskog samostana sv. Severina i Sossija. Posrijedi je susret koji se dogodio 11. rujna 1477, kada se Ivana doputovavši u Napulj „upoznala“ sa zaručnikom Ferranteom u društvu njegove najuže obitelji i papina legata, kardinala Rodriga Borgiae, koji ih je tri dana kasnije vjenčao i nju

¹²³ HOUSTON 1996: 163-180; MILLIKEN 2012: 51-52.

¹²⁴ KUDIŠ BURIĆ [s. d.]. Vrlo dobra monografija o Firenci, ne samo kao središtu kasnosrednjo-vjekovne tekstilne proizvodnje, već i u kontekstu odnosa firentinske elite prema odijevanju, s nizom korisnih objašnjenja o mjerama, vrstama tekstila i tkaninama korištenim za pojedinu odjeću, uz rječnik talijanskih pojmova za odjevne predmeta s pojašnjenjima vidi u: FRICK 2002: 223-238 i 300-334.

¹²⁵ Postavlja se pitanje je li u portretu koji je izradio Frane Vranjanin, a koji se nekoć nalazilo u Bodemuseumu u Berlinu portretirana kraljica Ivana Aragonska ili Isabella Aragonska (uništen je u bombardiranju tijekom Drugoga svjetskog rata; KRUF 2006: 134-135; sl. 228, 229, 230). Kraljica Ivana s Ferranteom i vojvotkinjom od Kalabrije, Hipolitom Marijom Sforza, naslikana je na minijaturi koja prikazuje vjenčanje Marca Coppole i Marije Piccolomini; usp. *Cronaca della Napoli Aragonesa...*, fol. 92r.

svečano okrunio.¹²⁶ Na toj je fresci Ivana portretirana kao mlada žena u desnom profilu. Crte lica s tog portreta odgovaraju onima na Bastianijevoj slici u Zadru, ali i onima na Gattijevoj slici Gospe od Ružarija s donatorima iz 1511. u Museo Nazionale di Abruzzo u Aquili. Štoviše, smještaj Ivane na Gattijevoj slici kompozicijski je sličan zadarskoj slici Lazzara Bastianija. Ona se na toj slici nalazi u klečećoj molitvi u društvu pape, opetovano kao predvoditeljica ženskog mnoštva. Stas i crte lica njena portreta s ove slike potpuno se podudaraju s gore opisanim Solarija lo Zingara, kao i s portretom na Bastianijevoj slici u Zadru.¹²⁷ Gatti ju je naslikao kao kraljicu s Dvostrukom krunom koja je položena pred njom na podu, dok pred papom stoji tijara, također odložena na pod.¹²⁸ No, o Dvostrukoj kruni na ovoj slici, kao jednom od indikatora nastanka zadarske slike detaljnije niže u poglavlju „Pitanja datacije i donatora“.

Lik br. 2 (Izabela Kastiljanska)

Ako je na Bastianijevoj slici do Ferrantea (lik br. 3) naslikan Ferdinand Katolički (lik br. 7), tada bi lik br. 2 iz ženskog mnoštva mogao predstavljati njegovu suprugu Izabelu (Isabel) Kastiljansku (*1451. †1504, kraljica Kastilje od 1474). Ona je naslikana kao žena plave kose s krunom ispod koje na glavi stoji bijelo pokrivalo, s bijelim rukavicama, u haljini iste plave boje kao i kod Ferdinanda Katoličkog te sa zlatnim brokatiranim rukavima.¹²⁹

Sačuvano je mnoštvo portreta Izabele Kastiljanske, primjerice profilni reljefni portret Izabele u kraljevskom ruhu, na retablu Gila de Silóe (oslikao Diego de la Cruz) u kartuzijanskoj opatiji u Mirafloresu (Burgos).¹³⁰ S krunom na glavi i s osvijetljenom kosom naslikana je kao sv. Katarina Aleksandrijska na retablu Sveta Obitelj sa sv. Magdalenom i sv. Katarinom u sakristiji bazilike zvane *La*

¹²⁶ Usp. gore tekstove poglavlja „Lik br. 3 (Ferrante I.)“, bilj. 57; „Lik br. 8 (Alfonso II.)“, bilj. 83; „Lik br. 12 (Giovanni Aragonski)“. Opis Ivanina dolaska u Napulj: REUMONT 1876: 296-297.

¹²⁷ Razlika postoji u frizurama i boji kose; kod Solarija lo Zingara koji je oslikao događaj iz 1477. ona je crnka ravne kose, kod Bastianija koji je oslikao događaj iz 1481. ona je plavuša kovrčave kose, a kod Gattija koji ju je oslikao kao udovicu ona je brineta s valovitom kosom. O Gattijevoj slici vidi gore osnovni tekst uz bilj. 45.

¹²⁸ O Dvostrukoj kruni i ovoj slici detaljnije gore u osnovnom tekstu uz bilj. 45 i 49-51.

¹²⁹ Zanimljiv je ukrasni motiv njezina zlatnog brokatiranog rukava: dominira stilizirani oblik artičoke okružen klinčićima. Takve su se tkanine izrađivale u Italiji, primjerice u Veneciji. Brokatni ukras koji se javlja samo na rukavima vladarica i plemkinja odraz je onodobnih ideja da luksuz u modi vodi u propast. Shodno tome zabranjuje se svila i *brokat* u *ženskoj odjeći*, osim za rukave. Haljina je najčešće tipa *pellanda* ili *giornea* (*sopraveste*), a poneke ispod imaju odjeću zvanu *gamurra*. Upravo *gamurra* ima odvojene rukave koji mogu biti od ukrašenog brokata. O primjerenoj muškoj i ženskoj odjeći pisao je i Dubrovčanin Benedikt Kotrulj, Ferranteov povremeni poslenik te upravitelj kovnice u Napulju (KOTRULJ 2009: 297-302, 306, 474-477 i 480-482). Vidi također gore bilj. 123-124.

¹³⁰ CHECA 1983: 56.

colegiata de Santa María la Mayor de Toro u provinciji Zamora.¹³¹ Na vrlo sličan način 1482. portretirana je (plava kosa, kruna na glavi) i u minijaturi djela *Rimado de la Conquista de Granada*, Pedra Marcuella.¹³² Ti portreti Izabele Katoličke usporedivi su dakle s likom br. 2 ženskog mnoštva Bastianijeve slike pa smo, s obzirom i na njezinu ulogu i ulogu supruga joj Ferdinanda u vrijeme Otrantske krize te s obzirom na njihovu blisku rodbinsku i svojtansku vezu s Ferranteom i Ivanom, zaključili da je na zadarskoj slici prikazana upravo Izabela Kastiljska.¹³³

Lik br. 3 (Eleonora Aragonska, udana Marzano)

Na slici bi mogla biti ovjekovječena princeza Eleonora Aragonska (o. *1424. †1493), Ferranteova sestra, koja se udala za vojvodu Marina Marzana Aragonskog (1444) s kojim je imala sina i šest kćeri. Ferrante je na prevaru dao zatvoriti (8. lipnja 1464) ne samo njezina supruga Marina, već i njihova četverogodišnjeg sina Giovannija Battistu, zbog Marina sudjelovanja u tzv. Prvoj zavjeri baruna (1459-1465).¹³⁴ Ferrante je poudavao njezine kćeri za Antonija Todeshcinija Piccolominiya, Vlatka Kosaču, Costanza I. Sforzu, Bernardina Frankapana, Leonarda III. Tocca i Antonija Bassa della Rovera, čime je snažio protuosmanski savez na

¹³¹ Slika je poznata i pod nazivom *La Virgen della Mosca*. Naslikana je nakon 1492. veličina je 79 x 92 cm, a pripisana je između brojnih slikara i Michelu Sittowu (Michiel Sithium), dvorskom Izabelinu slikaru. On je na vrlo sličan način portretirao Izabelu i kao Djevicu Mariju u prizoru Uznesenja oko 1500. godine. Ta se slika danas čuva u National Gallery of Art (Washington, D.C, pod signaturom: Ailsa Mellon Bruce Fund 1965.1.1).

¹³² DOMÍNGUES CASAS 2008: 126. O ostalim usporedivim Izabelinim portretima vidi gore poglavlje „Lik br. 7 (Ferdinand II. Katolički)“, bilj. 76-78.

¹³³ Ako je kralj (lik. br. 7) naslikan pokraj Ferrantea (lik br. 3) Matijaš Korvin, tada bi ženski lik (br. 2) u plavoj haljini s krunom na glavi trebala biti njegova druga supruga, Beatrica Aragonska (*1457. †1508), Ferranteova kći. Sačuvano je mnoštvo njezinih portreta. Primjerice, portretirana je u profilu na minijaturi iz knjige Alexandriai Didimus, *De Spiritus Sancto*, koja se čuva u Pierpont Morgan Library, u New Yorku, a datirana je 1488. godinom. Poznati su profilni portreti Beatrice i Matijaša Korvina na minijaturi koja prikazuje sv. Pavla kako propovijeda u *Breviarium secundum consuetudinem Romanae Curiae* u Biblioteca Apostolica u Vatikanu (Cod.Urb.Lat. 112; NEMET 2014: 124, sl. 3). Lik Beatrice Aragonske sačuvan je i na minijaturi neidentificiranog slikara u knjizi Johanna von Königsberga (Johannes Regiomontanus), Ptolomejev *Almagest* s predgovorom kardinala Bessariona, datiranoj oko 1470. / oko 1480, nekoć u vlasništvu Ivana Viteza od Sredne (Beč, Austrijska nacionalna knjižnica; *usp.* PELC 2019). Spomenimo da je njezin lik ovjekovječio Frane Vranjanin u poprsju koje se čuva u Frick Collection u New Yorku, datiranom 1470/1474. (KRUF 2006: 15, T.3; *isto*, 117, sl. 198 i 199; RIESENBERGER 2016: 148-150). Konačno, trogirskom kiparu Ivanu Duknoviću neki autori pripisuju poprsje Beatrice Aragonske iz Budimpeštanskoga povijesnog muzeja (Budapesti Történeti Múzeum); PRIJATELJ 1957: 22; FARBAKY 2018: 250-251. O Beatrici vidi i rad Borislava Grgina u ovome zborniku.

¹³⁴ O posljedicama Prve zavjere baruna po Marzane s uputama na literaturu vidi: JURKOVIĆ 2017: 80, bilj. 50. O osnutku reda Hermelina nakon Prve zavjere baruna vidi gore poglavlje „Lik br. 3 (Ferrante I.)“, bilj. 52.

jadranskom prostoru.¹³⁵ Eleonora je nakon zatvaranja njezina supruga čitav život provela na bratovljevu dvoru u Napulju te je, najvjerojatnije za njezina boravka na Siciliji (od 1468) ili tijekom boravka u Napulju (1472-1475) njezino poprsje izradio Frane Vranjanin (Francesco Laurana).

To poprsje redovito je opisivano kao dio nadgrobnog spomenika grofice Eleonore Aragonske di Caltabelotta (*1364. †1405) te stoga i kao njezin postumni portret. No, to je određenje, kao uostalom i sama datacija poprsja, vrlo dvojbeno. Povjesničari umjetnosti upozoravali su da bi to poprsje moglo biti portret Ferranteove kćeri Eleonore, udane 1473. za Ercolea d'Este Ferrarskog,¹³⁶ ali bi isto tako moglo predstavljati i Ferranteovu sestru Eleonoru udanu za Marina Marzana.¹³⁷ Drugih Eleonorinih portreta nažalost nemamo pa ovaj, vrlo upitan, ostaje jedini komparativni primjer temeljem kojeg možemo naslutiti je li na Bastianijevoj slici riječ o Eleonori. Naime, osoba pod brojem 3 jedina je među istaknutim ženskim likovima koja smještajem očigledno pripada uskom krugu obitelji napuljskih Aragonaca, a rozom se bojom haljine ne može upariti s nijednim likom u muškom mnoštvu, što bi s obzirom da joj je suprug bio u vrijeme Otrantske krize utamničen, bilo očekivano. S obzirom na sve izneseno, kao i na to da je smještena upravo u tom redu ženskih likova i naslikana s bijelim rukavicama koje simbolički ističu njezin status, vjerujemo da lik br. 3 predstavlja Ferranteovu sestru Eleonoru, punicu Antonija Todeshciniya Piccolominija, Vlatka Kosače, Bernardina Frankapana i Leonarda III. Tocca, koji su aktivno pomagali Sikstu IV. i Ferranteu tijekom oslobađanja Otranta.

Lik br. 4 (Hipolita Marija Sforza)

Milanska vojvotkinja Hipolita Marija (Ippolita Maria) Sforza (*1446. †1488), supruga prijestolonasljednika Alfonsa Aragonskog (lik br. 8 u zelenoj odjeći s crvenim plaštem), na Bastianijevoj slici može se prepoznati kao njegov ženski simetrični parnjak prema smještaju na slici, zelenoj boji odjeće, crvenoj kapici na glavi i zlatnim rukavima. Ona je od trenutka udaje za Alfonsa 1465.¹³⁸ igrala nezamjenjivu ulogu posrednice u vrlo turbulentnim odnosima između napuljskih

¹³⁵ O tim obiteljsko-dinastičkim vezama s rodoslovom i uputama na literaturu: JURKOVIĆ 2017: 80-81, bilj. 51-56. O Ferranteovim bračnim pregovorima s Vlatkom Kosačom i Frankapanima vidi također rad Luke Špoljarića u ovome zborniku. O ulogama pojedinih Eleonorinih zetova tijekom Otrantske krize vidi gore poglavlje „Oslobodenje Otranta 1481. – povod nastanka slike“ i bilj. 30-33.

¹³⁶ S vrlo detaljnom literaturom i argumentacijom *pro et contra* u: RIESENBERGER 2016: 145-148.

¹³⁷ Pojašnjenje problema datacije i identifikacije osobe koja predstavlja to poprsje s uputama na relevantnu literaturu i slikovnim priložima u: KRUF 2006: 16-17, T.4 i T.5; *isto*, 79-82.

¹³⁸ Scena njezina dolaska u Napulj na vjenčanje prikazana je na minijaturi u: *Cronaca della Napoli Aragonese...*, fol. 89v.

Aragonaca i milanskih Sforza, pa je tako i tijekom Otrantske krize privoljela milanskog vojvodu, svog maloljetnog nećaka Gian-Galeazza pod skrbništvom njezina brata Ludovica Marije il Mora, da pošalje financijsku i vojnu pomoć u ratu s Osmanlijama.¹³⁹

Puno je Hipolitinih portreta, što neupitnih, što manje ili više upitnih s obzirom na njihovu atribuciju, dataciju i samu identifikaciju.¹⁴⁰ Stoga ćemo se zadržati na dva njezina pretpostavljena portreta nastala tek koju godinu prije Otrantske krize. Prvi portret napravio je naš slavni Schiavone, Frane Vranjanin, vjerojatno tijekom drugog boravka u Napulju (1472-1475). Postoje rasprave predstavlja li žensko oslikano mramorno poprsje u Kunstkammer des Kunsthistorischen Museum u Beču, Hipolitu ili Petrarkinu Lauru.¹⁴¹ Drugi se njezin pretpostavljeni portret nalazi na nama zanimljivoj i spominjanoj freski Solarija lo Zingara (*Arrivo di Benedetto e della nutrice Cirilla ad Efide*). Ona je u toj sceni uz Ivanu jedina ženska osoba i nalazi se iza Ivaninih leđa, posve lijevo uz muškarca kojega smo prepoznali kao Alfonsa Aragonskog i vjerojatnog naručitelja lo Zingarovih fresaka.¹⁴² Oba su ova portreta usporediva s likom br. 4 ženskog mnoštva Bastianijeve slike.

Lik br. 5 (Eleonora Aragonska, udana d'Este)

U dvadeset godina braka s Ercolom d'Esteom napuljska princeza Eleonora Aragonska (*1450. †1493) igrala je kao vojvotkinja nezamjenjivu ulogu, ne samo u administrativnim poslovima države, nego i u presudnim trenucima opstanka

¹³⁹ ILARDI 1995; WELCH 1995: 135-136; MELE 2015; ROBIN, WESTWATER (prir.) 2017.

¹⁴⁰ Primjerice, dio stručnjaka pretpostavlja da je njezin portret ovjekovječio Antonio, ili brat mu Piero, del Pollaiuolo na slici naslova *Profilni portret mlade žene* (36,2 x 52,2 cm), nastaloj oko 1465, a koja se čuva u Gemäldegalerie, Staatliche Museen u Berlinu (usp. na prednoj korici: ROBIN, WESTWATER (prir., 2017). No, skloniji smo pretpostaviti da bi taj profilni portret mlade dame ipak mogao pripadati Luciji d'Este, a ne Hipoliti Mariji Sforza. Naime, braća del Pollaiuolo oslikala su najmanje četiri portreta mladih plemkinja koje su prepoznate kao sestre, pa je očigledno bila posrijedi narudžba jedne obitelji (usp. sestre istaknute na naslovnici: GALLI, DI LORENZO (ur.) 2015). Mišljenja smo da su te četiri sestre pak one koje su portretirane između deset sestara, odnosno kćeriju Nicolò d'Este, na fol. 7v rukopisnog rodoslova vojvoda d'Este (BINI *i dr.* (ur.) 1996). Nepoznate „sestre braće del Pollaiuolo“ mogle bi biti spomenuta Lucija (Gemäldegalerie, Staatliche Museen, Berlin), Margareta (Metropolitan Museum, New York), Beatrica (Galleria degli Uffizi, Firenca) i Ižota (Isotta) d'Este (Museo Poldi Pezzoli, Milano), majka Bernardina Frankapana, a što je prezentirano na međunarodnom skupu: BLAGONI, JURKOVIĆ 2019.

¹⁴¹ GÖTZ MOHR 1993: 147-172. Kustosi muzeja istaknuli su i naziv *Idealporträt der Laura (?)*. Poprsje je veličine 42,5 x 44 cm i čuva se pod inv. br. KK 3405. Slikovne priloge s tekstualnim objašnjenjima: KRUF 2006: 18-19, T.6 i T.7; *isto*, 125-128; PRIJATELJ PAVIČIĆ (Pogovor) u: KRUF 2006: 245-246, 248-253. Chrysa Damianaki drži da je Vranjanin portretirao Hipolitu u poprsju koje se čuva u Frick Collection u New Yorku; DAMIANAKI 2000: 197.

¹⁴² Usp. gore tekstove poglavlja „Lik br. 3 (Ferrante I.)“, bilj. 57; „Lik br. 8 (Alfonso II.)“, bilj. 83; „Lik br. 12 (Giovanni Aragonski)“, „Lik br. 1 (Ivana Aragonska)“, bilj. 126-127.

Ferrare pokazujući veliku hrabrost u obrani i vještinu u vođenju vojvodstva. Vrlo obrazovana, s istančanim osjećajem za lijepo i smislom za socijalnu pravednost, ona je 1473. u pratnji preko Rima otputovala suprugu u Ferraru¹⁴³ podržavajući i održavajući ustrajno dobre suprugove odnose sa svojom obitelji u Napulju.¹⁴⁴

Premda je ženski lik pod br. 5 Bastiani stilizirao tako da uvelike nalikuje preostalim licima ženskog mnoštva, činjenica da ju je naslikao u plavoj haljini u drugom redu tog mnoštva, baš kao što je u plavoj odjeći oslikao njoj simetrični parnjak (lik br. 11) drugog reda muškog mnoštva (Ercole d'Este), dovodi nas do zaključka da ovaj ženski lik predstavlja Eleonoru Aragonsku. Sačuvano je još nekoliko njezinih portreta. Zbog sličnosti i realističkog prikaza skrećemo pozornost na rjeđe u literaturi korišten profilni portret iz rukopisnog rodoslova vojvoda d'Este (1474),¹⁴⁵ zatim na mramorni plitki reljefni portret koji je izveo Sperandio Savelli (1475)¹⁴⁶ i vrlo često u literaturi korištenu minijaturu njena lika u profilu iz knjige *Il modo di regere e di regnare* Antonija Cornazzana (1476).¹⁴⁷

Ostali likovi ženskog mnoštva

Za portrete ostalih ženskih likova Bastianijeve slike zasada nismo uspjeli pronaći komparativni likovni materijal. Ipak, s obzirom na povijesni kontekst koji je ovjekovječen na slici pitamo se je li možda Bastiani naslikao i kćeri Eleonore Aragonske udane za Marina Marzana i gdje bi na slici mogle biti smještene.¹⁴⁸

Nemogućnost da identificiramo veći broj ženskih likova onemogućava nam zadovoljavajuću interpretaciju ženskog dijela Zemaljske Crkve. Možemo, kao i kod muškog mnoštva redukcijom po načelu *pars pro toto* prepoznati predvoditeljicu ženskog mnoštva (Ivana Aragonska), umjesto sviju kršćanskih kraljica, jednu (Izabela Katolička), umjesto supruge prijestolonasljednikâ opet jednu (Hipolita Marija Sforza), umjesto princezâ također jednu (Eleonora Aragonska Marzano), ili umjesto vojvotkinjâ, jednu (Eleonoru Aragonsku d'Este), ali nemoguće je pretpo-

¹⁴³ Scena njezina odlaska za Ferraru na vjenčanje prikazana je na minijaturi u: *Cronaca della Napoli Aragonese...*, fol. 90r.

¹⁴⁴ CHIAPPINI 1956; MESSINA 1993; TUOHY 2002; PALMA 2013. i u tim djelima navedenu literaturu. Ercole se već krajem 1480-tih pokušavao politički približiti Francuskoj, međutim, do Eleonore smrti ti su pokušaji bili pod kontrolom. Godine koje su slijedile, osobito tijekom Rata kralja Karla VIII. (1494-1498) za Napuljsko Kraljevstvo, pokazale su da Ercole d'Este više nije bio odani saveznik svoje u Napulju; TUOHY 2002: 14-15 i dalje razbacano.

¹⁴⁵ BINI *i dr.* (ur.) 1996: fol. 9v.

¹⁴⁶ Amsterdam, Rijksmuseum, veličine 24 x 29 cm (usp. KRUF 2006: 120, sl. 205). Savelli je, kao što smo spomenuli, prigodom vjenčanja Ercolea i Eleonore napravio i medalju s njihovim likovima: vidi gore bilj. 106.

¹⁴⁷ New York, Pierpont Morgan Library (sign. MS M 0731), fol. 2v.

¹⁴⁸ Osobito Lujza, supruga Bernardina Frankapana, potom Margareta udana za Vlatka Kosaču i Francesca za Leonarda Tocca te Marija za Antonija Todeschinija Piccolominija; vidi gore poglavlje „Lik br. 3 (Eleonora Aragonska, udana Marzano)“.

staviti koji bi ženski likovi i stvarne osobe predstavljali pojedine crkvene redove. Na slici naime vidimo klarise i benediktinke, a među ženama prepoznajemo i one odjevene u habit sestara pokajnica Trećeg reda. No, kako su mnoge Aragonke (osobito onih grana te dinastije koje su bile prisutne na Iberskom poluotoku) bile u svim tim ženskim crkvenim redovima i kako za većinu njih nemamo sačuvane portrete, tako i naši pokušaji njihove identifikacije nisu mogući. Stoga samo pripominjemo da je primjerice Trećem redu tada pripadala i mističarka, rodom plemkinja, Caterina de Genova (*1447. †1510). Možemo samo pretpostaviti da bi se njezin portret mogao naći na ovoj slici.

Razlika u likovnoj scenografiji muškog i ženskog dijela Zemaljske Crkve na Bastianijevoj slici ipak postoji. Dok u ekspaniranom dijelu muškog mnoštva brojem prednjače pripadnici redova Crkve (devetorica od njih trinaest) u ženskom su mnoštvu najuglednije članice isključivo laikinje – kraljice i vojvotkinje (svih pet u prvom redu). Klarise, benediktinke i trećoretkinje u ženskom dijelu Zemaljske Crkve javljaju se tek u drugom i sljedećim redovima klečećeg mnoštva.

Pokušaj identifikacije osoba portretiranih u dječjoj klečećoj skupini

Na kraju ostaje pitanje jesu li i dječji likovi portreti. Na zadarskoj slici Lazzara Bastianija prva četiri dječaka s lijeve strane oslikana su s leđa. Samo je najviši, odnosno najstariji među njima naslikan tako da imamo „izgubljen portret“ (*profil perdu*), isto kao i djevojčice. Dječaci na slici nose *gabbanellu / zuparello* (?), vrstu renesansnoga dječjeg kratkog kaputa do koljena, a dvojica među njima nose crvene tajice, što je bio znak dostojanstva prinčeva. Djeca bi, prema likovima koje smo identificirali u muškom i ženskom mnoštvu, morala dakle biti sinovi i kćeri onih koji nisu u crkvenim redovima. Takvih je među trinaest identificiranih muškaraca samo četvorica i sva su četvorica svjetovni vladari (Ferrante I, Ferdinand Katolički, Alfonso II i Ercole d'Este). Bastiani je po svemu sudeći dobio u zadatak oslikati u dječjem klečećem mnoštvu – njihovu djecu. Stoga se s lijeva na desno redaju dječaci od nižega k najvišem, odnosno od najmlađega do najstarijeg dječaka.¹⁴⁹

Dječak smješten na slici posve lijevo (lik br. 1) ima prinčevske crvene tajice, a i odjeća mu je plave boje kao kod Ferdinanda Katoličkog u muškom (lik br. 7) i Izabele Kastiljanske u ženskom mnoštvu (lik br. 2). U vrijeme Otrantske krize njihov sin Juan Aragonski i Kastiljanski imao je tri godine (*1478. †1497). On

¹⁴⁹ Kako su djeca koju ćemo pokušati identificirati na Bastianijevoj slici naslikana s leđa, ili na način izgubljenog portreta, odnosno tako da nemamo mogućnost usporedbe s postojećim malobrojnim portretima pretpostavljene djece, ne navodimo relevantnu znanstvenu literaturu koja bi mogla doći u obzir. Oslanjamo se dakle na odjeću djece koja je na Bastianijevoj slici u pravilu iste boje kao i odjeća njihovih roditelja u muškom i ženskom mnoštvu, kao i na starost djece, a do tih se informacija može doći u genealoškim tablicama napuljskih i španjolskih Aragonaca te ferrarskih d'Este.

je uistinu i najmlađi princ u toj skupini dječaka pa je logično zaključiti kako je Bastiani na ovom mjestu naslikao upravo njega.¹⁵⁰

Mlađi sin Ercolea d'Estea i Eleonore Aragonske, Ferrante (*1477. †1540), rođen je u Napulju¹⁵¹ i godinu je dana stariji od Juana Aragonskog i Kastiljanskog, pa po uzrastu slijedi nakon njega. Kao četverogodišnji dječak (lik br. 2) naslikan je u plavom kaputiću (iste boje kao i odjeća roditelja, lik. br. 11 u muškom i lik br. 5 u ženskom mnoštvu) i tajice mu nisu crvene boje.

Do Ferrantea se nalazi stariji mu brat Alfonso d'Este (*1476. †1534). On je za Otrantske krize petogodišnjak i kao očev nasljednik u Ferrari naslikan je u crvenom kaputiću, ali isto kao i njegov brat nema crvene tajice (lik br. 3).¹⁵²

Pietro s naslovom princa od Rossana (*1471. †1491) je dječak pod br. 4 Bastianijeve slike, a otkrivaju ga crvene tajice i odjeća iste zelene boje kao oca mu Alfonsa u muškom (lik br. 8) i majke Hipolite Marije Sforza u ženskom mnoštvu (lik br. 4).

Pietrovi stariji brat Ferrante II. Aragonski (*1469. †1496, kralj od 1495) bio je prijestolonasljednik (lik br. 5). On je najstariji sin Alfonsa i Hipolite Marije i jedini je među dječacima naslikan u izgubljenom profilu (*profil perdu*) te je tako, osim što je najstariji među njima, istaknut i odjećom koja ga otkriva kao dječaka na pragu punoljetnosti.¹⁵³

Djevojčice ćemo predstaviti također s lijeva na desno, ali kako je Bastianijeva kompozicija simetrična, kod djevojčica krećemo od najstarije prema mlađim.

U liku pod br. 6 vidimo djevojčicu u odjeći iste zelene boje kao što je odjeća Alfonsa u muškom (lik br. 8) i Hipolite Marije Sforza u ženskom mnoštvu (lik br. 4) i morala bi biti njihova najstarija kći – Isabella (*1470. †1524).¹⁵⁴

Djevojčica pak u drugom redu (lik br. 7) s crvenom haljinom (kao i dječak pod br. 3) i bijelim pokrivalom na glavi mogla bi biti najstariji kći Ercolea d'Estea i Eleonore Aragonske, koja se također zvala Isabella (*1474. †1539).¹⁵⁵

Odmah do Isabelle Aragonske, djevojčica u prvom redu (lik br. 8) prema boji odjeće, dijademi na glavi i starosnoj dobi mogla bi biti infanta Isabel (*1470.

¹⁵⁰ U ovom slučaju ne može se kalkulirati s Ivanišom Korvinom (*1473. †1504), jer ga u vrijeme Otrantske krize Matijaš još uvijek nije legitimizirao, a s Beatricom Aragonskom Matijaš nije imao djece.

¹⁵¹ U Napulju je tada kao uzvanik bio i kardinal Giuliano della Rovere na vjenčanju Ferrantea I. i Ivane te mu je bio krsnim kumom.

¹⁵² Tri se puta ženio. Prva mu je supruga bila Anna Sforza (1491), druga Lucrezia Borgia (1502), a nakon Lucrezijine smrti oženio je (1519) svoju ljubavnicu Lauru Dianti.

¹⁵³ Oženio je 1496. svoju tetku, kći Ferrantea I. i Ivane Aragonske, Ivanu koja je bila mlađa od njega.

¹⁵⁴ Udana je 1489. za rođaka Gian-Galeazza II. Sforzu.

¹⁵⁵ Udana je 1490. za mantovanskog markgrofa Francesca II. Gonzagu.

†1498), najstarija kći Ferdinanda (muški lik br. 7) i Izabele Katoličke (ženski lik br. 2).¹⁵⁶

Djevojčica u drugom redu (lik br. 9), baš kao i djevojčica pod br. 7 (Isabella d'Este), mogla bi biti mlađa sestra te djevojčice. Ona je u plavoj odjeći pa je možemo prepoznati kao drugu kćer Ercolea d'Estea i Eleonore Aragonske, Beatricu (*1475. †1497).¹⁵⁷

Preostale dvije djevojčice nismo u mogućnosti identificirati. Doduše, posljednja u nizu, te tako i najmlađa (s dijademom na glavi i u bijeloj odjeći, lik br. 11), mogla bi biti vršnjakinjom najmlađeg dječaka (Juana Aragonskog i Kastiljanskog, lik. br.1). Ako je to točno, onda je riječ o Ivani (*1478. †1518), kćeri Ferrantea I. (muški lik br. 3) i Ivane Aragonske (ženski lik br. 1), trogodišnjoj djevojčici u vrijeme Otrantske krize.

Na kraju možemo konstatirati da Bastiani nije dobio instrukcije oslikavanja djece mlađe od tri godine starosti, a takve je djece bilo kod gotovo svih navedenih parova u vrijeme Otrantske krize. Tako su Ferrante I. i Ivana Aragonska već imali sina Karla (*1480), Ferdinand i Izabela Katolička kći Juanu (*1479), a Ercole d'Este i Eleonora čak tri sina, Ippolita (*1479), Sigismonda (*1480) i Alberta (*1481).¹⁵⁸ Podsjećamo i da dječje klečeće mnoštvo sjedinjeno s muškim i ženskim mnoštvom upotpunjuje sliku Zemaljske Crkve koja se pred crkvom posvećenoj Gospi moli u zajedništvu s Nebeskom Crkvom (anđelima, svecima i sveticama) krunjenoj Kraljici Svijeta – Blaženoj Djevici Mariji i njezinu Sinu.

Pitanja datacije i donatora

U uvodnom dijelu ukazali smo na dosadašnja saznanja temeljena na arhivskoj građi o financiranju kapele Gospe od Milosti i istoimenog oltara u kapeli. Mada je kapela bila povezana uz plemićku zadarsku obitelj Detrico, izvori ukazuju na njezine brojne financijere od kojih neki nisu bili iz Zadra (prvi zabilježeni financijer je Simeone, sin Zaharijin iz Venecije, mletački činovnik na plaći u Zadru). Njezinoj izgradnji i opremanju doprinijeli su svakako i zadarski plemići i građani i građanke, a već po dovršenju kapele u grobnicu ispred oltara ukapani su muški i ženski predstavnici zadarskog plemstva i građanstva. U nedostatku arhivske građe teško je govoriti o tome koja je bila uloga Ivana Detrika, venecijanskog soprakomita, u podizanju ove kapele i oltara, pa samim tim i o njegovoj poveza-

¹⁵⁶ Dva se puta udavala. Prvi put za prijestolonasljednika Affonsa Portugalskog, a nakon njegove smrti (1491) za kralja Manoela Portugalskog.

¹⁵⁷ Udana je 1491. za Ludovica Mariju Sforza il Mora.

¹⁵⁸ Djeca dojenačke dobi rijetko su portretirana, pa kao kuriozum navodimo jedan takav primjer. U rukopisnom rodoslovu d'Este Ferrarskih nalazi se takav portret najstarije Ercolove i Eleonorine kćeri, Isabelle: BINI *i dr.* (ur.) 1996: fol. 9v.

nosti s narudžbom Bastianijeve slike. Svakako, temeljem dostupne arhivske građe može se govoriti o višestoljetnom privilegiranom statusu ove kapele smještene u franjevačkoj crkvi u Zadru, u kojoj su bili pokapani i predstavnici vojske i članovi njihovih obitelji. Nedostaje arhivska građa koja bi objasnila takav specifičan status pokroviteljstva nad kapelom. Njezino stoljetno funkcioniranje nalikuje na funkcioniranje kapela koje su bile pod kolektivnim patronatom bratovština, ili pak kapela i pripadajućih oltara s duždevskim patronatom (poput kapela Gospe od Ružarija i Gospe od Karmena koje nalazimo u katedralama Osora i Krka).¹⁵⁹ Peter Humfrey i Louisa Matthew istražili su kako je funkcionirao umjetnički patronat vlasti u samoj Veneciji u drugoj polovici 15. stoljeća, ali nisu donijeli nijedan primjer srodan oltaru i kapeli Gospe od Milosti u Zadru.¹⁶⁰

Vjerujemo da je pitanje datacije Bastianijeve slike usko povezano s osobom koja ju je naručila od slikara, a možda i većim dijelom pokrila troškove nastanka slike. Kako smo bez većih poteškoća pronašli veze između likova sva tri klečeća mnoštva s neupitnim i vodećim osobama te oltarne slike, papom Sikstom IV, kraljem Ferranteom I. i njegovom drugom suprugom kraljicom Ivanom, došli smo do zaključka kako je naručitelj Bastianiju dao precizne upute koga na slici mora naslikati te smo isto tako zaključili da je Bastianiju mogao dati na uvid potrebne portrete (predloške ili kopije) tih osoba. Primjerice, članovi triju obitelji koji se nalaze na Bastianijevoj slici, Aragonci, della Rovere i d'Este, naručivali su ne samo portrete članova vlastitih obitelji, već i portrete članova drugih obitelji s kojima su bili u srodstvu ili su to namjeravali biti. Za predloške portreta željenih osoba moglo se dakle koristiti crteže ili medalje naručenih portreta za Bastianijevu sliku Gospe od Milosti.¹⁶¹

S obzirom na vrijeme Bastianijeva djelovanja i umjetničkog stvaralaštva, kao i s obzirom na trenutno nam poznati prostor na kojem se javljaju i čuvaju njegova djela (gradovi i crkve zapadnojadranske obale i njezina zaleđa od Venecije do Monopolija),¹⁶² te s obzirom na zanemariv broj narudžbi djela mletačkih majstora

¹⁵⁹ U tom smislu za komparaciju sa zadarskim Bastianijevim oltarom osobito je zanimljiv historijat oltara Gospe od Karmena u krčkoj katedrali, koji je bio pod patronatom dužda, a o njemu se brinula bratovština Gospe od Karmena i sv. Karla Boromejskog. Vidi CIKOVIĆ, 2018: 121-122.

¹⁶⁰ HUMFREY 1993: 87-126; MATTHEW, 2007: 98.

¹⁶¹ Pišući o Beatricinu poprsju u Frick zbirci, koje je u mramoru isklesao Frane Vranjanin (v. gore bilj. 133), Nancy Edwards upozorila je da je to poprsje moglo nastati kao narudžba za kojega člana njezine obitelji (npr. sestru joj Eleonoru u Ferrari), a ne samo kao narudžba kojom bi se ona prikazala kao moguća mladenka kralja Matijaša Korvina. Navela je i primjer milanske vojvotkinje Hipolite Marije Sforza, supruge Beatricina brata Alfonsa, kada je nakon udaje iz Napulja 1466. od brata Galeazza Marije zatražila portrete svojih roditelja i sve svoje braće i sestara kako bi joj „pružili utjehu i zadovoljstvo“: EDWARDS 2013: 257-258.

¹⁶² Štoviše, kronologija Bastianijeva djelovanja za razdoblje osamdesetih godina 15. st. prilično je „škakljiva s obzirom na to da su potpisane samo dvije njegove slike (1484. i 1490)“: GELAO 2004: 9. Usp. također RUSSO 2017: 48-54.

za potrebe dvora u Napulju,¹⁶³ takve su mu upute i portrete u vrijeme ili neposredno nakon rješavanja Otrantske krize mogli pružiti ili muškarci koje smo istaknuli u prethodnom izlaganju (Marco Barbo, Ercole d'Este, Giovanni Aragonski, Girolamo Basso della Rovere i Giuliano della Rovere), ili netko povezan s njima. Prva su dvojica imala učestale osobne veze s Venecijom,¹⁶⁴ a preko te dvojice i preostala trojica vrlo su lako mogla ostvariti kontakt s Bastianijem, te mu prenijeti niz detalja koji nisu bili uopće ili nisu bili dovoljno poznati uglednicima koji nisu pripadali krugu njihovih obitelji. Oni su primjerice u vrijeme narudžbe slike poznavali članove reda Hermelina koji su preminuli prije oslobođenja Otranta, ili pak za živuće članove koji nisu sudjelovali u operacijama oslobađanja toga grada.¹⁶⁵ K tomu su sva petorica vrlo dobro znala da su se 1480. i 1481. Ferranteovi sinovi Francesco i Federico nalazili u Ugarskoj i Francuskoj te da nisu (ne) posredno pomagali u oslobađanju Otranta, pa stoga i nisu uvršteni u muško klečeće mnoštvo.¹⁶⁶ Znali su i za djecu rođenu u vrijeme i koju godinu nakon oslobođenja Otranta pa kao takva nisu bila uvrštena u skupinu klečeće djece.¹⁶⁷ Tu se petoricu u izvorima bez većih poteškoća nalazi i u Loretu,¹⁶⁸ a važno je naglasiti da su

¹⁶³ Kralj Ferrante i sin mu Alfonso nisu, koliko je poznato, naručivali umjetnine iz Venecije, što je vidljivo i iz doktorskog istraživanja: RIESENBERGER 2016: 418-425.

¹⁶⁴ Kao što smo i naveli, Ercole d'Este je tijekom veljače 1485. boravio u Veneciji više tjedana (vidi gore dio osnovnog teksta uz bilj. 105). On je već tada mogao stupiti u kontakt s Lazzarom Bastianijem, kao što se to vjerojatno dogodilo u veljači 1488, o čemu bi svjedočila slika (*La Piazzetta di San Marco*, o. 1488, Museo Correr, Venecija) pripisana Bastianiju ili njegovoj školi (Carpacci?) koja prikazuje dužda Agostina Barbariga (*1419. †1501, dužd od 1486) kako na Trgu sv. Marka dočekuje Ercolea i sina mu Alfonsa koji su došli 1488. na pokladna slavija (LUDWIG, MOLMENTI 1906: 64; slika otisnuta na koricama zbornika radova: ur. CHAMBERS, CLOUGH, MALLETT (1993). Primjerice samo 1483. Marco Barbo u dva je navrata odlazio za Veneciju i vraćao se (5. svibnja i 4. studenog) u Rim; usp. CARUSI 1904: 117, red. 24 i 126, red. 3.

¹⁶⁵ O članovima reda Hermelina vidi gore dijelove osnovnog teksta uz bilj. 52-54, 68, 73, 101-102 i 107.

¹⁶⁶ Francesco je 1476. u Ugarsku otpratio sestru Beatricu k njezinu suprugu Matijašu Korvinu i na budimskom je dvoru boravio bez prekida do 1484. godine. U Drugoj je barunskoj uroti nakon kratkotrajne i nepoznate bolesti iznenada umro (26. listopada 1486) kao zapovjednik očevih snaga (BORSARI 1961.). Federico je za trajanja Otrantske krize bio u Francuskoj, kamo je otišao oženivši 1479. u Milanu Anu Savojsku, unuku francuskoga kralja. No, Ana je sljedeće godine prilikom poroda umrla, a Federico se tek u svibnju 1482. vratio u Napulj iz Francuske; BENZONI 1995.

¹⁶⁷ Vidi gore poglavlje „Pokušaj identifikacije osoba portretiranih u dječjoj klečećoj skupini“.

¹⁶⁸ O boravku Marca Barba u Anconi, Loretu i okolici: PASCHINI 1948: 215-218; FLETCHER 1991: 202 i 345; Ercole d'Este je u Loreto hodočastio po svršetku Rata za Ferraru; usp. gore poglavlje „Lik br. 11 (Ercole I. d'Este Ferrarski)“ i bilj. 104. Za Giovannija Aragonskog se još krajem 18. st. znalo da je u loretskoj bazilici uredio jednu od ljepših kapela, posvećenu Bogorodici, a da su potom pobožnost Djevici od Ružarija u toj kapeli njegovali i unaprijedili upravo napuljski Aragonci (MURRI 1791: 156). Giovanni je primjerice tijekom hodočašća i boravka u Loretu, najvjerojatnije netom nakon oslobođenja Otranta, upoznao i Antonija Bonfinija

bili vrlo dobro upućeni i u simboliku te time i u primat raspoložbe Dvostrukom krunom u vrijeme i znatno nakon Otranta.

Širi nam vremenski okvir nastanka zadarske slike, ali i preciznu uputu na njezina, vjerojatno najvažnijega, naručitelja / donatora, nudi dakle pojava Dvostruke krune u djelima još dvojice renesansnih slikara – na Pinturicchijevoj fresci (1502/1508) je na glavi Fridrika III. Habsburškog, a na Gattijevoj slici (1509/1511) položena je na podu pred klečećom Ivanom Aragonskom.¹⁶⁹ Nakon tih djela Dvostruka kruna prestaje se pojavljivati kao relevantno pitanje u političkom diskursu pa tako i na likovnom ostvarenjima, jer je Ivaninom i smrću joj istoimene kćeri, ona trajno ostala u obitelji Habsburgovaca. Narudžba Gattijeva djela dogodila se dakle 1509, u vrijeme kad je tek jedan od petorice navedenih mogućih naručitelja Bastianijeve slike živ – Giuliano della Rovere (tada kao papa Julije II).¹⁷⁰ On je uprizoren na toj slici kao kardinal okrenut *en face* prema promatračima slike, baš onako kako je oslikan i na Bastianijevoj slici, odnosno onako kako se obično u umjetnosti prikazuju naručitelji umjetničkih djela. Štoviše, na obje su te slike predvoditelji mnoštava iste osobe: muškog – stric mu i papa Siksto IV, ženskog – kraljica Ivana Aragonska, i obje su slike izraz štovanja Blažene Djevice Marije s dva vrlo važna simbola Zemaljske Crkve: tjarom – simbolom crkvene vlasti i Dvostrukom krunom – simbolom svjetovne vlasti.

Podsjećamo da je lik br. 10, u cijelosti portretiran *en face*, lik za kojeg držimo da je kardinal Marco Barbo, a što bi možda ukazivalo na njega kao ključnu osobu u vrijeme narudžbe Bastianijeve slike. Ne znamo je li uz ime Marca Barba bila

(FARBAKY 2017: 29, bilj. 23). O brizi Girolama Bassa za Marijino svetište u Loretu vidi gore poglavlje „Lik br. 5 (Girolamo Basso della Rovere)“ i bilj. 61-62. O ulozi Giuliana della Rovere u razvoju kulta Kuće Svete Obitelji, odnosno svetišta u Loretu kao hodočasničkog mjesta, detaljnije niže u poglavlju „Pitanje identifikacije svetišta na slici“.

¹⁶⁹ Slika je dovršena oko 1511, a prema crtežu Gian Antonija Percosse, umjetnika koji je umro 1509. Postavljena je u Kapeli od ružarija crkve sv. Dominika (Chiesa di San Domenico) u sjedištu biskupije L'Aquile, kojoj je na čelu od 1504.. bio osobni ispovjednik pape Julija II, Giovanni Vittorio di Domenico da Prato. Dvostruka kruna na podu pred klečećom kraljicom Ivanom, suprugom Ferrantea I, iza koje stoji njihova kći Ivana s krunom na glavi, na Gattijevoj slici simbolički predstavlja legitimnu vladaricu Napuljskoga Kraljevstva. Na slici je i papa s tjarom na podu. Taj je papa golobrad i u njemu ne prepoznajemo bradatu fizionomiju pape Julija II. u vrijeme narudžbe slike, već Siksta IV, njegova strica. Gattijeva i Bastianijeva slika komemoriraju dakle isti papinski savez s napuljskim vladarima i podsjećaju gledatelje tko je legitimni vlasnik Dvostruke krune za trajanja Otrantske krize, ali i u jeku promjene savezništava za trajanja Rata Cambraiske Lige. No, smrću Julija II. (1513), Ivane Aragonske (1517) i kćeri joj Ivane (1518) nitko više nije postavljao pitanje legitimiteta vlasništva nad Dvostrukom krunom Karlu Habsburgovcu. O ovoj slici i njezinim naručiteljima: TORLONTANO 1987: 445, 633-634; CANNATA 1999; DORIA 2001. O značenju Dvostruke krune detaljnije gore u osnovnom tekstu uz bilj. 45, 49-51 i 128.

¹⁷⁰ Ercole d'Este je bio laik (†1505), a preostala trojica mogućih naručitelja, kardinala, tada više nisu bili živi, Giovanni Aragonski (†1485), Marco Barbo (†1491) i Girolamo Basso della Rovere (†1507).

vezana neka indulgencija za sliku ili kapelu u Zadru. Teško je bez arhivskog materijala utvrditi je li Giuliano della Rovere imao veze s narudžbom slike u Zadru. Vrijeme nastanka slike bi se dakle moralo poklopiti s vremenom bliske suradnje spomenute petorice što rezultira kratkim razdobljem dok je Giovanni Aragonski još bio živ (1484-1485)¹⁷¹ i drugim, također kratkim razdobljem nakon njegove smrti, poslije sloma Druge barunske urote (1487-1488)¹⁷² poslije kojeg se, što zbog smrti, što zbog potpunog razilaženja u političkom djelovanju ti sudionici više nisu mogli ujediniti oko takve narudžbe.¹⁷³ S obzirom na vrijeme pojave slike u Zadru čini nam se najprihvatljivijom datacijom narudžbe zadarske slike (kad se uzmu u obzir i zadarski dokumenti o kapeli Detrico, odnosno kapeli Gospe od Milosti),¹⁷⁴ vrijeme od ranog proljeća 1487. do početka 1488. godine.¹⁷⁵ Zanimljivo je spomenuti da se 2. ožujka 1487. Giuliano della Rovere spominje kao papinski poslanik u Ankonitanskoj Marki i Mletačkoj Republici odakle se 8. travnja 1488. vratio u Rim.¹⁷⁶ Čini nam se da su se u tom trenutku stekli uvjeti da se i u Papinskoj državi (sa slavodobitnim papom Sikstom i kardinalom Giulianom della Roverom) i u Mletačkoj Republici (slika se nalazi u Zadru s istaknutim likom Marca Barba) kroz likovno djelo s porukom iznimna doprinosa Napuljskoga Kraljevstva (likovi Aragonaca) i Ferrare (likovi iz obitelji Este) komemorira pobjeda ujedinjene kršćanske vojske i oslobođenje Otranta, te

¹⁷¹ Nakon Rata za Ferraru, a prije početka Druge barunske urote, kada je zavladao mir između Mletačke Republike, Ferrare, Papinske države i Napuljskog Kraljevstva (CHIAPPINI 1956; GARDNER 1968; DEAN 1993; TUOHY 2002; FLETCHER 2017; GUARNIERI (ur.) 2018). U tom je kratkom razdoblju nakon dužega pobolijevanja umro i Siksto IV. pa su navedeni mogući sunaručitelji možda preko Bastianija ostvarili zajednički „in memoriam“ u čast preminuloga pape koji je uz pomoć B. D. Marije pobijedio pod Otrantom.

¹⁷² Slika nije mogla biti naručena dok je kardinal Giuliano bio savjetnik pape Inocenta VIII. tijekom urote i ustanka baruna protiv Ferrantea. Uroti se pridružila Papinska država pripremvši se u Ostiji za rat protiv Ferrantea, vladara koji dominira zadarskom slikom. Dana 28. lipnja 1485. Napuljsko Kraljevstvo slijedom događaja proglašeno je podređenim Papinskoj državi, a Genova i Venecija podržali su takvu politiku pape i Giuliana; PASTORE 2001.

¹⁷³ Nakon kasnog proljeća 1488. postupno se mijenja politička konstelacija koja je zabilježena na Bastianijevoj slici. Marco Barbo umro je već 1491, a osobito nakon 1492. narudžba ovakve slike više nije bila moguća: živući političari / crkvene osobe i vladari koji su na slici prikazani kao saveznici, nalazili su se nakon te godine u vrlo lošim političkim odnosima. Nakon smrti pape Inocenta VIII. (1492), kardinal Giuliano u jako je lošim odnosima s novim papom Aleksandrom Borgiaom i uglavnom nije prisutan na Apeninskom poluotoku. Nadalje, 1495. Karlo VIII. osvaja Napulj, a Alfonso se s obitelji nalazi u sicilskom progonstvu, gdje organizira protuudar, dok je kardinal Giuliano na Karlovoj strani. Ercole d'Este se također distancirao od Aragonaca i sve se više približavao francuskim krajevima; GUALDO 1964; PASTORE 2001; TUOHY 2002: 14-15.

¹⁷⁴ Vidi gore dijelove osnovnog teksta uz bilj. 5-7 i 13-18.

¹⁷⁵ Uzevši u obzir i rezultate historiografije, to bi vrijeme s obzirom na povijesne okolnosti i kontekst narudžbe bilo i najizglednije razdoblje nastanka slike: usp. gore osnovni tekst uz / i bilj. 8-12.

¹⁷⁶ PASTORE 2001.

općenito savez pape Siksta IV. koji je urodio čitavim nizom pobjeda kršćanske vojske nad Osmanlijama na Mediteranu.

Pitanje identifikacije svetišta na slici

Ostaje otvorenim i pitanje identifikacije svetišta na slici. Ivana Prijatelj Pavičić je 1994. u svetištu na slici prepoznala loretsko svetište.¹⁷⁷ Identifikacija je kasnije dovedena u pitanje.¹⁷⁸ Ovom prilikom još ćemo jednom ukratko iznijeti povijesno-teološki argument u korist loretske identifikacije Bastianijeve crkve.

Kao što smo i naveli, svi su mogući sunaručitelji / donatori Bastianijeve slike, kao i oni prikazani na njoj, bili i štovatelji Gospe u Loretu. Među njima su se isticali najmoćniji – papa Siksto IV. i nećaci mu, kardinali Girolamo Basso della Rovere i Giuliano della Rovere. Siksto je s njima, a osobito Giuliano kao papa Julije II, ustrajno zagovarao priznanje franjevačke imakulističke interpretacije Marijina začeca pa je tijekom njihovih pontifikata Kuća Svete Obitelji u Loretu, za koju se vjerovalo da je upravo u njoj Marija i začela po Duhu Svetom, bila iznimno važna u teološkom smislu. Ta su dvojica papa gradeći i šireći loretsko svetište u suradnji s Girolamom Bassom kao mjesno nadležnim biskupom, gradili i Marijino hodočasničko središte koje je postalo ne samo središtem pobjedničke vojujuće Crkve (*Ecclesie militans* odnosno *Ecclesie triumphans*) u ratu s „nevjernicima“ Osmanlijama, nego i središtem koje je baš zbog Kuće Svete Obitelji postalo mjestom okupljanja onih hodočasnika koji nisu mogli ostvariti zavjete putovanjem u Svetu Zemlju.¹⁷⁹ Do koje se mjere potom razvio kult Kuće Svete Obitelji vidi se i po crkvi Svete Marije Loretske (*Santa Maria di Loreto*) u Rimu koju je Julije II. obilatim donacijama pomogao u početku gradnje (od 1507), a za crkvu Santa Maria del Popolo od Rafaela naručio je (1509) sliku Loretske Gospe (znamenita *Madonna del Velo*).¹⁸⁰ Tako važnu Sikstovu i Giulianovu / Julijeju

¹⁷⁷ PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 31-38.

¹⁷⁸ Unatoč drukčijim viđenjima identifikacije svetišta, Ivana Prijatelj Pavičić ponovila je svoj stav: PRIJATELJ PAVIČIĆ 1998: 72. Historiografija o identifikaciji svetišta prije Ivane Prijatelj Pavičić: PRAGA 1928; FISKOVIĆ 1959: 50-51; PETRICIOLI 1980: 118-120. Historiografija nakon identifikacije svetišta Ivane Prijatelj Pavičić: MATANIĆ 1997; TOMIĆ 2006: 212.

¹⁷⁹ TORSELLINI 1597; MARTORELLI 1732; MURRI 1791; GRIMALDI 1984; HAMILTON 1987; GRIMALDI, SORDI 1990; GRIMALDI 1993; RANUCCI, TENENTI 2003.

¹⁸⁰ Postoji trideset i pet poznatih verzija ove slike, što je čini jednom od najpopularnijih Rafaelovih Madona. Original se čuva u francuskom gradu Chantilly u Muzeju Condé, a riječ je o ulju na dasci veličine 90 x 120 cm. Slika za koju se vjerovalo da je original dobila je ime po loretskoj crkvi u Rimu (JONES, PENNY 1987: 88; FERNÁNDEZ 2007). I drugi je umjetnik s kojim je Julije II. surađivao, Saturnino Gatti (vidi gore dijelove osnovnog teksta i bilj. 45, 49-51, 127-128 i 169), izradio sliku vezanu uz loretsko svetište: Prijenos Sv. Kućice u Loreto (pod naslovom *The Translation of the Holy House of Loreto* – tempera na drvu veličine 55 x 84,4 cm – danas u The Metropolitan Museum of Art u New Yorku); usp. ZERI, GARDNER 1980: 86-87, Plate 84.

ulogu u povijesti loretskog svetišta istaknuo je već i Orazio Torsellini, isusovac koji je napisao prvo iscrpnije povijesno djelo o tom svetištu.¹⁸¹

S obzirom dakle na činjenicu da su svi navedeni potencijalni sunaručitelji / donatori Bastianijeve slike hodočastili u Loreto,¹⁸² kao i na činjenicu da je slika za Zadrane (podjednako i plemiće i građane) bila zapravo zavjetnog karaktera¹⁸³ te da se kult svetišta u Loretu naglo raširio ne samo po Apeninskom poluotoku,¹⁸⁴ nego osobito snažno i po hrvatskomu istočnojadranskom prostoru,¹⁸⁵ vjerujemo da je Bastianiju dan i napatuk o slikanju crkve u kojoj se čuvala Kuća Svete Obitelji u Loretu.

Glede pak pitanja je li prikaz crkve i pejzaža na Bastianijevoj slici simboličan, vjerujemo da je objašnjenje Ivane Prijatelj Pavičić kako je riječ o Bastianijevu poprilično realističkom prikazu okolice Loreta vrlo uvjerljivo.¹⁸⁶ Premda ostavljamo to pitanje otvorenim, zbog svega navedenog držimo da Bastianijeva crkva jest ona u Loretu te da je ona ujedno i metafora Crkve na Zemlji.

Vezano za svetačko mnoštvo prikazano na slici držimo da je vrijedno ukazati na istaknuti položaj koji ima sv. Jeronim, čašćen kao zaštitnik Dalmacije, i od 14. stoljeća, titular franjevačke provincije kojoj joj sjedište u vrijeme narudžbe slike bilo u zadarskoj crkvi sv. Frane kao i danas.¹⁸⁷ Indikativno je da je on na slici prikazan kao predvodnik svetačke skupine naslikane u donjem redu, i to okružen s franjevačkim svecima, jedinim franjevačkim svecem papom Nikolom IV. (koji je imao veze s ovim samostanom i crkvom), biskupom sv. Ljudevitom Anžuvinskim, sv. Franjom Asiškim, sv. Antunom Padovanskim i sv. Bonaventurom.¹⁸⁸ Možemo se zapitati ukazuje li brojnost prikazanih svetaca i svetica franjevačkog reda na slici i istaknuti položaj sv. Jeronima možda na to da su u narudžbi slike i njezinom osmišljavanju imali važnu ulogu i franjevci iz zadarskog samostana sv. Frane, naročito vikari Opservantske provincije sv. Jeronima koji su sjedište imali u tom samostanu, a tih su godina vikari bili Bernardin Rabljanin (1479-1484) i Gašpar

¹⁸¹ TORSELLINI 1597: 77-78 i 80-85. Vidi također: MARTORELLI 1732: 343-345 i 349-352; MURRI 1791: 105-109. Uostalom, i papa Inocent VIII. bezuspješno je pokušavao ispuniti planirano hodočašće u Loreto, baš kao i Siksto (GRIMALDI 1984; HAMILTON 1987; GRIMALDI, SORDI 1990), a Julije II. posve se okrenuo Gospi u Loretu nakon što je neobjašnjivo preživio; na čudesan način osobno vodeći vojsku uspio je krajem siječnja 1511. osvojiti tvrđavu Mirandola u Ratu Cambraiske Lige; RANUCCI, TENENTI 2003: 36.

¹⁸² Usp. gore bilj. 168.

¹⁸³ TOMIĆ 2006: 209.

¹⁸⁴ SANTARELLI 1996; ČORALIĆ 2012; LATERZA 2013; COLTRINARI 2016.

¹⁸⁵ MARGETIĆ 2002; HOŠKO 2002; LADIĆ 2012; LADIĆ 2015: 26-32; COLTRINARI 2017.

¹⁸⁶ PRIJATELJ PAVIČIĆ 1994: 31-38; PRIJATELJ PAVIČIĆ 1998: 72.

¹⁸⁷ Usp. MARAČIĆ (u tisku), drugo poglavlje „Pod okriljem sv. Jeronima“.

¹⁸⁸ Muške svece u gornjem redu predvodi sv. Ivan Krstitelj. Ženske svete u donjem redu predvodi sv. Marija Magdalena.

Longin (1484-1487). Prisjetimo se da je i papa Siksto IV. pripadao franjevačkom redu kao i dio povijesnih osoba koje smo nastojali prepoznati na slici.

Zaključno o slici

I nakon brojnih iznesenih podataka i prijedloga o slici, pitanje precizne datacije zadarske slike ostavljamo otvorenim. Među otvorenim pitanjima je i ono ima li među portretiranima Zadrana, tu osobito mislimo Ivana Detrica, te je li na slici zabilježen lik Bernardina Frankapana i Vlatka Kosače. Unatoč tim pitanjima, vjerujemo da smo uvelike pojasnili povijesni kontekst nastanka Bastianijeve slike (Otrantska kriza 1480-1481) i iznad svega da smo među klečećim muškim, ženskim i dječjim mnoštvom uz davno prepoznatog papu Siksta IV. na slici identificirali veliki broj osoba njegova rodbinsko/svojtansko/crkveno-poslovnog kruga, kao i onoga napuljskog kralja Ferrantea I. Aragonskog. U Sikstov (lik br. 1) krug pripadaju isključivo osobe muškoga klečećeg mnoštva Giuliano della Rovere (lik br. 2), bl. Angelo Carletti de Clavasio (lik br. 4), Girolamo Basso della Rovere (lik br. 5), Raffaele Riario Sansoni (lik br. 9), Marco Barbo (lik br. 10) i Bartolomeo della Rovere (lik br. 13). Ferranteovu (lik br. 3) krugu pripadaju sve preostale osobe sviju mnoštava premda među njima postoje tri obitelji koje se mogu zasebno promatrati. Obitelj Ferdinanda II. (lik br. 7) i Izabele Katoličke (lik br. 2) s djecom Juanom (lik br. 1) i Isabel (lik br. 8), potom obitelj Alfonsa Aragonskog (lik br. 8) i Hipolite Marije Sforza (lik br. 4) s djecom Pietrom (lik br. 4), Ferranteom (lik br. 5) i Isabellom (lik br. 6) te obitelj Ercolea d'Estea (lik br. 11) i Eleonore Aragonske (lik br. 5) s djecom Ferranteom (lik br. 2), Alfonsom (lik br. 3), Isabellom (lik br. 7) i Beatricom (lik br. 9). Krugu kralja Ferrantea pripadaju pored navedenih obitelji i supruga Ivana (lik br. 1), Oliviero Carafa (lik br. 6), Giovanni Aragonski (lik br. 12), Eleonora udana Marzano (lik br. 3) i kći Ivana (lik br. 11). Vjerujemo da smo na koncu uspješno prepoznali u muškom trinaest, u ženskom pet i u dječjemu klečećem mnoštvu deset osoba.

Posebnu pažnju posvetili smo Marcu Barbu i Giulianu della Rovera koje je Bastiani naslikao okrenute *en face* prema promatračima slike. Čini nam se mogućim da su eventualno dali neku materijalnu donaciju za sliku, ili možda indulgencije vezane za sliku, a možda i za kapelu. Iza narudžbe slike i kapele u zadarskoj arhivskoj građi stoji više i muških i ženskih zadarskih imena, a vrijeme njezine narudžbe i nastanka svodimo na dvije godine: 1487. i 1488.

Slika je nastala kao izraz kampanje pape Siksta IV. i njegova nasljednika Inocenta VIII. za priznanje franjevačke imakulističke interpretacije Marijina začeca. Siksto IV. prvi je papa koji je Mariju službeno častio kao Majku Milosti. Ona na Bastianijevoj slici međutim nije prikazana samo na takav način. Prikazana je kao okrunjena vladarica i Neba i Zemlje, što potvrđuju sveci i svetece Nebeske te klečeća mnoštva Zemaljske Crkve. Ona je štoviše prikazana kao Zaštitnica i

Pobjednica odnosno predvoditeljica pobjedničke sveopće vojujuće Crkve (*Ecclesia militans* odnosno *Ecclesia triumphans*) u ratu s „nevjernicima“ Osmanlijama. Ne čudi stoga da su takvu sliku od druge polovice 16. do 18. st, kada je posve izbljedjelo znanje o stvarnim osobama na slici, Zadrani gledali kao na onu koja predstavlja Gospu od Pobjede, Pomoćnicu kršćana, Zaštitnicu koju se zazivalo u ratovima protiv Osmanlija. Dapače u njezinoj su se kapeli pokapali zadarski vojskovođe i zapovjednici strana podrijetla u mletačkoj službi, koji su preminuli u Zadru, pa čak i njihove supruge. Kapela je sudeći prema izvorima dugo imala funkciju zadarske vojne kapele-grobnice. Zbog svega navedenog ne bi bio neočekivan prikaz crkve hodočasničkog svetišta u Loretu.

Nadamo se da će buduća istraživanja, naročito arhivska, omogućiti cjelovitiju interpretaciju zadarske slike u njezinom teološkom i povijesnom kontekstu.

Bibliografija

Izvori

- BINI, Mauro i dr. (ur.). 1996. *Commentario al codice Genealogia dei Principi d'Este*. Modena: Il Bulino edizioni d'arte. <http://bibliotecaestense.beniculturali.it/info/img/mss/i-mo-beu-alfa.1.5.16.html> (posjet 12. 4. 2019).
- BONFINIS, Antonius. 1943. *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*. Prir. Stephanus Apró. Budimpešta: Királyi magyar egyetemi nyomda.
- CARUSI, Enrico (prir.). 1904. *Il diario romano di Jacopo Gherardi da Volterra dal 7 settembre 1479 al 12 agosto 1484*. Città di Castello: Tipi della casa editrice S. Lapi.
- CIPPICO, Coriolano. 2014. *The Deeds of Commander Pietro Mocenigo*. Prev. Kiril Petkov. New York: Italica Press.
- Cronaca della Napoli Aragonese* (Morgan Library, MS M.801, New York), Fasciculus temporum, Napulj o. 1498, fol. 81v. <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/31/146991> (posjet 20. 11. 2019).
- Isto*, fol. 89v. <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/36/146991> (posjet 20. 11. 2019).
- Isto*, fol. 90r. <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/37/146991> (posjet 20. 11. 2019).
- Isto*, fol. 92r. <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/41/146991> (posjet 20. 11. 2019).
- Isto*, fol. 97r. <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/50/146991> (posjet 20. 11. 2019).
- CRUZ, Diego de la. 2016. Archivo:Diego de la Cruz, La Virgen de la Misericordia con los Reyes Católicos y su familia. Monasterio de las Huelgas, Burgos.png. https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Diego_de_la_Cruz,_La_Virgen_de_la_Misericordia_con_los_Reyes_Cat%C3%B3licos_y_su_familia._Monasterio_de_las_Huelgas,_Burgos.png (posjet 12. 12. 2019).
- DIVNIĆ, Juraj. 1995. *Pismo papi Aleksandru VI*. Prir. i prev. Olga Perić. Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“.

- FRANKAPAN MODRUŠKI, Bernardin. 2010. *Oratio pro Croatia – Govor za Hrvatsku (1522)*. prir. Ivan Jurković i Violeta Moretti. Zagreb: Katedra Čakavskog sabora Modruše.
- JELIĆ, Luka. 1898. Regestum litterarum zadarskoga nadbiskupa Mafeja Vallarossa (1449. – 1496. god). *Starine JAZU* 29: 33-94.
- KOTRULJ, Benedikt. 2009. *Libro del arte dela mercatura. Knjiga o vještini trgovanja*. Prir. Zdenka Janeković Römer. Zagreb/Dubrovnik: Hrvatski računovođa/Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- MALIPIERO, Domenico. 1843. *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500*. Prir. Agostino Segredo, Francesco Longi. *Archivio storico italiano – raccolta di opere e documenti*, vol. 7/1. Firenca: Vieusseux.
- PASCHINI, Pio (prir.). 1948. *Il carteggio fra il Cardinale Marco Barbo e Giovanni Lorenzi (1481-1490)*. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- ROBIN, Diana, Lynn Lara WESTWATER (prir.). 2017. *Ippolita Maria Sforza, Duchess and Hostage in Renaissance Naples. Letters and Orations*. Tempe / Toronto: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies / Iter Press.
- TORSELLINI, Orazio. 1597. *Lauretanae historiae libri quinque*. Rim: apud Aloysium Zannettum.

Literatura

- ABBATE, Francesco. 1992. *La scultura napoletana del Cinquecento*. Rim: Donzelli editore.
- ABULAFIA, David (ur.). 1995. *The French Descent into Renaissance Italy, 1494-95: Antecedents and Effects*. London: Routledge.
- ACIDINI LUCHINAT, Cristina. 2004. *Pintoricchio*. Firenca: Scala.
- ASCHER, Yoni. 2000. Tommaso Malvito and Neapolitan Tomb Design of the Early Cinquecento. *Journal of the Warbourg and Courtauld Institutes* 63: 111-130.
- ATTI. 1968. *Atti del Congresso Internazionale di Studi sull'età aragonese, Bari, 15-18 dicembre 1968*. (s.e.). Bari: Editrice Adriatica.
- AURORA, Egido, José Enrique LAPLANA GIL (ur.). 2014. *La imagen de Fernando el Católico en la Historia, la Literatura y el Arte*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- BALDISSIN MOLLI, Giovanna. 2000. *Frate Francesco Sansone „de Brixia“ ministro generale OFMConv. (1414-1499). Un mecenate francescano del Rinascimento*. Padova: Associazione Centro Studi Antoniani.
- BALDISSIN MOLLI, Giovanna. 2017. Sansone, Francesco. U *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 90. [https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-sansone_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-sansone_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 23. 11. 2020).
- BAYER, Andrea (ur.). 2013. *Art and Love in Renaissance Italy*. New York: Metropolitan Museum of Art.
- BECKER, Sebastian. 2015. *Dynastische Politik und Legitimationsstrategien der della Rovere*. Berlin/Boston: De Gruyter.

- BELTRAMINI, Maria, Caroline ELAM (ur.). 2010. *Some Degree of Happiness. Studi di storia dell'architettura in onore di Howard Burns*. Pisa: Scuola Normale Superiore.
- BENEVENIA, Lorenzo. 1909. La chiesa di s. Francesco di Zara. *Rivista dalmatica* 5/1: 112-149.
- BENVENUTI, Angelo de. 1944. *Storia di Zara dal 1409 al 1797*. Milano: Fratelli Bocca Editori.
- BENZONI, Gino. 1995. Federico d'Aragona, re di Napoli. U *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 45. http://www.treccani.it/enciclopedia/federico-d-aragona-re-di-napoli_%28Dizionario-Biografico%29/ (posjet 21. 12. 2019.)
- BERRINO, Annunziata, Alfredo BUCCARO (ur.). 2016. *Delli Aspetti de Paesi Vecchi e nuovi Media per l'Immagine del Paesaggio, Old and New Media for the Image of the Landscape*, tomo primo, *Costruzione, descrizione, identità storica / Construction, Description, Historical Identity*. Napulj: CIRICE – Centro Interdipartimentale di Ricerca sull'Iconografia della Città Europea Università degli Studi di Napoli Federico II.
- BERTANI, Duilio i dr. (ur.). 2006. *El trazo oculto: dibujos subyacentes en pinturas de los siglos XV y XVI*. Madrid: Museo Nacional del Prado.
- BIANCHI, Carlo Federico. 1877. *Zara cristiana*, vol. I. Zadar: Tipografia Woditzka.
- BIANCHI, Vito. 2016. *Otranto 1480 – Il sultano, la strage, la conquista*. Bari/Rim: Editori Laterza.
- BISAHA, Nancy. 2004. *Creating East And West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- BLAGONI, Robert, Ivan JURKOVIĆ. 2019. Che farò io, dolorosa la vita mia, quando non ti potrò più, Ysotta, vedere? – Što da radim, tužan je moj život, kad te više neću moći vidjeti, Ižota? Plenarno izlaganje 23. svibnja na: Međunarodni znanstveni skup: IX. *istarski povijesni biennale – Emotio, affectus, sensus...: o osjećajima u povijesti na jadranskom prostoru* (Poreč: Državni arhiv u Pazinu – Sveučilište Jurja Dobrile u Puli – Zavičajni muzej Poreštine, 23.-25. svibnja 2019.), izlaganje na skupu.
- BORSARI, Silvano. 1961. Aragon, Francesco d'. U *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 3. [http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-d-aragona_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-d-aragona_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 21. 11. 2019)
- BOTTARO, Silvia, Anna DAGNINO, Giovanna ROTONDI TERMINIELLO (ur.). 1985. *Sisto IV e Giulio II: mecenati e promotori di cultura, atti del convegno internazionale di studi, Savona, 1985*, Commune di Savona: Soprintendenza per i beni artistici e storici della Liguria.
- BOULTON, D'Arcy Jonathan Dacre. 2000. *The Knights of the Crown. The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe 1325–1520*. Woodbridge: The Boydell Press.
- BRANCA, Vittore, Roberto WEISS. 1963. Carpaccio e l'iconografia del più grande umanista veneziano (Ermolao Barbaro). *Arte Veneta* 17: 35-40.
- BRIGANTI, Giuliano (ur.). 1988. *La pittura in Italia. Il Cinquecento*. Milano: Electa.
- BRUZZONE, Gian Luigi. 2009. Bartolomeo Della Rovere, vescovo di Ferrara. *Analecta pomposiana: studi di storia religiosa delle diocesi di Ferrara e Comacchio* 34: 385-405.

- BUŽANČIĆ, Radoslav, Igor FISKOVIĆ (ur.). 2018. *Ivan Duknović i krugovi njegove djelatnosti / Giovanni Dalmata e le opere della sua cerchia. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Splitu od 27. do 28. rujna 2010. / Atti del convegno scientifico internazionale svoltosi a Spalato dal 27 al 28 settembre 2010.* Split: Književni krug.
- CAMAIONI, Michele. 2016. Riario Sansoni, Raffaele. U *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 87. [http://www.treccani.it/enciclopedia/raffaele-riario-sansoni_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/raffaele-riario-sansoni_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 25. 11. 2019).
- CAMERA, Matteo. 1881. *Memorie storico-diplomatiche dell'antica città e ducato di Amalfi, cronologicamente ordinate e continuate sino al secolo XVIII*, vol. 2. Salerno: Stabilimento tipografico nazionale.
- CANCILA, Rissella (ur.). 2007. *Mediterraneo in armi (secc. XV-XVIII)*. Palermo: Associazione Mediterranea.
- CANNATA, Roberto. 1999. Gatti, Saturnino. U *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 52. [http://www.treccani.it/enciclopedia/saturnino-gatti_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/saturnino-gatti_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 17. 11. 2019).
- CAPPELLETTI, Virginia, Franco TAGLIARINI (ur.). 2002. *L'antico Ospedale di Santo Spirito dall'istituzione papale alla sanità del terzo millennio. Atti del convegno internazionale di studi, Roma 15-17 maggio 2001*. Rim: Il Veltro.
- CASSETTA, Ilenia Romana, Elettra ERCOLINO. 2002. La Prise d'Otrante (1480–81), entre sources chrétiennes et turques. *Turcica* 34: 255-273.
- CECHELLI, Carlo. 1932. *Zara (Catalogo delle cose d'arte e di antichità)*. Rim: La Libreria dello Stato.
- CHAMBERS, David S, Cecil H. CLOUGH, Michael E. MALLET (ur.). 1993. *War, Culture and Society in Renaissance Venice, Essays in honour of John Hale*. London: The Hambleton Press.
- CHECA, Fernando. 1983. *Pintura y scultura del renacimiento en España, 1450-1600*. Madrid: Ediciones Cátedra, S.A.
- CHIAPPINI, Luciano. 1956. *Eleonora d'Aragona, prima duchessa di Ferrara*. Rovigo: S.T.E.R.
- CHRISTIAN, Kathleen Wren, David J. DROGIN (ur.). 2016. *Patronage and Italian Renaissance Sculpture*. London: Routledge.
- CICOONA, Emmanuele Antonio. 1827. *Delle iscrizioni veneziane*, vol. II. Venecija: Editor l'autore.
- CIKOVIĆ, Danijel. 2018. *Liturgijska oprema kaptolskih crkava otoka Krka u zapisniku Pastoralne vizitacije biskupa Stefana Davida iz 1685. godine*. Doktorska disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- CIPOLLA, Carlo i dr. (ur.). 1922. *Scritti storici in memoria di Giovanni Monticolo*. Venecija: Ferrari.
- CLARK, Leah R. 2018. *Collecting Art in the Italian Renaissance Court: Objects and Exchanges*. Cambridge: Cambridge University Press.

- CLOUGH, Cecil H. 1992. Federico da Montefeltro and the Kings of Naples: A Study in Fifteenth-Century Survival. *Renaissance Studies* 6/2: 113-172.
- COLTRINARI, Francesca. 2000. Antonio Solario: nuovi documenti sull'attività marchigiana. U CURZI 2000: 139-147.
- COLTRINARI, Francesca. 2016. Loreto as an Illyrian Shrine: The Artistic Heritage of the Illyrian Confraternities and College in Loreto and Recanati. *Confraternitas* 27/1-2: 46-61.
- COLTRINARI, Francesca. 2017. Gli schiavoni e la Santa Casa di Loreto fra '400 e '500: la confraternita, gli architetti, le maestranze e i materiali fra tradizioni storiografiche e verifiche documentarie. *Ars Adriatica* 7: 181-194.
- CURZI, Valter (ur.). 2000. *Pittura veneta nelle Marche*. Milano: Cinisello Balzamo. Cariverona banca SPA.
- ČORALIĆ, Lovorka. 2012. Hodočasnička putovanja i oporučna darivanja: hrvatski iseljenici u Mlecima i loretsko svetište (15.-16. stoljeće). *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 30: 155-172.
- ČORALIĆ, Lovorka. 2017. Ogranak humske velikaške obitelji Kosača u Mlecima: tragom oporučnih spisa (16.-17. stoljeće). *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 35: 145-155.
- DAMIANAKI, Chrysa. 2000. *The Female Portrait Bust of Francesco Laurana*. Manziana: Vecchiarelli editore.
- DE BENVENUTI, Antonio. 1944. *Storia di Zara dal 1409 al 1797*. Milano: Fratelli Bocca.
- DE CARO, Gaspare. 1970. Basso della Rovere, Girolamo. U *Dizionario Biografico degli Italiani* vol. 7. [http://www.treccani.it/enciclopedia/basso-della-rovere-girolamo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/basso-della-rovere-girolamo_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 22. 11. 2019).
- DE VITIS, Bianca. 2010. Giovanni Pontano and his Idea of Patronage. U BELTRAMINI, ELAM (ur.) 2010: 107-132, 684-692.
- DEAN, Trevor. 1993. After the War of Ferrara: Relations between Venice and Ercole I d'Este 1484-1505. U CHAMBERS, CLOUGH, MALLETT (ur.) 1993: 73-98.
- DeVRIES, Kelly, Robert Doulgas SMITH. 2011. *Rhodes Besieged. A New History*. Stroud: The History Press.
- DI BARI, Myriam i dr. (ur.). 2004. *Venezia e la Puglia esempi di pittura veneta tra Monopoli e Polignano*. Monopoli: Centro Regionale Servizi Educativi Culturali.
- DOMÍNGUES CASAS, Rafael. 2008. The Artistic Patronage of Isabel the Catholic: Medieval or Modern? U WEISSBERGER (ur.) 2008: 123-148.
- DORIA, Piero. 2001. Giovanna d'Aragona, regina di Napoli. U *Dizionario Biografico degli Italiani* vol. 55. [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-d-aragona-regina-di-napoli_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-d-aragona-regina-di-napoli_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 17. 11. 2019).
- DOVER, Paul M. 2005. Royal Diplomacy in Renaissance Italy: Ferrante d'Aragona (1458-1494) and his Ambassadors. *Mediterranean Studies* 14(1): 57-94.
- DUDAN, Alessandro. 1922. *La Dalmazia nell'arte italiana: venti secoli di civiltà*, vol. II. Milano: Fratelli Treves.

- DUNLOP, Anne. 2003. Pinturicchio and the Pilgrims: Devotion and the Past at Santa Maria del Popolo. *Papers of the British School at Rome* 71: 259-285.
- D'URSO, Giuseppe Orlando. 2010.-2011. Il Castello di Corigliano fu assediato dai Turchi? Il ruolo e la figura di Francesco Delli Monti. *Note di storia e cultura salentina. Miscellanea di studi „Mons. Grazio Gianfreda“* 21: 180-208.
- EDWARDS, John. 2001. *The Spain of the Catholic Monarchs 1474–1520*. Oxford: Blackwell.
- EDWARDS, Nancy. 2013. Portrait Bust of Beatrice of Aragon. U BAYER (ur.) 2013: 256-259.
- ETTLINGER, Leopold David. 1965. *The Sistine Chapel before Michelangelo, Religious Imagery and Papal Primacy*. Oxford: Clarendon Press.
- FABIANICH, Donato. 1864. *Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bosnia fino ai giorni nostri*, vol. II. Zadar: Tip. Fratelli Battara.
- FABIANICH, Donato. 1882. *Convento il più antico dei frati minori in Dalmazia*. Prato: R. Guasti.
- FARBAKY, Péter. 2017. Patrons and Patterns: The Connection between the Aragon Dynasty of Naples and the Hungarian Court of Matthias Corvinus. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 41: 23-31.
- FARBAKY, Péter. 2018. Ivan Duknović / Giovanni Dalmata: The „Hofkünstler“ of Mathias Corvinus, king of Hungary. U BUŽANČIĆ, FISKOVIĆ (ur.) 2018: 243-256.
- FERNÁNDEZ, Henry Dietrich. 2007. Avignon to Rome: The Making of Cardinal Giuliano della Rovere as a Patron of Architecture. U VERSTEGEN (ur.) 2007: 63-88.
- FISKOVIĆ, Cvito. 1959. *Zadarski sredovječni majstori*. Split: Pododbor Matice hrvatske.
- FISKOVIĆ, Igor. (ur.). 2010. *Milost susreta. Umjetnička baština Franjevačke provincije sv. Jeronima*. Katalog izložbe. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
- FLETCHER, Stella Ruth. 1991. *Venetian Cardinals at the Papal Court during the Pontificates of Sixtus IV and Innocent VIII, 1471–1492*. Doktorska disertacija. Coventry: University of Warwick.
- FLETCHER, Stella. 2017. Cardinals and the War of Ferrara. *Royal Studies Journal* 4/2: 64-77.
- FRAPICCINI, David. 2014. *L'età aurea di Giulio II. Arti, cantieri e maestranze prima di Raffaello*. Rim: Gangemi Editore.
- FRICK, Carole Collier. 2002. *Dressing Renaissance Florence: Families, Fortunes, and Fine Clothing*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- FRIGENI, Mariana. 1980. *Ludovico il Moro: un gentiluomo in nero*. Milano: Editoriale nuova.
- GALLI, Aldo, Andrea DI LORENZO (ur.). 2015. *Antonio and Piero del Pollaiuolo: Silver and Gold, Painting and Bronze. Exhibition Catalogue: Museo Poldi Pezzoli, 7 novembre 2014 – 16 febbraio 2015*. Milano: Skira.
- GARDNER, Edmund G. 1968. *Dukes & Poets in Ferrara*. New York: Haskell House Publishers Ltd.
- GELAO, Clara. 2004. Lazzaro Bastiani. U DI BARI i dr. (ur.) 2004: 8-9.

- GIAKOUMIS, Konstantinos. 2002. The Ottoman Campaign to Otranto and Apulia (1480–1481). U GÜZEL, OĞUZ, KARATAY (ur.). 2002: 189-197.
- GÖTZ MOHR, Brita von. 1993. Laura Laurana. Francesco Laurana Wiener Porträtbust und die Frage der Wahren Existenz von Petrarca Laura in Quattrocento. *Städte Jahrbuch* n. s. 14: 147-172.
- GRANIĆ, Miroslav. 1990. Opatija Sv. Krševana u komendi. U GRANIĆ, OBAD, PETRICIOLI (ur.). 1990: 153-162.
- GRANIĆ, Miroslav, Stjepo OBAD, Ivo PETRICIOLI (ur.). 1990. *1000. godina samostana Sv. Krševana u Zadru*. Zadar: Narodni list.
- GRIMALDI, Floriano. 1984. *La chiesa di Santa Maria di Loreto nei documenti dei secoli XII-XV*. Ancona: Archivio di Stato.
- GRIMALDI, Floriano. 1993. *La historia della chiesa di Santa Maria de Loreto*. Loreto: Carilo, Cassa di Risparmio di Loreto.
- GRIMALDI, Floriano, Katy SORDI. 1990. *La Villa di Santa Maria. Strutture socio-religiose, sviluppo edilizio nei secoli XIV-XV. Documenti*. Ancona: Soprintendenza per i Beni Ambientali e Architettonici delle Marche.
- GUALDO, Germano. 1964. Barbo, Marco. U *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 6. [http://www.treccani.it/enciclopedia/marco-barbo_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/marco-barbo_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 29. 12. 2019).
- GUARNIERI, Chiara (ur.). 2018. *Ferrara al tempo di Ercole I d'Este*. Bologna: All'Insegna del Giglio.
- GUIDARELLI, Gianmario, Elena SVALDUZ (ur.). 2017. *Il paesaggio costruito, il paesaggio nell'arte. Atti del seminario (Abbazia di Praglia 12-13-14 maggio 2016)*. Padova: Padova University Press.
- GULLINO, Giuseppe. 2016. Barbo Marco (1420-1491), patriarca di Aquileia. U *Dizionario biografico dei Friulani*. <http://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/barbo-marco/> (posjet 29. 12. 2019).
- GÜZEL, Hazan C., Cem C. OĞUZ, Osman KARATAY (ur.). 2002. *The Turks*, vol. 3. Ankara: Yeni Türkiye Publications.
- HAMEL, Carmen Marie. 2014. *The Funerary Monument of the Carafa Family: Self-Commemoration and Ecclesiastic Influence in Early Renaissance Naples*. Magistarski rad. Baton Rouge: Louisiana State University.
- HAMILTON, Bernard. 1987. The Ottomans, the Humanists and the Holy House of Loreto. *Renaissance and Modern Studies* 31/1: 1-19.
- HILJE, Emil, Radoslav TOMIĆ. 2006. *Slikarstvo: umjetnička baština Zadarske nadbiskupije*. Prir. Nikola Jakšić. Zadar: Zadarska nadbiskupija.
- HOŠKO, Emanuel Franjo. 2002. *Marijin Trsat: Svetište Blažene Djevice Marije, Gospe Trsatske i Franjevački samostan na Trsatu*. Rijeka: Adamić.
- Houben, Hubert (ur.). 2008. *La conquista turca di Otranto (1480) tra storia e mito: atti del convegno internazionale di studio, Otranto–Muro Leccese, 28–31 marzo 2007*, 2 vols. Galatina: Congedo.

- HOUSTON, Mary G. 1996. *Medieval Costume in England and France. The 13th, 14th and 15th Centuries*. New York: Dover Publications, Inc.
- HOWE, Eunice D. 2005. *Art and Culture at the Sistine Court: Platina's „Life of Sixtus IV“ and the Frescoes of the Hospital of Santo Spirito*. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- HUMFREY, Peter. 1993. *The Altarpiece in Renaissance Venice*. New Haven/London: Yale University Press.
- HUMFREY, Peter (ur.). 2007. *Artistic Centres of the Italian Renaissance. Venice and Veneto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HUNYADI, Zsolt, József LASZLOVSKY (ur.) 2001. *The Crusades and the Military Orders*. Budimpešta: Central European University.
- ILARDI, Vincent. 1995. Towards the Tragedia d'Italia: Ferrante and Galeazzo Maria Sforza: Friendly Enemies and Hostile Allies. U ABULAFIA (ur.). 1995: 91-121.
- ISRAËLS, Machtelt, Louis A. WALDMAN (ur.). 2013. *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors*, vol. I. Firenca: The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies.
- IURLARO, Rosario. 1996. Realtà e mito di un barone morto in guerra. Giulio Antonio Acquaviva. U LAVARRA 1996: 9-31.
- JONES, Roger, Nicholas PENNY. 1987. *Raphael*. New Haven: Yale University Press.
- JOVANOVIĆ, Kosana, Suzana MILJAN (ur.). 2014. *Zbornik radova s prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- JURKOVIĆ, Ivan. 2017. O grbovima u molitvenicima koje su dali tiskati 1518. u Veneciji Krsto Frankapan sa suprugom Apolonijom Lang i 1560. u Padovi Katarina Frankapan, supruga Nikole Zrinskog Sigetskog, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 35: 61-84.
- KAMEN, Henry. 1989. *The Spanish Inquisition: A Historical Revision*. New Haven: Yale University Press.
- KING, Margaret L. 1986. *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*. Princeton: Princeton University Press.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1974. *Povijest Hrvata*, sv. 4. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- KRUFT, Hanno-Walter. 2006. *Franjo Vranjanin / Francesco Laurana: ranorenesansni kipar*. Ur. Biserka Rauter Plančić, pogovor Ivana Prijatelj Pavičić. Zagreb: Laurana d.o.o.
- KUDIŠ BURIĆ, Nina. [s. d.] *Frankopani – knezovi krčki. Odijevanje, svakodnevni život i hrana u Krku od 12. do kraja 15. stoljeća – dominacija venecijanske kulture*. <https://www.grad-krk.hr/sites/default/files/datoteke/24/24a11848-1a67-46f0-86f2-ab6e5621158b.pdf> (posjet 16. 12. 2019).
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. 1858. *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*. Zagreb: Narodna tiskara dra. Ljudevita Gaja.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan. 1873. *Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije*. Zagreb: Tiskom Dioničke tiskare.
- LADIĆ, Zoran. 2012. *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Zagreb: Srednja Europa.

- LADIĆ, Zoran. 2015. Hodočašća kao izraz pobožnosti stanovnika kasnosrednjovjekovne porečke komune. *Histria* 5: 15-41.
- LAGO, Valentino. 1869. *Memorie sulla Dalmazia*, vol. I. Venecija: Stab. naz. di G. Grimaldo.
- LANGER, Lara. 2019. The *maniera moderna* of Andrea Sansovino's Cardinal Tombs at Santa Maria del Popolo. *Sculpture Journal* 28/1: 75-102.
- LATERZA, Laura Egidia. 2013. Culto mariano e percorsi di pellegrinaggio: la Madonna di Loreto in Puglia. *Ad Limina* 4/4: 249-274.
- LAVARRA, Caterina (ur.). 1996. *Territorio e feudalità nel Mezzogiorno rinascimentale: il ruolo degli Acquaviva tra XV e XVI secolo. Atti del primo Convegno internazionale di Studi su La casa Acquaviva d'Atri e di Conversano, Conversano, Atri, 13-16 settembre 1991*. Galatina: Congedo Editore.
- LEONI, Antonio. 1832. *Ancona illustrata colle risposte ai sigg. Peruzzi, Pighetti etc.* Ancona: Tipografia Baluffi.
- LUCCO, Mauro. 1988. Antonio Solario. U BRIGANTI: 842-843.
- LUDWIG, Gustavo, Pompeo MOLMENTI. 1906. *Vittore Carpaccio, la vita e le opere*. Milano: Ulrico Hoepli.
- LUKŠIĆ, Mislav Elvis. 2000. Zatočeništvo Nikole Modruškoga kod Krbavskih knezova g. 1462. *Radovi Zavoda povijesne znanosti HAZU Zadru* 42: 105-171.
- LUKŠIĆ, Mislav Elvis. 2010. *Mletačka vojno-obrambena i diplomatska politika na istočnom Jadranu koncem srednjega vijeka (1463.–1503)*. Doktorska disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- MALECHA, Pawel. 2019. *Gli altari nella vigente legislazione canonica*. <https://jus.vi-taepensiero.it/news-papers-gli-altari-nella-vigente-legislazione-canonica-5216.html> (posjet 21. 11. 2020).
- MALLETT, Michael. 1993. Venice and the War of Ferrara 1482–1484. U CHAMBERS, CLOUGH, MALLETT (ur.) 1993: 57-72.
- MANCA, Joseph. 1989. The Presentation of a Renaissance Lord: Portraiture of Ercole I d'Este, Duke of Ferrara (1471–1505). *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 52/4: 522-538.
- MANN, Nicholas, Luke SYSON. 1998. *The Image of the Individual. Portraits in the Renaissance*. London: Trustees of the British Museum by British Museum Press.
- MARAČIĆ, Ljudevit (u tisku). *Konventualni franjevci u Hrvata. Arhivski prinosi i pabirci*.
- MARETINI, Onorio. 1753. *Vita del B. Angiolo Carletti di Chivasso*. Torino: Stamperia Zappata ed. Avondo. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%22Onorio_Marentini%22_Vita_del_B._Angiolo_Carletti_di_Chivasso._Torino,_Stamperia_Zappata_ed_Avondo,_1753.png (posjet 19. 11. 2019).
- MARGETIĆ, Ljujo. 2002. Loreto i Trsat. *Croatica Christiana periodica* 26/49: 77-125.
- MARTORELLI, Pietro Valerio. 1732. *Teatro storico della Santa Casa Nazarena della B. Vergine Maria*. 2 vol. Rim: Antonio de' Rossi.
- MATANIĆ, Atanazije. 1997. Zadarska „Gospa od Milosti“ u svjetlu franjevačke stvarnosti XV. stoljeća. *Riječki teološki časopis* 1: 193-197.

- MATTHEW, Louisa. 2007. Clergy and Confraternities. U HUMFREY (ur.) 2007: 92-150.
- MELE, Veronica. 2015. La corte di Ippolita Sforza, Duchessa di Calabria, nelle corrispondenze diplomatiche tra Napoli e Milano. *Mélanges de la Casa de Velázquez* 45/2: 125-141.
- MESSINA, Pietro. 1993. Eleonora d'Aragona, duchessa di Ferrara. U *Dizionario Biografico degli Italiani* vol. 42. http://www.treccani.it/enciclopedia/eleonora-d-aragona-duchessa-di-ferrara_%28Dizionario-Biografico%29/ (posjet 12. 12. 2019).
- MILLER, William. 1921. *Essays on the Latin Orient*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MIRANDA, Salvador. 2018. The Cardinals of the Holy Roman Church. Biographical Dictionary. Pope Sixtus IV (1471-1484). Consistory of December 10, 1477 (IV). <http://webdept.fiu.edu/~mirandas/bios1477.htm#Aragona> (posjet 9. 12. 2019).
- MORO, Donato. 1975. Galatina saccheggiata dai Turchi e morte di Giulio Antonio Acquaviv. *Critica letteraria*, III: 96-101 (repr. kao poglavlje u: MORO 2002).
- MORO, Donato. 2002. *Hydruntum: fonti, documenti e testi sulla vicenda otrantina del 1480*, 2 vols. Martina Franca: Congedo Editore.
- MORONI, Gaetano. 1840. *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sino ai nostri giorni*, vol. I. Venezia: Tipografia emiliana.
- MORTE GARCÍA, Carmen. 2014. La imagen de Fernando el Católico en el Arte el tiempo vivido y el tiempo recreado (1452-1700). U AURORA, LAPLANA GIL (ur.). 2014: 279-374.
- MURRI, Vincenzo. 1791. *Dissertazione sulla identita della santa casa di Nazarette ora venerata in Loreto*. Loreto: Nella Stamperia di Alessandro Carnevali.
- MUSSOLIN, Mauro. 2013. *Fiori di blasoneria*. Gli stemmi di Sisto IV e Antonio Basso della Rovere d'Aragona nel sovrapporta di Villa La Pietra a Firenze. U: ISRAËLS, WALDMAN (ur.). 2013: 237-252.
- NEMET, Dražen. 2014. Pokušaj rekonstrukcije izgleda i osobnosti povijesne ličnosti: primjer Ivaniša Korvina (1473.-1504), U JOVANOVIĆ, MILJAN (ur.) 2014: 112-127.
- NORMAN, Diana. 1986. The Succurpo in the Cathedral of Naples: 'Empress of all Chapels'. *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 49/3: 323-355.
- PALMA, Daniele. 2013. *L'autentica storia di Otranto nella guerra contro i turchi: nuova luce sugli eventi del 1480-81 dalle lettere cifrate tra Ercole d'Este e i suoi diplomatici*. Calimera: Kurumuny.
- PAONE, Michele. 1968. Il Card. Oliviero Carafa e la Terra d'Otranto, U ATTI 1968: 613-619.
- PASCHINI, Pio. 1959. I benefici ecclesiastici del cardinale Marco Barbo. *Rivista di storia della chiesa in Italia* 13: 335-354
- PASTORE, Alessandro. 2001. Giulio II, papa. U *Dizionario Biografico degli Italiani* vol. 57. [http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-giulio-ii_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/papa-giulio-ii_(Dizionario-Biografico)/) (posjet 20. 12. 2019)
- PELC, Milan. 2019. Kraljevska ljepota knjiga. U povodu izložbe *Korvinova knjižnica i budimska radionica*, Nacionalna knjižnica, Budimpešta. *Vijenac*. 14. ožujka 2019. <http://www.matica.hr/vijenac/653/kraljevska-ljepota-knjiga-28842/> (posjet 17. 12. 2019).

- PETERS, Edward. 1988. *Inquisition*. New York, London: Free Press, Collier Macmillan.
- PETRICIOLI, Ivo. 1980. O važnijim umjetninama u franjevačkom samostanu u Zadru. U VELNIĆ (ur.) 1980: 118-121.
- PETRICIOLI, Ivo. 2005. *Umjetnička baština Zadra*, Zagreb: Matica hrvatska.
- PEZZELLA, Sosio. 1977. Carletti, Angelo. U *Dizionario Biografico degli Italiani* vol. 20. [http://www.treccani.it/enciclopedia/angelo-carletti_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/angelo-carletti_(Dizionario-Biografico)) (posjet 20. 11. 2019).
- PINELLI, Antonio. 1987. La pittura a Roma e nel Lazio nel Quattrocento. U ZERI 1987: 414-436.
- POIRET, Vincenzo. 1844. Dipinti classici in Dalmazia. *Gazzetta di Zara* 21. 12 Marzo 1844.
- PRAGA, Giuseppe. 1928. Alcuni documenti su Giorgio da Sebenico. *Rassegna Marchigiana* 7/3: 7-8.
- PRAGA, Giuseppe. 1935. Zara nel Rinascimento. *Archivio storico per la Dalmazia* 20/115: 302-323.
- PRIJATELJ, Kruno. 1957. *Ivan Duknović*, Zagreb: Društvo historičara umjetnosti.
- PRIJATELJ PAVIČIĆ, Ivana. 1994. *Loretske teme: novi podaci o štovanju Loretske Bogorodice u likovnim umjetnostima na području Ilirika*. Rijeka: Vitagraf.
- PRIJATELJ PAVIČIĆ, Ivana. 1998. *Kroz Marijin ružičnjak. Zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskome slikarstvu od 14. do 18. stoljeća*. Split: Književni krug.
- PRIJATELJ PAVIČIĆ, Ivana. 2009. Az Irgalmas Szűzanyaoltárkép a zárai Szent Ferenc-templomból. U TÓTH (ur.) 2009: 480-483.
- PRIJATELJ PAVIČIĆ, Ivana. 2019-2020. A Contribution to the Understanding of Altars and Tombs of the Confraternity Called „Scuola dei Albanesi, Croati a cavallo and Oltramarini“ in Zadar Churches, XVIIth-XVIIIth Century (Croatia). *Bollettino della Societa di studi fiorentini* 28-29: 85-94.
- PUGLIA, Ilaria. 2005. *I Piccolomini d'Aragona duchi di Amalfi (1461-1610). Storia di un patrimonio nobiliare*. Napoli: Editoriale Scientifica.
- PUT, Albert van de. 1910. *The Aragonese Double Crown & the Borja or Borgia Device: with Notes upon the Bearing of Such Insignia in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. London: Gryphon Club.
- RADAUŠ, Tatjana, Josip VRANDEČIĆ. 1993. Detrico, zadarska plemićka obitelj romanškog podrijetla. U *Hrvatski biografski leksikon* 3: 338-340.
- RANUCCI, Mara, Massimo TENENTI. 2003. *Sei Riproduzioni della Santa Casa di Loreto in Italia*. Loreto: Congregazione universale della Santa Casa.
- RAUKAR, Tomislav, Ivo PETRICIOLI, Franjo ŠVELEC, Šime PERIČIĆ. 1987. *Zadar pod mletačkom upravom 1409.-1797*. Zadar: Filozofski fakultet.
- REGAN, Krešimir. 2010. *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425-1478)*. Zagreb: Naklada Breza.
- RIESENBERGER, Nicole. 2016. *King of the Renaissance: Art and politics at the Neapolitan Court of Ferrante I, 1458-1494*. Doktorska disertacija. Washington DC: University of Maryland.

- REUMONT, Alfred von. 1876. *Lorenzo De' Medici the Magnificent*, vol. I. London: Smith, Elder, & Co.
- RICCIARDI, Giuliana. 2016. Da Norcia a Cassino: viaggio e permanenza di san Benedetto negli affreschi napoletani dello Zingaro From Norcia to Cassino. The Journey and Stopping Points of St. Benedict, in the Neapolitan Frescoes of Lo Zingaro. U BERRINO-BUCCARO 2016: 973-981.
- RICCIARDI, Paolo. 2009. *Gli Eroi della Patria e i Martiri della Fede: Otranto 1480-1481*, Vol. 1, Galatina: Editrice Salentina.
- RUSSO, Gianmarco. 2017. Una monografia per un „poeta minore“? Lazzaro Bastiani nello studio della pittura veneziana del Quattrocento. *Intrecci d'arte* VII/2: 44-58.
- [s. n.] 1474. Sperandio, medaglia di Bartolomeo della Rovere, vescovo di Ferrara, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sperandio,_medaglia_di_bartolomeo_della_rovere,_vescovo_di_ferrara,_1474,_01.jpg (posjet 16. 12. 2019).
- [s. n.] 2009. Sothebys auction catalogue, THE GREEK SALE 09 NOVEMBER 2009. <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/lot.112.lotnum.html/2009/the-greek-sale-109662> (posjet 16. 12. 2019).
- [s. n.] 2019. *Isabel la Católica. Casa natal*. <https://www.isabellacatolicacasanatal.com/monasterio> (posjet 5. 11. 2019).
- SABALICH, Giuseppe. 1906. *I dipinti delle chiese di Zara: ricerche critiche documentate con illustrazioni artistiche fotografiche*. Zadar: Tip. P. Jankovic.
- SABALICH, Giuseppe. 1913. Carpaccio o Bastiani?. *Il Dalmata* 47/22. 19 Marzo 1913.
- SANTARELLI, Giuseppe. 1996. *La santa Casa di Loreto – tradizioni e ipotesi*. Loreto: [s. n.].
- SAVY, Barbara Maria. 2017. „Vere claustrum est paradisus,„. Paesaggi dipinti nei chiostri benedettini. U GUIDARELLI, SVALDUZ 2017: 105-119.
- SCARPELLO, Vincenzo. 2010. *Aspetti di storia militare nella guerra d'Otranto*. E-knjiga. <https://culturasalentina.files.wordpress.com/2010/09/aspecttidistoriamilitarenellaguerradotranto.pdf> (posjet 4. 11. 2019).
- SETTON, Kenneth Meyer. 1976. *The Papacy and the Levant, 1204-1571: The Fifteenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- SOMAINI, Francesco. 2008. La curia romana e la crisi di Otranto. U HOUBEN (ur.) 2008: 211-262.
- SRDOČ-KONESTRA, Ines, Saša POTOČNJAK (ur.). 2018. *Putovima Frankopana. Frankopanska baština u Primorsko-goranskoj županiji*. Rijeka: Primorsko-goranska županija/Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- ŠKUNCA, Stanko Josip. 1999. *Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri. Opservantska obnova i samostani Provincije sv. Jeronima u 15. st.* Split: Franjevačka provincija sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri.
- ŠPOLJARIĆ, Luka. 2019. Bosanska kraljica Katarina i humanisti, dio drugi: Nikola Modruški, *De humilitate*. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 37: 83-97.

- TACCHELLA, Lorenzo. 2002. *Il veneziano cardinale Marco Barbo Priore dei Giovanniti in Roma e promotore della preriforma cattolica nel Quattrocento: 1420-1491*. Milano: Accademia Olubrense.
- THOENES, Christof. 2007. *Rafael 1483.-1520*. Zagreb: Europapress holding d.o.o.
- TOMIĆ, Radoslav. 2006. Lazzaro Bastiani, Gospa od Milosti. U HILJE, TOMIĆ 2006: 206-212.
- TOMIĆ, Radoslav. 2010. Umjetnost od 16. do 19. stoljeća. U FISKOVIĆ (ur.) 2010: 121-125.
- TOMIĆ, Radoslav. 2011.-2012. Lazzaro Bastiani. U TOMIĆ (ur.) 2011.-2012: 91-98.
- TOMIĆ, Radoslav (ur.). 2011.-2012. *Tizian, Tintoretto, Veronese. Veliki majstori renesanse*. Katalog izložbe, Zagreb 22. studenog 2011. - 22. siječnja 2012. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
- TORLONTANO, Rossana. 1987. La pittura in Abruzzo nel Quattrocento. U ZERI 1987: 437-445.
- TORLONTANO, Rossana. 1987. Gatti, Saturnino (L'Aquila, 1463-1518). U ZERI 1987: 633-634.
- TUOHY, Thomas. 2002. *Herculean Ferrara: Ercole D'Este (1471-1505) and the Invention of a Ducal Capital*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TÓTH, Csaba (ur.). 2009. *Királylányok messzi földről, Magyarország és Katalónia a középkorban*. Budimpešta: Magyar Nemezeti Múzeum, Museu d'Història de Catalunya.
- VALLONE, Giancarlo. 1991. Mito e verità di Stefano Agricoli arcivescovo e martire di Otranto (1480). *Archivum historiae Pontificiae* 29: 281-310.
- VANN, Theresa. 2001. Guillaume Caoursin's *Descriptio obsidione Rhodiae* and the Archives of the Knights of Malta. U HUNYADI, LASZLOVSKY (ur.) 2001: 109-120.
- VELLA, Theresa. 2012. *The Paintings of the Order of St John in Malta: Hospitaller Art Collections and Patronage from the late Fifteenth Century to the Eighteenth Century*. Doktorska disertacija. Bristol: Faculty of Humanities, University of Bristol.
- VELNIĆ, Justin. 1980. Samostan sv. Frane u Zadru povijesni prikaz njegova života i djelatnosti. U VELNIĆ (ur.) 1980: 25-101.
- VELNIĆ, Justin Vinko (ur.). 1980. *Samostan sv. Frane u Zadru*. Zadar: Samostan sv. Frane.
- VENTURI, Adolfo. 1915. *Storia dell'arte italiana*, vol. VII/V. Milano: Hoepli.
- VERMUELE, Cornelius C. III, Walter CAHN, Rolin van N. HADLEY. 1977. *Sculpture in the Isabella Stewart Gardner Museum*. Boston: Published by the Trustes.
- VERSTEGEN, Ian F. (ur.). 2007. *Patronage and Dynasty. The Rise of the della Rovere in Renaissance Italy*. Kirksville: Truman State University Press.
- VERZELLINO, Giovanni Vincenzo. 1885. *Delle memorie particolari e specialmente degli uomini illustri della città di Savona*, vol. I. Savona: Bertolotto & Isotta Editori-Tipografi.
- VEŽIĆ, Pavuša. 1980. Inventar pergamena samostana sv. Frane u Zadru. U VELNIĆ 1980: 160-181.
- VOGT-LUERSSSEN, Maike. 1999. The Neapolitan House of Aragon – Juana of Aragon, Queen of Naples. <http://www.kleio.org/en/history/famtree/vip/1979/> (posjet 10. 2. 2019).

- WALKER, David M. 1980. Angelus Carletus de Clavasio (1411–1495). U *The Oxford Companion to Law*. Oxford: Oxford University Press.
- WEISSBERGER, Barbara F. (ur.). 2008. *Queen Isabel I of Castile: Power, Patronage, Persona*. Woodbridge: Tamesis.
- WELCH, Evelyn S. 1995. Between Milan and Naples: Ippolita Maria Sforza, Duchess of Calabria. U ABULAFIA (ur.). 1995: 123-137.
- WILDE, Johannes. 1958. The Decoration of the Sistine Chapel. *Proceedings of the British Academy* 44: 61-81.
- ZEČEVIĆ, Nada. 2014. *The Tocco of the Greek Realm: Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th – 15th centuries)*. Beograd: Makart.
- ZELDES, Nadia. 2007. The Campaigns of 1494-1495 in the Italian South: Ottoman Threat, Spanish Preparations, and Jewish Gold. U CANCELIA (ur.) 2007: 207-226.
- ZERI, Federico (ur.). 1987. *La pittura in Italia, Il Quattrocento*, vol. 2. Milano: Electa.
- ZERI, Federico, Elizabeth E. GARDNER. 1980. *Italian Paintings, Sieneese and Central Italian Schools. A Catalogue of the Collection of The Metropolitan Museum of Art*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- ZIPPEL, Giuseppe. 1922. La morte di Marco Barbo, Cardinal di San Marco. U CIPOLLA i dr. (ur.) 1922: 195-203.
- ZURAW, Shelley E. 2016. Partnerships in Commemoration: The Patronage and Production of the Brusati and Barbo Tombs in Quattrocento Rome. U CHRISTIAN, DROGIN (ur.) 2016: 95-116.
- ZURLA, Michela. 2015. *La scultura a Genova tra XV e XVI secolo. Artisti, cantieri e committenti*. Dottorska disertacija. Trento: Università degli Studi di Trento.

A New Interpretation of Lazzaro Bastiani's Painting in the Monastery of St. Francis in Zadar

The sacristy of the monastic Church of St. Francis (Sveti Frane) in Zadar, held by the Franciscan Province of Saint Jerome, holds a painting by Lazzaro Bastiani, a Venetian painter of the early Renaissance. The painting is venerated as a depiction of the Virgin of Mercy (Ara Coeli). The upper section of the painting features the Blessed Virgin Mary and the infant Jesus. The Virgin is shown sitting in a mandorla made of angels with a crescent beneath her feet. God the Father is placing a crown on her head. Two angels are holding the ends of her outspread cloak, in front of which are saints: the men on the right and the women on the left. A church is depicted against the backdrop of a hilly landscape. It is positioned on a mound, with a railing ending in a staircase leading to it. The lower section of the painting features three groups, all genuflecting: men to the left, children in the middle, and women to the right. The group of men is dominated by the figure of Pope Sixtus IV (1471–1484).

Even after 175 years of research, the following questions remain contested:

- the dating of the painting and the date of its arrival in Zadar
- the identification of the patrons and the interpretation of the painting's symbolism
- the identification of the shrines depicted in the painting, and, finally
- the identification of the historical figures featured.

The aim of the authors is to try to elucidate, at least in part, the theological and historical context of the painting's production, and to identify the historical figures and the shrine of the Blessed Virgin Mary depicted therein.

Keywords: Lazzaro Bastiani, painting of the Virgin of Mercy, Monastery of St. Francis in Zadar, Sixtus IV, Loreto shrine, families: Aragon of Naples, della Rovere, d'Este of Ferrara, Otranto crisis (1480–1481)

Ključne riječi: Lazzaro Bastiani, slika Gospa od Milosti, Samostan sv. Frane u Zadru, Siksto IV., Svetište u Loretu, obitelji: Aragonci Napuljski, della Rovere, d'Este Ferrarski, Otrantska kriza (1480-1481).

Ivan Jurković
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
I. Matetića Ronjgova 1
52100 Pula
ivan.jurkovic@unipu.hr

Ivana Prijatelj Pavičić
Odsjek za povijest umjetnosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Poljička cesta 35
21000 Split
prijatelj@ffst.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

52

BROJ 3

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2020.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 52, broj 3

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Miljenko Šimpraga

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Gostujući urednik / Guest Editor

Luka Špoljarić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Poseban broj
*Napuljski obzori hrvatskoga
kasnog srednjovjekovlja*

Special issue
*Neapolitan Horizons of the
Croatian Late Middle Ages*

Naslovna stranica / Title page by
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)
Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by
Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued
200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici
Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*